

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 28

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (052 – Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Вегеш І.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Івасечко О.Я., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»;

Музиченко Г.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського;

Остапець Ю.О., доктор політичних наук, професор, декан факультету суспільних наук, професор кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Janas Karol, Associate Professor, Department of Political Science, Alexander Dubcek University in Trencin (Trencin, Slovakia);

Kucharcik Rudolf, Docent, Dean of the Faculty of International Relations, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Radoslav Štefančík, MPol., Ph.D., Assistant Professor, Department of Intercultural Communication, Faculty of Applied Languages, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Cirner Michal, PhD, Assistant Professor and Secretary of Institute of Political Sciences, Faculty of Arts, University of Prešov (Prešov, Slovakia);

Dudinska Irina, PhD., Associate Professor, Head of Institute of Political Science, Faculty of Arts, University of Prešov (Slovakia)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 4 від 28.01.2022 р.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21016-10816Р,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Зан М.П.

ПОЛІТИКО-ПАРТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ З КОМПАКТНИМ ПРОЖИВАННЯМ
ЕТНІЧНИХ МЕНШИН (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2020 РОКУ).....7

Мигун М.Д.

КОНЦЕПЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ
НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНІЧНИХ МЕНШИН.....16

Палінчак М.М., Мегела Р.Р.

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН
В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ В ІСТОРИЧНИЙ РЕТРОСПЕКТИВІ.....20

Posvistak O.A.

THE POLICY OF THE SOVIET GOVERNMENT TOWARDS
THE POLISH NATIONAL MINORITY IN THE 1920S AND 1930S 24

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Дерун В.Г.

ПОЛІТИЧНИЙ РИЗИК: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....30

Сокоринський В.О.

СУЧАСНІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАХИСТУ ПРАВ, СВОБОДИ ТА БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ
В ЕПОХУ «ЦИФРОВОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ».....35

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Баштанник О.В.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ГРОМАДСЬКИХ РАД У ФОРМАТІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ СТРАТЕГІЇ
НОВОГО ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ 40

Бородай А.В.

МІСЦЕ ТА РОЛЬ УКРАЇНИ В ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ СВІТУ.....46

Вінникова Н.А.

ДЕРЖАВНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ
ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ.....51

Віннічук О.В., Кобильник В.В., Ігнат'єва Т.В.

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПРАКТИК ДЕМОКРАТІЇ УЧАСТІ (ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ):
УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД 58

Гірман А.П.

ІНТЕГРАЦІЯ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ.....63

Завгородня Ю.В.

ФЕЙКИ ЯК СУЧАСНА ФОРМА ПОЛІТИЧНОГО ПРОТИБОРСТВА У КІБЕРПРОСТОРІ.....67

Лавринович О.А.

АВТОКРАТІЯ VS ДЕМОКРАТІЯ НА ТЛІ КОРОНАВІРУСНОЇ КРИЗИ.....72

Лісовський В.М.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ІМІДЖ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ЛІДЕРІ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ.....79

Патлашинська І.В.

СУЧАСНА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА:
ЗАВДАННЯ, МЕТОДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ.....84

Сунгурова С.Р.

ВИДИ КІБЕРНЕТИЧНИХ АТАК РФ
ТА ЇХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....88

Сухраков А.С.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ.....92

РОЗДІЛ 4

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Захарченко А.М., Александрюк В.В.

«АВРААМСЬКІ УГОДИ» ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВРЕГУЛЮВАННЯ
АРАБО-ІЗРАЇЛЬСЬКОГО КОНФЛІКТУ.....97

Микитчук Н.М.

КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: УЧАСТЬ В МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ, ПРОБЛЕМИ СИСТЕМ
КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....103

Стичинська А.Б.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ЕКСТРЕМІЗМУ.....108

Тихоненко І.В., Тамарянська С.В.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА СВЯТОГО ПРЕСТОЛУ У ПОСТ-БІПОЛЯРНУ ДОБУ:
ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ.....113

Чупрій Л.В.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ
В СВІТЛІ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ.....119

Шульга М.А.

КИТАЙ У СВІТЛІ ГЕОПОЛІТИКИ (ТЕОРЕТИКО-РЕТРОСПЕКТИВНИЙ РАКУРС).....124

РОЗДІЛ 5

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ

Сергєєв В.С., Литвинчук О.В., Загурська-Антонюк В.Ф.

МОВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ.....130

CONTENTS

SECTION 1

ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-NATIONAL STUDIES

Zan M.P.

POLITICAL AND PARTY REPRESENTATION OF THE LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES
IN TERRITORIAL COMMUNITIES OF ODESA REGION WITH THE COMPACT RESIDENCE
OF ETHNIC MINORITIES (ACCORDING TO THE RESULTS OF 2020 LOCAL ELECTIONS).....7

Myhun M.D.

THE CONCEPT OF REGIONAL DEVELOPMENT FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS
OF NATIONAL ETHNIC MINORITIES.....16

Palinchak M.M., Mehela R.R.

FEATURES OF STATE-CHURCH RELATIONS IN THE CZECH REPUBLIC
IN HISTORICAL RETROSPECT.....20

Posvistak O.A.

THE POLICY OF THE SOVIET GOVERNMENT TOWARDS
THE POLISH NATIONAL MINORITY IN THE 1920S AND 1930S 24

SECTION 2

POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Derun V.H.

POLITICAL RISK: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS..... 30

Sokorynskyi V.O.

MODERN TOOLS FOR PROTECTION OF HUMAN RIGHTS, FREEDOMS AND SECURITY
IN THE “DIGITAL TOTALITARIANISM” ERA.....35

SECTION 3

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Bashtannyk O.V.

FUNCTIONING OF THE INSTITUTE OF COMMUNITY COUNCILS IN THE FORMAT
OF THE RESEARCH STRATEGY OF NEW INSTITUTIONALISM OF POLITICAL SCIENCE.....40

Borodai A.V.

THE PLACE AND ROLE OF UKRAINE IN THE WORLD'S GLOBALIZATION PROCESSES.....46

Vinnykova N.A.

STATE STRATEGIES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE DEVELOPEMENT AND IMPLIMENTATION.....51

Vinnichuk O.V., Kobyluk V.V., Ihnatieva T.V.

ANALYSIS OF CURRENT PRACTICES OF PARTICIPANT DEMOCRACY (PUBLIC ACTIVITY):
UKRAINIAN EXPERIENCE.....58

Hirman A.P.

INTEGRATION IN INTERNATIONAL RELATIONS.....63

Zavhorodnia Yu.V.

FAKES AS A MODERN FORM OF POLITICAL CONFLICT IN CYBERSPACE.....67

Lavrynovych O.A.

AUTOCRACY VS DEMOCRACY IN THE MIDST OF THE CORONAVIRUS CRISIS.....72

Lisovskyi V.M.

FOREIGN POLITICAL IMAGE OF UKRAINE AND ITS LEADER AS A FACTOR
OF ENSURING NATIONAL SECURITY OF THE COUNTRY.....79

Patlashynska I.V.

MODERN RUSSIAN-UKRAINIAN INFORMATION WAR: TASKS, METHODS AND FEATURES OF USE.....84

Sunhurova S.R.

TYPES OF CYBERNETIC ATTACKS OF THE RUSSIAN FEDERATION
AND THEIR SOCIO-POLITICAL CONSEQUENCES FOR UKRAINE..... 88

Sukhrakov A.S.

WAYS OF DEVELOPMENT OF THE POLITICAL SYSTEM OF UKRAINE
IN THE CONTEXT OF THE INFORMATION WAR..... 92

SECTION 4

POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Zakharchenko A.M., Aleksandriuk V.V.

THE ABRAHAM ACCORDS AND PROSPECTS FOR RESOLUTION OF THE ARAB-ISRAELI CONFLICT.....97

Mykytchuk N.M.

CENTRAL ASIA COUNTRIES: PARTICIPATION IN INTERNATIONAL ORGANIZATIONS, PROBLEMS
OF COLLECTIVE SECURITY SYSTEMS AND REGIONAL INTEGRATION.....103

Stychynska A.B.

FEATURES OF MODERN POLITICAL EXTREMISM..... 108

Tykhonenko I.V., Tamarianska S.V.

FOREIGN POLICY OF THE HOLY SEE IN THE POST-BIPOLAR ERA: TRANSFORMATIONAL CHANGES
AND MODERNIZATION TRENDS.....113

Chuprii L.V.

EUROPEAN INTEGRATION AND EURO-ATLANTIC PERSPECTIVES OF UKRAINE IN THE LIGHT
OF CURRENT GEOPOLITICAL CHALLENGES.....119

Shulha M.A.

CHINA IN THE LIGHT OF GEOPOLITICS (THEORETICAL AND RETROSPECTIVE VIEW).....124

SECTION 5

CURRENT ISSUES OF POLITICAL SCIENCE

Serhieiev V.S., Lytvynchuk O.V., Zahurska-Antoniuk V.F.

LANGUAGE POLICY OF UKRAINE IN TODAY'S REALITIES.....130

РОЗДІЛ 1

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 323:35.07(477.74)+323.15+324«2020»
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.28.1>

ПОЛІТИКО-ПАРТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ З КОМПАКТНИМ ПРОЖИВАННЯМ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2020 РОКУ)

POLITICAL AND PARTY REPRESENTATION OF THE LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN TERRITORIAL COMMUNITIES OF ODESA REGION WITH THE COMPACT RESIDENCE OF ETHNIC MINORITIES (ACCORDING TO THE RESULTS OF 2020 LOCAL ELECTIONS)

Зан М.П.,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

У статті розглянуто особливості політико-партійного представництва органів місцевого самоврядування за результатами місцевих виборів 2020 року в тих територіальних громадах, де компактно проживають представники болгарської, молдовської, російської та гагаузької етнічних меншин Одеської області.

Констатовано, що в переважній більшості до органів місцевого самоврядування пройшли кандидати від опозиційних політичних партій. Зокрема, в Болградському районі значні результати отримали кандидати від політичних партій «За майбутнє», «Опозиційна платформа – За життя» та «Наш край». Вони також здобули перемогу в Ізмаїльському районі, зокрема, в Ренійській міській раді (близько 85 % / 22 депутати), Суворовській селищній раді (понад 52 % / 11 депутатів) та Вилківській міській раді (50 % / 13 депутатів). У Саф'янівській сільській раді партії «Опозиційна платформа – За життя» та «За майбутнє» представляють більшість (близько 62 % / 21 депутат). «Опозиційна платформа – За життя» отримала відносну більшість м. Білгород-Дністровський (35,29 % / 12 депутатів). У всіх територіальних громадах Білгород-Дністровського району високі електоральні позиції має політична партія «За майбутнє».

Автор відзначає про успішний результат регіональної політичної сили в Одеській області «Довіряй ділам», яку очолює міський голова Геннадій Труханов. До Одеської міської ради ця партія делегувала 20 представників (31,25 %), а в Чорноморській селищній раді представила більшість (60 % / 12 депутатів). Депутати від «Довіряй ділам» представлені у переважній більшості органів місцевого самоврядування аналізованих автором районів Одеського регіону.

Виявлено, що політичне представництво партії влади «Слуга народу» загалом є доволі слабким. Винятком є місцева влада в територіальних громадах Ізмаїльського району, насамперед в Ізмаїльській міській раді переважна більшість (76,32 % / 29 депутатів) є репрезентантами партії «Слуга народу». Певні успіхи партія влади здобула і в територіальних громадах Білгород-Дністровського району.

Зазначається, що в більшості органів місцевого самоврядування, де компактно проживають представники меншин етнічних груп, голоси виборців «розпорошилися» між 5-6 політичними партіями. Переможцями місцевих виборів 2020 року стали кандидати від політичних партій «За майбутнє», «Опозиційна платформа – За життя», «Наш край», «Довіряй ділам», «Слуга народу», ВО «Батьківщина» та «Європейська солідарність». Незначні результати мали кандидати від партій: «Перемога Пальчевського», «Партія Шарія», «Сила і Честь», «Розумна сила», «Наші», «Сила людей», Аграрна партія України та Партія Пенсіонерів України. Відтак депутати-самовисуванці представляють виняток, як правило у сільських територіальних громадах Одещини.

Ключові слова: об'єднана територіальна громада, місцеві вибори, етнічна меншина, політична партія, місцеве самоврядування, депутат, Одеська область.

The article considers the peculiarities of political and party representation of local governments in the 2020 local elections at the level of territorial communities in Odessa region with the representatives of Bulgarian, Moldovan, Russian and Gagauz ethnic minority ethnic groups that live compactly.

It was stated that the vast majority of candidates for local self-government from opposition political parties became deputies. In particular, in the Bolgrad district, candidates from the political parties «For the Future», «Opposition Platform – For Life» and «Our Land» achieved some significant results. They also won in the Izmail district, in particular in the Reni City Council (about 85 % / 22 deputies), the Suvorove Village Council (over 52 % / 11 deputies) and the Vylkove City

Council (50 % / 13 deputies). In the Safiany village council, the parties «Opposition Platform – For Life» and «For the Future» represent the majority (about 62 % / 21 deputies). «Opposition Platform – For Life» received a relative majority in Bilgorod-Dnistrovskiyi (35.29 % / 12 deputies). The political party «For the Future» has high electoral positions in all territorial communities of the Bilgorod-Dnistrovskiyi district.

The author notes about the successful result of regional political force in the Odesa region «Trust in Deeds», which is headed by the Odesa head of the city Gennadiy Trukhanov. This party delegated 20 representatives (31.25 %) to the Odesa City Council and represented a majority (60 % / 12 deputies) in the Chornomorske urban-type settlement Council. Deputies from the party «Trust in Deeds» are represented in the vast majority of local governments analyzed by the author in Odesa region.

It was found that the political representation of the ruling party «Servant of the People» is generally rather weak. The exception is the local government in the territorial communities of the Izmail district, especially in the Izmail City Council, the vast majority (76.32 % / 29 deputies) are representatives of the «Servant of the People» party. The ruling party also gained some success positions in territorial communities of the Bilgorod-Dnistrovskiyi district.

It is noted that in most local governments, where representatives of minority ethnic groups live compactly, the votes of voters «scattered» between 5–6 political parties. The winners of the local elections in 2020 were candidates from the political parties «For the Future», «Opposition Platform – For Life», «Our Land», «Trust in Deeds», «Servant of the People», the All-Ukrainian Union «Fatherland» and «European Solidarity». Candidates from «Palchevsky's Victory», «Party of Shariy», «Strength and Honor», «Reasonable Force», «Nashi (Ours)», «Power of the People», Agrarian Party of Ukraine and the Party of Pensioners of Ukraine had insignificant results. Therefore, self-nominated deputies are an exception, as a rule, in rural territorial communities of the Odesa region.

Key words: amalgamated territorial community, local elections, ethnic minority, political party, local self-government, deputy, Odesa Region.

Постановка проблеми. Чисельність населення Одеської області за результатами перепису населення 2001 року становила 2 368 107 чол. (5,69 % населення України). Переважну більшість («етнічне ядро») краю складало українське населення (1 542 341 чол. / 62,81 %), а найбільш репрезентованими меншинами в етнонаціональній структурі Одеської області були росіяни (508 537 чол. / 20,71 %), болгары (150 683 чол. / 6,14 %), молдовани (123 751 чол. / 5,04 %), гагаузи (27 617 чол. / 1,16 %) та євреї (13 386 чол. / 0,55 %) [1]. Відтак Одеську область відносимо до типу прикордонних регіонів України з поліетнічним складом населення, де найбільшою мірою вирізняється російськомовний (як етнокультурний, так інтернаціональний), болгаромовний та румуномовний (молдовани) етнокультурні маркери. Як засвідчує досвід громадсько-політичного розвитку мультикультурних регіонів України (Закарпаття, Північна Буковина, Південна Бессарабія і Крим), окрім загальнонаціональних тенденцій на їх теренах фіксуються специфічні локальні особливості, які, зокрема, відзеркалюються в електоральній площині. Відтак *предметом нашої студії* постає політико-партійний контекст структурування органів місцевого самоврядування у територіальних громадах Одещини з компактним проживанням міноритарних етнічних груп за результатами місцевих виборів 25 жовтня 2020 року.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно зазначити, що порушена проблематика не була предметом окремого дослідження у рамках вітчизняного політологічного дискурсу. Відтак автор конструює свій аналіз та синтез на підставі електоральної статистики місцевих виборів 2020 року, які представлені на офіційному веб-порталі Центральної виборчої комісії України [2].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою наукової розвідки є висвітлення політико-партійного представництва в органах місцевого самоврядування новостворених територіальних громад Одеської області з компактним проживанням представників болгарської, молдовської, російської, гагаузької та інших міноритарних етнічних груп за результатами місцевих виборів 25 жовтня 2020 року.

Виклад основного матеріалу. Перепис населення України 2001 року зафіксував компактність проживання етнічних громад болгар, молдован, росіян і гагаузів у дев'яти районах Одеської області (Південна Бессарабія / Буджак): Болградському, Тарутинському, Арцизькому, Ізмаїльському, Ренійському, Кілійському, Саратському, Татарбунарському та Білгород-Дністровському. Варто зауважити, що росіяни більшою мірою проживають дисперсно, у містах Одещини. Зокрема, найбільш чисельна російська етнічна громада проживала на час проведення перепису населення у м. Ізмаїл (37 166 чол. / 43,67 %) [1].

Болградський район Одеської області найбільш чисельно репрезентований міноритарними етнічними громадами. Фактично меншиною в рамках району було українське населення, яке в 2001 році складало 7,56 % (5 667 чол.). Домінуючою етнічною групою виступали болгары (45 576 чол. / 60,8 %), які мали переважно рідномовну ідентичність (92,82 %). Етнічна громада гагаузів була представлена 14 008 чол. (18,7 %), а росіяни 6 020 чол. (8 %). Серед інших етнічних груп у Болградському районі представлені також албанці (1 593 чол.), молдовани (1 172 чол.), білоруси (190 чол.), роми (142 чол.), вірмени (108 чол.) та ін. [1].

Представники болгарської етнічної громади також представляли відносно більшість населення

Тарутинського району (16 958 чол. / 37,54 %). Серед інших етнічних груп представлені: українці (11 055 чол. / 24,47 %), молдовани (7 456 чол. / 16,5 %), росіяни (6 295 чол. / 13,93 %), гагаузи (2 722 чол. / 6 %), роми (174 чол. / 0,38 %) та ін. Варто зауважити, що російську мову як рідну вказали 32,9 % жителів району; болгарську – 31,7 %; українську – 18,8 %; молдовську – 12,7 %; гагаузьку – 3,3 %. Відтак у 19-ти з 52-х населених пунктів району переважало болгаромовне населення; в 14-ти – російськомовне; в 10-ти – україномовне; у 8-ми переважала молдовська мова [1; 3, с. 12].

Мультикультурною є етнонаціональна структура колишнього Арцизького району Одещини: болгары (20 161 чол. / 38,96 %), українці (14 156 чол. / 27,36 %), росіяни (11 508 чол. / 22,24 %), молдовани (3 276 чол. / 6,33 %), гагаузи (946 чол. / 1,83 %), греки (724 чол. / 1,4 %). Останні були компактно зосереджені у межах Виноградівської та Веселекутської сільських рад і с. Новомирного [1; 3, с. 10].

В Ізмаїльському районі домінували три етнічні групи – українці (15 798 чол. / 28,89 %), молдовани (15 083 чол. / 27,58 %) та болгары (14 072 чол. / 25,73 %). Дещо менше представлені росіяни (8 870 чол. / 16,22 %). Поряд із цим українську мову як рідну вказали 26,3 % жителів, молдовську – 26,2 %, болгарську – 24,9 %, російську – 21,6 %. З 24-х населених пунктів у 8-ми побутовала болгарська мова, 7-ми – російська, 5-ти – українська, в 4-х – молдовська [1; 3, с. 10]. На тлі мультикультурного складу району дещо відрізняються етнонаціональні показники м. Ізмаїл, у якому найбільша частка населення представлена етнічними росіянами (37 166 чол. / 43,67 %), 98,85 % із яких визначили російську рідною мовою. Другими за чисельністю були українці (32 500 чол. / 38,2 %). Серед інших громад найбільш представленими в Ізмаїлі були болгары (8 609 чол. / 10,12 %), молдовани (3 670 чол. / 4,31 %) та гагаузи (788 чол. / 0,92 %). Серед них також значна частка російськомовних – 58 % (гагаузи); 56,1 % (молдовани); 53,56 % (болгары), що зумовлено багаторічною практикою співіснування етнічних громад, у рамках якої російська мова виступала в якості мови міжетнічного спілкування [1; 3, с. 10].

Молдовська етнічна громада чисельно домінувала в Ренійському районі Одещини – 19 938 чол. (49 %). Серед інших етнічних громад представлені українці (7 196 чол. / 17,7 %), росіяни (6 136 чол. / 15,1 %), болгары (3 439 чол. / 8,45 %), гагаузи (3 216 чол. / 7,9 %) та ін. Молдовське населення чисельно переважало в 5-ти з 8-ми населених пунктів району; болгары компактно проживали в с. Нагірне, а гагаузи – у с. Котловина [1; 3, с. 12].

У Кілійському районі частка українського населення складала відносну більшість – 44,6 %

(26 659 чол.). Серед етнічних меншин чисельно домінували росіяни (17 977 чол. / 30 %), молдовани (9 442 чол. / 15,78 %; домінували в 4-х селах), болгары (2 559 чол. / 4,27 %) та гагаузи (2 263 чол. / 3,78 %). Представники двох останніх етнічних громад мешкали в селах Новоселівка та Старі Трояни. Зауважимо, що переважна більшість (44,31 %) мешканців району назвали рідною російську мову; 36,1 % – українську; 12,8 % – молдовську; 3,7 % – гагаузьку; 2,5 % – болгарську мову [1; 3, с. 10, 12].

Як у Кілійському, так і в Саратському районі українці складали відносну більшість населення – 43,9 % / 21 918 чол. Вони проживали в 23-х із 38-ми населених пунктів району (лише в 9-ти з них із часткою більше 90 %). Болгары як відносно домінуюча етнічна меншина району складали 20 % / 9 988 чол. (переважно мешканці 3-х сіл району); молдовани – 18,9 % / 9 435 чол. (домінували в 6-ти селах); росіяни – 15,85 % / 7 915 чол. (також переважали в 6-ти селах); гагаузи – 0,34 % / 171 чол. Частка україномовних (41,3 %) виявилася меншою за чисельність етнічних українців, так само й носіїв молдовської мови (17,6 %). Водночас частка російськомовних (21,4 %) є більшою за чисельність етнічних росіян [1; 3, с. 12].

У Татарбунарському районі переважало українське населення – 29 727 чол. (71,27 %). Серед етнічних меншин вирізнялися болгары (4 788 чол. / 11,48 %), зокрема, мешканці сіл Делжилер та Нова Олексіївка; молдовани (3 916 чол. / 9,39 %), мешканці сіл Борисівка та Глибоке; росіяни (2 678 чол. / 6,42 %), які переважали у с. Спаське [1; 3, с. 12].

У Білгород-Дністровському районі українці становили переважну більшість – 81,87 % / 51 028 чол. Серед міноритарних груп вирізнялися російська (5 485 чол. / 8,8 %), молдовська (3 901 чол. / 6,26 %), болгарська (759 чол. / 1,22 %) та ромська (293 чол. / 0,47 %) етнічні громади району. Вони проживають дисперсно й переважали лише в селах Крутоярівка (92,71 % носіїв молдавської мови) та Руськоїванівка (88,28 % російськомовних і 2,91 % молдавськомовних жителів) [1; 3, с. 10]. Своєрідна етномовна ситуація була в м. Білгород-Дністровськ: серед жителів 62,7 % українців, водночас україномовних лише 41,7 %. Найбільш репрезентованою етнічною меншиною в місті була російська (15 938 чол. / 27,7 %), в той же час російськомовні складали 54,32 % жителів. Болгары (2 114 чол. / 3,67 %) й молдовани (1 599 чол. / 2,78 %) становили невелику частку населення [1; 3, с. 10].

Отже, болгарськомовне населення переважно компактно проживало в колишніх межах Болградського, Тарутинського та Арцизького районів. Представники молдовської етнічної громади чисельно домінували (після українців і росіян) у Ренійському та Кілійському районах Одеської області [4]. В Ізмаїльському, Саратському, Татарбунарському та Білгород-Дністровському районах

етнічні громади болгар і молдован були представлені більш-менш паритетно. Крім цього варто зауважити, що в колишніх межах Котовського та Анапівського районів Одеської області у 2001 році проживало відповідно 8 020 чол. (25,88 %) та 5 880 чол. (18 %), які репрезентували молдовську етнічність в Україні [1].

У рамках адміністративно-територіального реформування й створення об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ) 26 районів Одеської області було трансформовано в 7 укрупнених районів: Одеський (22 ОТГ), Білгород-Дністровський (16 ОТГ), Болградський (10 ОТГ), Ізмаїльський (6 ОТГ), Роздільнянський (9 ОТГ), Березівський (16 ОТГ) та Подільський (12 ОТГ). Зауважимо, що болгарськомовне населення найбільшою мірою зосереджене у територіальних громадах Болградського району, який попередньо пропонували розмежувати між Ізмаїльським і Білгород-Дністровським районами [5, с. 122].

Рис. 1. Райони Одеської області [6]

Значну роль у збереженні status quo «болгарськості» Болградського району (однак вже без колишніх більше 60 % етнічних болгар – М.З.) відіграли звернення депутатів районної ради до керівництва України та Республіки Болгарія, що спричинило певний міжнародний резонанс [7, с. 7]. До цього також варто відзначити про лобістську громадську діяльність етнополітичного лідера болгар України Антона Кіссе. Відтак етнічні болгар

мешканці населених пунктів у колишніх адміністративних межах Болградського, Арцизького й Тарутинського районів наразі компактно зосереджені в ОТГ Болградського району. Крім них у етнонаціональній структурі новостворених ОТГ представлені громади росіян, молдован і гагаузів.

Ураховуючи компактність проживання меншості етнічних груп (переважно росіян, болгар, молдован і гагаузів) та зміни після адміністративно-територіальної реформи *об'єктом нашої студії* визначимо територіальні громади з переважанням репрезентантів: 1) *болгарської, молдовської, російської та гагаузької етнічних груп* (10 ОТГ Болградського району; 6 ОТГ Ізмаїльського району; 7 із 16-ти ОТГ Білгород-Дністровського району (Білгород-Дністровська й Татарбунарська міські ОТГ, Саратська селищна ОТГ, Кароліно-Бугазька, Кулевчанська, Петропавлівська та Шабівська сільські ОТГ); 2) *російської етнічності* (13 із 22 ОТГ Одеського району (Одеська, Теплодарська, Чорноморська та Южненська міські ОТГ; Авангардівська, Великодолинська, Таїровська та Чорноморська селищні ОТГ; Вигоднянська, Красносільська, Усатівська, Фонтанська та Ясківська сільські ОТГ); 3) *молдовської та російської етнічних спільнот* (3 із 16-ти ОТГ Березівського району (Іванівська селищна, Великобуялицька та Старомаяківська сільські ОТГ); 2 із 9-ти ОТГ Роздільнянського району (Лиманська селищна та Великоплосківська сільська ОТГ); 1 (Окнянська селищна ОТГ) із 12-ти ОТГ Подільського району.

Необхідно відзначити, що результати місцевих виборів 25 жовтня 2020 року в переважній більшості ОТГ Болградського району насамперед проілюстрували виражені опозиційні політичні настрої виборців. Зведені результати голосування Центральної виборчої комісії засвідчують, що трійку лідерів виборчої кампанії у регіоні представили політичні партії «За майбутнє», «Опозиційна платформа – За життя» та «Наш край». На цьому тлі незначними стали електоральні успіхи партії влади «Слуга народу» й досить слабка підтримка виборцями політичних сил ВО «Батьківщина» та «Європейська солідарність». Дві останні партії випередила регіональна політична сила Одещини «Довіряй ділам», лідером якої є міський голова обласного центру Геннадій Труханов. Депутати-самовисуванці домінують у Криничненській сільській раді (90,91 % / 20 чол.), половина депутатів-самовисуванців (9 чол.) представлена у Павлівській сільській раді, більше 1/3 (8 чол.) – у Кубейській сільській раді (див. табл. 1).

На відміну від Болградського, в Ізмаїльському районі партія влади «Слуга народу» здобула деякі політичні переваги виборців. У першу чергу йдеться про політико-партійне структурування Ізмаїльської міської ради, де переважна більшість (76,32 % / 29 депутатів) стали висуваними від цієї

Таблиця 1

**Суб'єкти висування обраних депутатів до органів місцевого самоврядування
Болградського району Одеської області на місцевих виборах 25 жовтня 2020 року [2]**

№	Назва органу місцевого самоврядування / Суб'єкт висування кандидатів у депутати	Самовисування	«За майбутнє»	«Опозиційна платформа – За життя»	«Наш край»	«Слуга народу»	«Довіряй ділам»	ВО «Батьківщина»	«Європейська солідарність»	Партія Пенсіонерів України
1.	Арцизька міська рада	–	12 (46,15%)	5 (19,23%)	2 (7,69%)	3 (11,54%)	2 (7,69%)	–	2 (7,69%)	–
2.	Болградська міська рада	–	5 (19,23%)	12 (46,15%)	4 (15,38%)	3 (11,54%)	–	–	–	2 (7,69%)
3.	Бородінська селищна рада	–	6 (23,08%)	5 (19,23%)	5 (19,23%)	3 (11,54%)	4 (15,38%)	3 (11,54%)	–	–
4.	Тарутинська селищна рада	–	4 (15,38%)	9 (34,62%)	3 (11,54%)	2 (7,69%)	6 (23,08%)	–	–	2 (7,69%)
5.	Василівська сільська рада	4 (19,05%)	11 (52,38%)	1 (4,76%)	1 (4,76%)	1 (4,76%)	1 (4,76%)	2 (9,52%)	–	–
6.	Городненська сільська рада	–	5 (19,23%)	11 (42,31%)	5 (19,23%)	2 (7,69%)	3 (11,54%)	–	–	–
7.	Криничненська сільська рада	20 (90,91%)	–	–	1 (4,55%)	–	1 (4,55%)	–	–	–
8.	Кубейська сільська рада	8 (36,36%)	8 (36,36%)	4 (18,18%)	1 (4,55%)	–	1 (4,55%)	–	–	–
9.	Павлівська сільська рада	9 (50%)	3 (16,67%)	1 (5,56%)	–	2 (11,11%)	–	–	3 (16,67%)	–
10.	Теплицька сільська рада	1 (5,26%)	8 (42,11%)	5 (26,32%)	1 (5,26%)	4 (21,05%)	–	–	–	–

політичної сили. Поряд із цим партії «Опозиційна платформа – За життя», «За майбутнє» та «Наш край» загалом отримали істотну перевагу в Ренійській міській раді (близько 85 % / 22 депутати) та Суворовській селищній раді (понад 52 % / 11 депутатів); половину депутатських мандатів (13 чол.) у Вилківській міській раді. У Саф'янівській сільській раді «Опозиційна платформа – За життя» та «За майбутнє» делегували більшість народних обранців (біля 62 % / 21 депутат). Із усіх 6-ти ОТГ Ізмайльського району винятком стала Кілійська міська рада, де голоси виборців «розпорошилися» між 6-ма політичними силами, а «Європейська солідарність» отримала відносну більшість депутатських мандатів (див. табл. 2).

Загалом на рівні обраних представників до місцевих органів самоврядування Білгород-Дністровського району доволі значні електоральні успіхи показала політична партія «За майбутнє» (див. табл. 3). «Опозиційна платформа – За життя» здобула відносну більшість в районному центрі (35,29 % / 12 депутатів). Свої позиції у всіх семи органах місцевої влади району зафіксувала партія влади «Слуга народу». За винятком Кароліно-Бугазької та Петропавлівської сільськи рад, подібний електоральний успіх виявила також регіональна

політична сила «Довіряй ділам». Обрані депутати-самовисуванці презентують абсолютну більшість у Кароліно-Бугазькій сільській раді (68,18 % / 15 депутатів) та відносну перевагу – в Кулевчанській (45,45 % / 10 депутатів) та Петропавлівській (42,11 % / 8 депутатів) сільських радах [2].

У нашій вибірці 13-ти з 22-х ОТГ новоствореного Одеського району, де серед міноритарних груп переважає російськомовна спільнота, привертає увагу суцільна репрезентативність в органах місцевої влади депутатів від партії «Опозиційна платформа – За життя» (див. табл. 4). За винятком Таїровської селищної ради подібний результат отримала й регіональна партія Одещини «Довіряй ділам». Найбільше її представників зосередилося у Чорноморській селищній (60 % / 12 депутатів) та Одеській міській (31,25 % / 20 депутатів) радах. У другому турі виборів логічним стало обрання (із травня 2014 року втретє поспіль – М.З.) міським головою Одеси очільника партії «Довіряй ділам» Геннадія Труханова, який випередив представника «Опозиційної платформи – За життя» Миколу Скорика [2].

Представники партії влади «Слуга народу» спромоглися увійти до переважної більшості з 13-ти органів місцевого самоврядування

**Суб'єкти висування обраних депутатів до органів місцевого самоврядування
Ізмаїльського району Одеської області на місцевих виборах 25 жовтня 2020 року [2]**

№	Назва органу місцевого самоврядування / Суб'єкт висування кандидатів у депутати	Самовисування	«Слуга народу»	«Опозиційна платформа – За життя»	«За майбутнє»	«Наш край»	«Довіряй ділам»	«Європейська солідарність»	ВО «Батьківщина»
1.	Вилківська міська рада	–	7 (26,92%)	5 (19,23%)	4 (15,38%)	4 (15,38%)	–	2 (7,69%)	4 (15,38%)
2.	Ізмаїльська міська рада	–	29 (76,32%)	9 (23,68%)	–	–	–	–	–
3.	Кілійська міська рада	–	4 (15,38%)	4 (15,38%)	–	3 (11,54%)	4 (15,38%)	7 (26,92%)	4 (15,38%)
4.	Ренійська міська рада	–	2 (7,69%)	7 (26,92%)	10 (38,46%)	5 (19,23%)	2 (7,69%)	–	–
5.	Суворовська селищна рада	4 (19,05%)	3 (14,29%)	1 (4,76%)	7 (33,33%)	3 (14,29%)	3 (14,29%)	–	–
6.	Саф'янівська сільська рада	–	7 (20,59%)	10 (29,41%)	11 (32,35%)	–	3 (8,82%)	3 (8,82%)	–

Одеського району, за винятком Чорноморської селищної та Ясківської сільської рад. Певну підтримку отримали також кандидати від партій «Європейська солідарність» (у 9-ти радах), «За майбутнє» та ВО «Батьківщина» (у 8-ми радах). В окремих ОТГ Одеського району виборці спричинилися до репрезентації в органах місцевого самоврядування депутатів від політичних сил «Наш край» (Авангардівська селищна рада; Фонтанська та Ясківська сільські ради), «Перемога Пальчевського» (Авангардівська та Таїровська селищні ради; Фонтанська сільська рада), «Партія Шарія» (Одеська та Чорноморська міські ради), «Сила і Честь» (Теплодарська міська рада), «Розумна сила» (Чорноморська міська рада), «Наші» та «Сила людей» (Южненська міська рада) [2].

У окремих ОТГ Березівського району Одеської області загалом спостерігаємо перевагу ВО «Батьківщина». Натомість в Роздільнянському районі на рівні Лиманської селищної ради домінують представники від партії «Опозиційна платформа – За життя», а в Великопосківській сільській раді переважають депутати-самовисуванці. Водночас виборці Окнянської селищної ОТГ в Подільському районі «розпорошили» власні політико-партійні симпатії й спричинилися до репрезентації на рівні місцевої ради представників від 6-ти політичних сил з відносною перемогою партії «За майбутнє» (див. табл. 5).

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи сказане вище, можна зробити наступні узагальнюючі висновки. *По-перше*, в переважній більшості територіальних

громад Одеської області, де компактно проживають представники болгарської, молдовської, російської та гагаузької етнічних груп, до органів місцевого самоврядування пройшли кандидати від опозиційних політичних партій. Зокрема, в Болградському районі значними виявилися електоральні успіхи політичних партій «За майбутнє», «Опозиційна платформа – За життя» та «Наш край». Ці ж політичні сили отримали перевагу в Ізмаїльському районі, зокрема в Ренійській міській раді (близько 85 % / 22 депутати), Суворовській селищній раді (понад 52 % / 11 депутатів) та Вилківській міській раді (50 % / 13 депутатів). У Саф'янівській сільській раді «Опозиційна платформа – За життя» та «За майбутнє» делегували більшість народних обранців (близько 62 % / 21 депутат). Політична партія «Опозиційна платформа – За життя» здобула відносну більшість у районному центрі Білгород-Дністровського району (35,29 % / 12 депутатів). Загалом у цьому районі по всіх ОТГ доволі значні електоральні позиції зафіксувала політична сила «За майбутнє».

По-друге, необхідно констатувати про загалом успішний результат регіональної політичної сили на Одещині «Довіряй ділам», лідером якої є Геннадій Труханов, котрий утретє став міський головою обласного центру. До Одеської міської ради партія делегувала 20 представників (31,25 %), а в Чорноморській селищній раді їх переважна більшість (60 % / 12 депутатів). Депутати від політичної сили «Довіряй ділам» представлені у переважній більшості ОТГ усіх аналізованих нами районів, за винятком Березівського. Її представники на рівні місцевої влади чисельно переважають депутатів

Таблиця 4

**Суб'єкти висування обраних депутатів до окремих органів місцевого самоврядування
Одеського району Одеської області на місцевих виборах 25 жовтня 2020 року [2]**

№	Назва органу місцевого самоврядування / Суб'єкт висування кандидатів у депутати	Самовисування	«Опозиційна платформа – За життя»	«Довіряй ділам»	«Слуга народу»	«За майбутнє»	«Європейська солідарність»	ВО «Батьківщина»	Інші політичні партії
1.	Одеська міська рада	–	18 (28,13%)	20 (31,25%)	10 (15,63%)	–	10 (15,63%)	–	6 (9,38%) / «Партія Шарія»
2.	Теплодарська міська рада	11 (50%)	4 (18,18%)	2 (9,09%)	1 (4,55%)	–	–	–	4 (18,18%) / «Сила і Честь»
3.	Чорноморська міська рада	–	11 (28,95%)	5 (13,16%)	4 (10,53%)	9 (23,68%)	3 (7,89%)	–	3 (7,89%) / «Партія Шарія»; 3 (7,89%) / «Розумна сила»
4.	Южненська міська рада	–	6 (23,08%)	3 (11,54%)	5 (19,23%)	–	3 (11,54%)	3 (11,54%)	3 (11,54%) / «Наші»; 3 (11,54%) / «Сила людей»
5.	Авангардівська селищна рада	–	5 (19,23%)	2 (7,69%)	6 (23,08%)	3 (11,54%)	3 (11,54%)	3 (11,54%)	2 (7,69%) / «Наш край»; 2 (7,69%) / «Перемога Пальчевського»
6.	Великодолинська селищна рада	–	5 (19,23%)	2 (7,69%)	4 (15,38%)	11 (42,31%)	2 (7,69%)	2 (7,69%)	–
7.	Таїровська селищна рада	–	6 (23,08%)	–	5 (19,23%)	3 (11,54%)	3 (11,54%)	6 (23,08%)	3 (11,54%) / «Перемога Пальчевського»
8.	Чорноморська селищна рада	6 (30%)	1 (5%)	12 (60%)	–	1 (5%)	–	–	–
9.	Вигоднянська сільська рада	10 (47,62%)	2 (9,52%)	3 (14,29%)	5 (28,57%)	–	–	–	–
10.	Красноїльська сільська рада	–	7 (26,92%)	3 (11,54%)	6 (23,08%)	4 (15,38%)	3 (11,54%)	3 (11,54%)	–
11.	Усатівська сільська рада	–	5 (19,23%)	6 (23,08%)	8 (30,77%)	3 (11,54%)	2 (7,69%)	2 (7,69%)	–
12.	Фонтанська сільська рада	–	7 (26,92%)	2 (7,69%)	7 (26,92%)	–	3 (11,54%)	2 (7,69%)	3 (11,54%) / «Наш край»; 2 (7,69%) / «Перемога Пальчевського»
13.	Ясківська сільська рада	6 (27,27%)	8 (36,36%)	2 (9,09%)	–	2 (9,09%)	–	3 (13,64%)	1 (4,55%) / «Наш край»

від партій ВО «Батьківщина» та «Європейська солідарність».

По-третє, політичне представництво партії влади «Слуга народу» на рівні ОТГ із компактним проживанням етнічних меншин Одещини загалом є досить слабким. Винятком можна вважати місцеву владу в ОТГ Ізмаїльського району. Зокрема, в Ізмаїльській міській раді переважна більшість (76,32 % / 29 депутатів) стали висуваннями від партії «Слуга народу». В ОТГ Білгород-Дністровського району партія влади також здобула певну прихильність виборців.

По-четверте, нормативно-правова специфіка проведення місцевих виборів 2020 року сприяла тому, що в більшості органів місцевого самоврядування, де компактно проживають представники меншоритарних етнічних груп, голоси виборців «розпорошилися» як правило між 5-6 політичними партіями. Переможцями виборчої кампанії загалом стали народні обранці від політичних партій «За майбутнє», «Опозиційна платформа – За життя», «Наш край», «Довіряй ділам», «Слуга народу», ВО «Батьківщина» та «Європейська солідарність». Незначні результати також показали партії «Перемога

Таблиця 3

**Суб'єкти висування обраних депутатів до окремих органів місцевого самоврядування
Білгород-Дністровського району Одеської області на місцевих виборах 25 жовтня 2020 року [2]**

№	Назва органу місцевого самоврядування / Суб'єкт висування кандидатів у депутати	Самовисування	«За майбутнє»	«Слуга народу»	«Опозиційна платформа – За життя»	«Довір'я ділам»	«Наш край»	«Європейська солідарність»	Аграрна партія України	ВО «Батьківщина»
1.	Білгород-Дністровська міська рада	–	6 (17,65%)	7 (20,59%)	12 (35,29%)	5 (14,71%)	4 (11,76%)	–	–	–
2.	Татарбунарська міська рада	–	6 (23,08%)	3 (11,54%)	4 (15,38%)	4 (15,38%)	2 (7,69%)	3 (11,54%)	4 (15,38%)	–
3.	Саратська селищна рада	–	3 (11,54%)	4 (15,38%)	4 (15,38%)	2 (7,69%)	9 (34,62%)	4 (15,38%)	–	–
4.	Кароліно-Бугазька сільська рада	15 (68,18%)	5 (22,73%)	2 (9,09%)	–	–	–	–	–	–
5.	Кулевчанська сільська рада	10 (45,45%)	7 (31,82%)	4 (18,18%)	–	1 (4,55%)	–	–	–	–
6.	Петропавлівська сільська рада	8 (42,11%)	4 (21,05%)	6 (31,58%)	–	–	–	–	–	1 (5,26%)
7.	Шабівська сільська рада	–	8 (30,77%)	4 (15,38%)	9 (34,62%)	5 (19,23%)	–	–	–	–

Таблиця 5

**Суб'єкти висування обраних депутатів до окремих органів місцевого самоврядування
Березівського, Роздільненського та Подільського районів Одеської області
на місцевих виборах 25 жовтня 2020 року [2]**

№	Назва органу місцевого самоврядування / Суб'єкт висування кандидатів у депутати	Самовисування	ВО «Батьківщина»	«Опозиційна платформа – За життя»	«Слуга народу»	«За майбутнє»	«Європейська солідарність»	«Довір'я ділам»	«Наш край»
<i>Березівський район</i>									
1.	Іванівська селищна рада	1 (4,55%)	21 (95,45%)	–	–	–	–	–	–
2.	Великобуялицька сільська рада	2 (9,09%)	7 (31,82%)	5 (22,73%)	7 (31,82%)	–	–	–	1 (4,55%)
3.	Старомаяківська сільська рада	4 (19,05%)	5 (23,81%)	3 (14,29%)	3 (14,29%)	6 (28,57%)	–	–	–
<i>Роздільнянський район</i>									
4.	Лиманська селищна рада	–	2 (7,69%)	11 (42,31%)	3 (11,54%)	2 (7,69%)	3 (11,54%)	3 (11,54%)	2 (7,69%)
5.	Великопосківська сільська рада	11 (52,38%)	1 (4,76%)	–	2 (9,52%)	2 (9,52%)	2 (9,52%)	1 (4,76%)	2 (9,52%)
<i>Подільський район</i>									
6.	Окнянська селищна рада	–	5 (19,23%)	3 (11,54%)	4 (15,38%)	7 (26,92%)	5 (19,23%)	2 (7,69%)	–

Пальчевського», «Партія Шарія», «Сила і Честь», «Розумна сила», «Наші», «Сила людей», Аграрна партія України та Партія Пенсіонерів України. На окресленому політико-партійному тлі виняток пред-

ставляють депутати-самовисуванці у переважно сільських територіальних громадах: Криничненський (90,91 % / 20 депутатів) та Павлівській (50 % / 9 депутатів) сільських радах Болградського району;

Кароліно-Бугазькій (68,18 % / 15 депутатів), Кулевчанській (45,45 % / 10 депутатів) та Петропавлівській (42,11 % / 8 депутатів) сільських радах Білгород-Дністровського району; Теплодарській міській (50 % / 11 депутатів) та Вигоднянській сільській (47,62 % / 10 депутатів) радах Одеського району; Великопосківській сільській раді (52,38 % / 11 депутатів) Роздільнянського району.

Перспективою подальших розвідок у контексті порушеної нами проблематики можна вважати вивчення механізму взаємодії громадянського суспільства та місцевої влади на прикладі болгарських, молдовських, російських і гагаузьких національно-культурних товариств та відповідних виконавчих органів міських, селищних і сільських рад Одеської області.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Розподіл населення за національністю та рідною мовою, Одеська область (осіб) – Регіон, Національність, Рік, Вказали у якості рідної мови. URL: <http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp> (дата звернення: 28.07.2021).
2. Місцеві вибори 2020. *Офіційний веб-портал Центральної виборчої комісії*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/wm001.html> (дата звернення: 18.03.2022).
3. Об'єднання громад в етноконтактних регіонах: особливості та перспективи / Асоціація сприяння самоорганізації населення. 47 с. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/505/1.pdf> (дата звернення: 24.01.2020).
4. Кияк М.Т. Сучасний стан забезпечення національно-культурних потреб представників молдовського етносу в Україні. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1254/> (дата звернення: 21.07.2021).
5. Коч С.В., Узун Ю.В. Південно-Західне прикордоння України в процесі державної децентралізації. *Міжнародні та політичні дослідження*. Одеса, 2020. Вип. 33. С. 106–142.
6. Одеська область. Нові райони: карти + склад. *Децентралізація*. Дата оновлення: 17.07.2020. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12639> (дата звернення: 11.02.2022).
7. Калашнікова О.Є. Реформа місцевого самоврядування на Півдні України: основні тенденції та проблеми (наприкладі Одеської та Миколаївської областей). Аналітична записка. *Серія «Регіональний розвиток»*. 2019. № 1. 17 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-07/ANALIT%20KALASHNIKOVA%20REGIONAL%20DEVELOPMENT%201%202019%20CHECKED.pdf> (дата звернення: 23.07.2021).

КОНЦЕПЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНІЧНИХ МЕНШИН

THE CONCEPT OF REGIONAL DEVELOPMENT FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF NATIONAL ETHNIC MINORITIES

Мигун М.Д.,

*аспірант кафедри політичних наук і права
Київського національного університету будівництва і архітектури
ORCID ID: 0000-0001-7505-7042*

Стаття присвячена питанню регіонального розвитку та адаптивності захисту прав національно-етнічних меншин на регіональному, територіальному та локальному рівнях. Запровадження нового підходу регіональної політики. Формування оновленої моделі державотворення. В результаті дослідження складений план розвитку поліетнічних регіонів з урахуванням усіх аспектів децентралізації.

Задля досягнення поставленої мети були розглянуті основні етапи реформи децентралізації, динаміка фінансування етнічних територій в Одеській, Чернівецькій та Закарпатській областях. З'ясовані ключові закони, декларації та угоди, котрі ратифіковані на міжнародному рівні і задекларовані Рамковою конвенцією по захисту національних меншин.

Висвітлені акти правового регулювання, європейські та світові норми, що мають сприяти цільовому і безпечному регіональному функціонуванню, соціальному та освітньому розвитку, збереженню етнічної, релігійної самобутності меншин.

Розкрита ідея затвердження на державному рівні закону, який буде охоплювати сфери міжетнічних відносин у громадах, оскільки етнонаціональна політика є однією з характерних складових процесу децентралізації та надійною платформою європейського майбутнього.

Окрім законодавчого забезпечення, є необхідним прийняття закону щодо корінних народів України, закріплення мовних прав цих суб'єктів національних відносин, а саме: право на розвиток рідної мови, право на спілкування рідною мовою, право на вивчення рідної мови.

На основі даних Державної стратегії регіонального розвитку 2021-2027 рр., був розроблений план заходів у фінансово-економічній, соціально-культурній та управлінській сферах.

Слід зазначити, що оновлена модель фінансового забезпечення дає можливість підвищити фінансову спроможність громад, налагодити структурні підрозділи для ефективного розвитку поліетнічних регіонів. Така тенденція прогнозування набуде нового регіонального статусу у питанні прав національно-етнічних меншин.

Ключові слова: національно-етнічні меншини, регіональна політика, територіальні громади, міжетнічні конфлікти, децентралізація, етнічні регіони, органи виконавчої влади, регіональний розвиток.

The article is devoted to the issue of regional development and adaptability of protection of the rights of national and ethnic minorities at the regional, territorial and local levels. Introduction of a new approach to regional policy. Formation of an updated model of state formation. As a result of the study, a plan for the development of polyethnic regions was drawn up, taking into account all aspects of decentralization.

In order to achieve this goal, the main stages of decentralization reform, the dynamics of funding of ethnic territories in Odessa, Chernivtsi and Zakarpattia regions were considered. The key laws, declarations and agreements ratified at the international level and declared by the Framework Convention for the Protection of National Minorities have been clarified.

Acts of legal regulation, European and world norms that should promote targeted and safe regional functioning, social and educational development, preservation of ethnic and religious identity of minorities are covered.

The idea of approving a law at the state level that will cover the spheres of interethnic relations in communities has been revealed, as ethno-national policy is one of the characteristic components of the decentralization process and a reliable platform for the European future.

In addition to legislative support, it is necessary to adopt a law on the indigenous peoples of Ukraine, consolidate the language rights of these subjects of national relations, namely: the right to develop their native language, the right to communicate in their native language, the right to learn their native language.

Based on the data of the State Strategy for Regional Development 2021-2027, an action plan in the financial, economic, socio-cultural and administrative spheres was developed.

It should be noted that the updated model of financial support provides an opportunity to increase the financial capacity of communities, to establish structural units for the effective development of polyethnic regions. This trend of forecasting will acquire a new regional status in the issue of the rights of national and ethnic minorities.

Key words: national and ethnic minorities, regional policy, territorial communities, interethnic conflicts, decentralization, ethnic regions, executive bodies, regional development.

Постановка проблеми. Дослідження теми демонструє обумовленість наступним: на території України проживає значна частка національно-етнічних меншин, і, як результат, в умовах реформи децентралізації, виникає проблема у функціонуванні регіональної політики для сталого розвитку даного сегменту населення. Після реформи децентралізації така політика є важливою складовою динамічного розвитку поліетнічних регіонів, завданням якої є реалізація заходів для ефективного економічного, культурного та соціального зростання етнічних меншин. Одним із таких напрямків регіональної політики є самоідентифікація прав національно-етнічних меншин. Основною ідеєю та результатом дослідження має стати концептуальний план розвитку поліетнічних регіонів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До переліку соціологів та політологів, які вивчали та досліджували регіональну і локальну ідентичність захисту прав національно-етнічних меншин належать В. Бурдяк, Є.В. Ткаченко, Я.В. Котенко, С. Троян, етнополітологи В. Євтух, М. Шульга.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розробка нового підходу реалізації регіональної політики у питанні захисту прав національно-етнічних меншин відповідно чинним нормативно-правовим документам, Декларації прав людини та міжнародним ратифікованим стандартам щодо прав і свобод етнічних меншин. Поетапне обґрунтування нового підходу впровадження регіональної політики у питанні захисту прав національно-етнічних меншин, який вимагає чіткого визначення її об'єкта і суб'єкта, а також постановки цілей і завдань, оприлюднення ключових ідей їх здійснення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багатоетнічна національна ситуація в Україні була зумовлена історичними чинниками: окупація території України, масовими репресіями, голодоморами (1921 – 1923 рр., 1932 – 1933 рр., 1946 – 1947 рр.), насильним та вимушеним переселенням народу, Першою (1914 – 1918 рр.) та Другою (1939 – 1945 рр.) світовими війнами. Відповідно до Всеукраїнського перепису населення 2001 року в Україні проживають представники 130 національностей, з яких етнічні меншини – 22,2% [2].

Україна є досить диверсифікованою за своїм національним складом: більше 77% населення вважають себе українцями, а 17% – росіянами. Наступні за чисельністю 7 національностей (білоруси, молдавани, болгары, угорці, румуни, поляки, а також кримські татари, які є радше корінним народом, аніж меншиною) представлені більш ніж по 100 000 громадян кожна, становлячи істотну частку населення деяких територій [3]. Водночас українці, як титульна нація, на початку 2000-х рр.,

на думку В. Бурдяк, зазнавали дискримінацію статусу рідної мови [1, с. 304].

У світі діють декларації та міжнародні стандарти ООН щодо захисту прав та свобод національних меншин. Повага до інтересів меншин є основою європейської демократії, що закріплено низкою європейських договорів [4].

Об'єктами державної регіональної політики є сама територія України, поліетнічні регіони та територіальні утворення, які функціонують задля свого розвитку, мають своє етнічне населення, цілі та плани розбудови своїх територій. До поліетнічних регіонів України, які розглядаються, належать Одеська, Закарпатська та Чернівецька області.

Суб'єктами державної регіональної політики є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, діяльність яких направлена на роз'яснення питань соціально-економічного розвитку цих регіонів.

У забезпеченні реалізації державної регіональної політики можуть брати участь асоціації та інші об'єднання органів місцевого самоврядування, організації громадянського суспільства, юридичні та фізичні особи.

Одним з проявів державної регіональної політики є планування території, яке на всіх рівнях управління має відігравати роль ефективного засобу державного регулювання та регламентування використання території, а також сприяти досягненню цілей збалансованого просторового розвитку.

З початку впровадження реформи децентралізації відбулись певні зміни у фінансуванні та регіональному розвитку територій. Питання у тому, що ці зміни відбуваються майже не щодня на державному рівні, а отже, постає завдання оптимізувати за допомогою системи організаційно-економічних засобів, розвиток регіонів, та удосконалити систему територіального розвитку.

Реалізовувати механізми державної регіональної політики України будемо на основі законодавчо-нормативної бази, бюджетно-фінансового регулювання регіонального розвитку. Для цього проведемо аналіз нормативно-правових документів у питанні захисту прав етнічних меншин в поліетнічних регіонах.

Україна є учасником основних міжнародних документів (Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції ЮНЕСКО проти дискримінації в галузі освіти, Декларації ООН про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, Європейської Рамкової конвенції про захист національних меншин), в яких визначаються та гарантуються права національних та етнічних меншин.

Першим правовим актом у сфері гарантії прав і свободи усіх національностей, у тому числі і мовних прав, є Декларація прав національностей України, яку було прийнято 1 листопада 1991 року. У Статті 2 Декларації закріплено, що Україна бере на себе обов'язок створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур [5, с. 382].

25 червня 1992 року № 2494-ХІІ президентом України Л. Кравчуком був підписаний Закон про національні меншини. Цей закон реалізований на основі декларації прав національностей в Україні. Закон є гарантом вільного розвитку національних меншин та захисту прав національних меншин на державному рівні. Закон «Про національні меншини в Україні» вступив в дію від 25 червня 1992 року № 2494-ХІІ [6].

Державна етнополітика повинна ґрунтуватися на визнанні закономірностей зростання національної самосвідомості, існуванні етнічної гетерогенності населення, тісної взаємодії у суспільстві національного фактору з економічними та соціально – політичними й правовими процесами [10, с. 214].

1 лютого 1995 року у Франції м. Страсбург прийнята Рамкова конвенція по захисту національних меншин: захист національних меншин та прав і свобод осіб, які належать до цих меншин, є невід'ємною частиною міжнародного захисту прав людини і, як такий, є одним з напрямів міжнародного співробітництва. Сторони зобов'язуються гарантувати особам, які належать до національних меншин, право рівності перед законом та право на рівний правовий захист. У цьому зв'язку, вони належним чином враховують конкретне становище осіб, які належать до національних меншин [11]. В Україні Рамкова Конвенція про захист прав національних меншин ратифікована 09.12.1997 року та набрала чинності для України 01.05.1998 року.

Безумовною умовою укладання міжнародних договорів України з «материнськими» країнами основних етнічних меншин України з «материнськими» країнами основних етнічних меншин є принцип збереження ідентичності відповідних груп [4].

З огляду на Державну стратегію регіонального розвитку 2021-2027 рр., план заходів регіонального розвитку слід поділити на три блоки: фінансово-економічна сфера, соціально-культурна та управлінська сфера.

Фінансово-економічна сфера

- розробка цільових програм з урахуванням загальнодержавних пріоритетів та забезпечення їх виконання;

- проведення державної економічної політики, здійснення прогнозування та державне регулювання національної економіки; розробка і вико-

нання загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку;

- невідкладна реформа фінансової та податкової політики;

- проведення зовнішньоекономічної політики України в межах, визначених законом, регулювання зовнішньоекономічної діяльності;

- реалізація концептуального діалогу на національному рівні щодо проектів законів, інших нормативно-правових актів з питань формування і реалізації державної соціальної та економічної політики.

Соціально-культурна сфера

- реалізація проектів законів щодо державних соціальних стандартів і соціальних гарантій;

- затвердження плану етнонаціонального розвитку України і міжнаціональних відносин;

- реформування Закону України «Про національні меншини в Україні» для вільного розвитку мов корінних народів і національних меншин України, задоволенню національно-культурних потреб українців, які проживають за межами України.

Управлінська сфера

- впровадження системи координації роботи органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування;

- розробка заходів щодо розвитку охорони здоров'я, освіти, культури і спорту поліетнічних регіонів;

- проведення єдиної державної політики у сфері державної служби;

- реорганізація органів центральної виконавчої влади відповідно до закону в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України на утримання органів виконавчої влади.

Таким чином, з'ясовано, що південно-західні області України рясно заселені представниками національно-етнічних меншин, до яких належать болгари, євреї, молдавани, цигани, росіяни, гагаузи, румуни, вірмени. Згідно до закону про національні меншини та концепції етнонаціональної регіональної політики, держава на рівні закону захищає права та свободи громадян, сприяє розвитку етнокультурної самобутності громад та зберігає етнічні цінностей кожного з них.

Вкрай важливим залишається концептуальний розгляд усіх галузей функціонування етнічних меншин для повного ґрунтового аналізу та проведення підзвітного контролю по дотриманню владою реформування ратифікованих документів на всіх рівнях їх взаємодії.

Підтримуючи точку зору В. П. Колісника про необхідність прийняття закону щодо корінних народів України, доцільним є закріпити мовні права цих суб'єктів національних відносин, а саме: право на розвиток рідної мови, право на спілкування рідною мовою, право на вивче-

ння рідної мови та інші. Крім того, у законі про мови визначити правовий режим мови корінного народу, поняття мови корінного народу, сфери застосування даних мов [9, с. 39].

Задля впровадження нового підходу регіонального розвитку, є пропозиції внесення коректив та поправок до Постанови Кабінету Міністрів України про деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад.

Закон стосовно захисту прав національних меншин майже відповідає заданим вимогам, однак, є неузгоджені протиріччя політико-правових документів та їх реалізації. Культурна, релігійна, мовна самобутність етнічних меншин посідає гідне місце в етнополітиці України.

Крім того, є необхідність створення комісії щодо врегулювання відносин етнічних меншин в процесі успішного завершення етапу децентралізації в поліетнічних регіонах Одеської, Закарпатської та Чернівецької областях відповідно до міжнародних ратифікованих угод, норм, законів і конвенцій з урахуванням європейських стандартів, прийнятті нового конструктивного закону.

Вважати доцільним розгляд нового підходу реалізації державної регіональної політики. Для підвищення конкурентоспроможності важливо розділи план розвитку регіонів на три блоки: фінансово-економічна сфера, соці-

ально-культурна сфера та управлінська сфера. Цим самим ми підкреслюємо необхідність щодо детального та концептуального розгляду кожної сфери діяльності в поліетнічних регіонах України. Слід також враховувати етнічні приналежності кожного із представників національно-етнічних меншин, задля уникнення появи резонансних міжетнічних конфліктів на територіальному та локальних рівнях. В умовах проведення реформи децентралізації сьогодні маємо вже певні результати творення бюджету територіальних громад. Зазначимо, що Одещина є лідером по формуванню об'єднаних територіальних громад, утворено 91 ОТГ (об'єднані територіальні громади) в 7 районах області [8], в Закарпатській області було створено 64 ОТГ в 6 районах [7].

Передусім громади Одеської та Закарпатської області виявилися найбільш дотаційними, тобто не здатними самостійно фінансово утримувати свою громаду. Є думка, що одна із причин виникнення такої ситуації – неспроможність громад налагодити внутрішню систему роботи на достатньому рівні.

Отже, питання регіонального розвитку варто вирішувати в контексті нового підходу, котре супроводжуватиме собою скріплення фінансових та правових інструментів регіональної політики для удосконалення освітніх програм територіального розподілу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурдяк В. Регіональна етнополітика в Україні: ризики та виклики соціальній стабільності. Наукові записки. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2009. Вип. 44. – С. 304.
2. Всеукраїнський перепис населення 2001. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/>
3. Вплив децентралізації влади на національні меншини в Україні в окремих регіонах: Чернівецькій, Одеській і Закарпатській областях/ URL: <https://rm.coe.int/report-decentralisation-and-minorities-ua/1680a22388>
4. Етнічні чинники автономії децентралізації / URL: <https://uplan.org.ua/analytics/etnichni-chynnyky-anatomii-detsentralizatsii/>
5. Європейська хартія регіональних мов і меншин. Міжнаціональні відносини і національні меншини України: стан, перспективи/ Упор. Р.Ш. Чілачава, Т.І. Пилипенко. – К.: Гол. ред. літ – ри мовами нац. меншин України, 2004. – С. 382
6. Закон України «Про національні меншини в Україні» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 36, Ст. 529).
7. Нові райони: карти + склад. Урядовий портал «Децентралізація дає можливості» від 17.07.2020. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12639>
8. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова ВРУ № 3650 від 17.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20>
9. Ткаченко Є.В. Правовий захист прав етнічних та мовних меншин: навчальний посібник/ Є. В. Ткаченко. – Київ: 2018. – С. 39.
10. Троян С. Особливості національної толерантності в Україні: проблеми методології та регіональний вимір/ С. Троян // Наукові записки Ін-ту політичних і етнологічних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України [Текст]: зб. наук. пр. – Вип. 4. – К.: Ін-т політичних і етнологічних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2007. – С. 214.
11. Framework Convention for the Protection of National Minorities. Strasbourg, 1.II.1995/URL:<https://www.equalrightstrust.org/sites/default/files/ertdocs//CoE%20Framework%20Convention%20Minorities.pdf>

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

FEATURES OF STATE-CHURCH RELATIONS IN THE CZECH REPUBLIC IN HISTORICAL RETROSPECT

Палінчак М.М.,

*доктор політичних наук,
професор кафедри міжнародної політики,
Ужгородського національного університету*

Мегела Р.Р.,

*аспірант кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

З початку прийняття християнства в IX ст. й до сьогодні католицька церква відігравала дуже важливу роль у житті й розвитку населення чеських земель. Так само як і в інших країнах Центрально-Східної Європи, нинішнє положення церкви в Чеській Республіці ускладнюється тим, що релігійне минуле тісно переплітається із сучасністю й потужно впливає на визначення майбутніх відносин між церквою, державою та суспільством через правову, економічну, культурну і політичну спадщину.

Як і іншим християнським церквам, католицькій церкві в Чеській Республіці нині доводиться стикатися з численними зовнішніми і внутрішніми проблемами.

В усіх країнах Центрально-Східної Європи на початку другої половини XX ст. усталилася єдина державна ідеологія, яка мала офіційну назву "марксизм-ленінізм", а по суті була ідеологією сталінізму.

З початку 1970-х рр. адміністративний тиск на релігійні організації в Чехословаччині було посилено.

Якщо підсумовувати значення багаторічного тиску з боку комуністичної влади на церкви та релігійні організації, воно значною мірою проявилось в поступовому падінні значення та авторитету релігії в Чехії.

Основи якісно нового рівня державно-церковних відносин у сучасній Чеській Республіці були закладені подіями листопада 1989 р., які увійшли в історію як "ніжна" або "оксамитова" революція.

Чеське законодавство у сфері свободи віросповідань є достатньо ліберальним у порівнянні з багатьма посткомуністичними країнами.

Історія розвитку державно-церковних відносин в Чеській Республіці проаналізовано в статті. Досліджено державно-церковні відносини від часів III-V століттях до сучасного періоду. Починаючи з XV ст. в чеському суспільстві дедалі більше поширювалися ідеї Реформації. У XVII ст. католицизм у Габсбурзькій монархії став головною ідеологічною опорою держави, єдиною дозволеною релігією. В дослідженні проаналізовано роль та значення «Оксамитової» революції в країні. Державно-церковні відносини в цей період.

Сучасні параметри політичного устрою в Чеській Республіці дослідженні в статті. Питання розвитку державно-церковних відносин в країні в 90-х рр. XX ст. проаналізовано в статті.

Ключові слова: церква, держава, релігійна організація, політика, Чеська Республіка.

Since the beginning of the adoption of Christianity in the ninth century to this day, the Catholic Church has played a very influential role in the life and development of the population of the Czech lands. As in other Central and Eastern European countries, the current situation of the church in the Czech Republic is complicated by the fact that the religious past is closely intertwined with the present and strongly influences the future of church, state and society through legal, economic, cultural and political heritage.

Like other Christian churches, the Catholic Church in the Czech Republic now faces many external and internal problems.

In all countries of Central and Eastern Europe in the early second half of the twentieth century the only state ideology was established, which had the official name "Marxism-Leninism", and in fact was the ideology of Stalinism.

Since the early 1970s, administrative pressure on religious organizations in Czechoslovakia has intensified.

Summing up the importance of the long-term pressure of the communist authorities on churches and religious organizations, it was largely reflected in the gradual decline of the importance and authority of religion in the Czech Republic.

The foundations of a qualitatively new level of state-church relations in the modern Czech Republic were laid by the events of November 1989, which went down in history as a "gentle" or "velvet" revolution.

Czech legislation on religious freedom is quite liberal compared to many post-communist countries.

The history of the development of state-church relations in the Czech Republic is analyzed in the article. The state-church relations from the times of the III-V centuries to the modern period are studied. Since the XV century the ideas of the Reformation became more and more widespread in Czech society. In the XVII century Catholicism in the Habsburg monarchy became the main ideological support of the state, the only permitted religion. The role and significance of the "Velvet" revolution in the country is analyzed in the study. State-church relations in this period.

Current parameters of the political system in the Czech Republic are studied in the article. The development of state-church relations in the country in the 90's of the twentieth century is analyzed in the study.

Key words: church, state, religious organization, politics, Czech Republic.

Постановка проблеми. Питання про взаємовідносини між державою і церквою – це питання надзвичайної важливості та надзвичайної складності. Його вирішення значною мірою визначало характер як суспільно-історичного розвитку багатьох країн світу, так і загального поступу світової історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних і зарубіжних вчених досліджувало питання державно-церковних відносин та специфіку державно-церковних відносин в Чеській Республіці. Серед них: Палінчак М.М., Галда П.П., Лешанич М.М., Гавлічек Т., Мінарік П. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання державно-церковних відносин в Чеській Республіці досліджується науковцями протягом тривалого часу, історія розвитку церкви та релігійних організацій в цій країні є актуальною темою дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є проаналізувати державно-церковні відносини в Чеській Республіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж століть на теренах нинішньої Чехії існували близькі взаємини між релігійними та світськими владами. Цей тісний взаємний вплив, який неминуче призводив до численних конфліктів на релігійному підґрунті.

На межі нової ери на території сучасної Чехії проживали лужицькі племена, яких історики слушно вважають предками сучасних західних слов'ян. У III-V століттях на ці землі прийшли кельтські племена, що невдовзі були асимільовані слов'янами. Пізніше чеські землі входили до складу держави Само (623-658 рр. або 626-661 рр.), про існування якої дізнаємося з хроніки *Historia Francorum*. У IX ст. утворилося Великоморавське князівство (833-906 рр.) на чолі з династією Моймировичів, яке не лише стало колискою державності для значної частини західних слов'ян, а й мало велике культурне і політичне значення для народів цього регіону Європи. На уламках Великої Моравії згодом постали Чеська, Польська та Угорська держави [1, с. 8-36].

Вершини своєї могутності Чехія сягнула в період правління Карла IV (1345-1378 рр.) з династії Люксембургів, який пізніше увійшов в історію під назвою "золотої доби". У своїй діяльності Карл спирався на потужну підтримку свого духівника й вихователя, обраного 1342 р. Папою Римським, – Климента VI. Завдяки папській буллі чеська католицька церква 1344 р. дістала статус самостійного архієпископства (до того з 973 р. вона була підпорядкована Майнцькому архієпископству). Саме Климент VI сприяв обранню в липні 1346 р. чеського короля імператором Священної

Римської імперії під ім'ям Карла IV (він був коронований 1355 р.). Прагнучи перетворити Чеське королівство на центр християнського світу, Карл у "Золотій буллі" (1356 р.) здійснив кодифікацію правових норм устрою Священної Римської імперії, підтвердив і розширив права і привілеї вищого римо-католицького духовенства [8].

Починаючи з XV ст. в чеському суспільстві дедалі більше поширювалися ідеї Реформації. З гострою критикою римо-католицької церкви і папства виступив видатний проповідник Я. Гус (1371-1415).

У XVII ст. католицизм у Габсбурзькій монархії став головною ідеологічною опорою держави, єдиною дозволеною релігією. За підтримки офіційного Відня католицька церква проводила боротьбу з усіма проявами відступництва та "протестантської ересі". Римо-католицька церква як сакральна влада тісно співпрацювала зі світськими властями задля зміцнення могутності Габсбурзької імперії. На думку Т. Гавлічека, тісна державно-церковна взаємодія визначала розвиток чеських земель з різною інтенсивністю аж до розпаду Австро-Угорщини 1918 р. [4, с. 332].

Наприкінці XVIII ст. імператор Йосип II здійснив низку важливих реформ, котрі згодом було доповнено і, на думку П. Мінаріка, покладено в основу правової системи Першої Чехословацької Республіки (1918-1938 рр.) [6, р. 461]. Ці реформи значною мірою змінили державно-церковні відносини в Австрійській імперії. Згідно з "Едиктом про віротерпимість" (1781) були скасовані дискримінаційні заходи щодо віросповідання. Католицька церква й надалі зберігала статус державної, проте водночас було дозволено перехід до протестантизму, православ'я або греко-католицької релігії, визнавалося юдейство. Натомість було заборонено діяльність сект і релігійних орденів, а їхнє майно передавалося створеним релігійним фондам, що фінансувалися державою [6, р. 461].

У другій половині XIX ст. на теренах Чехії відбувався процес звільнення церков з-під опіки держави. Від моделі контролю абсолютистської держави над конфесіями здійснювався перехід до системи паритету, рівноправності та емансипації церков. Конституція Австрії 1848 р. гарантувала всім громадянам держави свободу віросповідання й совісті, автономію церков у майнових і церковних справах. Якщо до цього часу метрики видавали лише єпархіальні уряди, відтепер постановами Міністерства внутрішніх справ було дозволено вести метрики і некатолицьким церквам [10].

Складовою процесу емансипації католицької церкви від нагляду з боку держави став Конкордат 1855 р. зі Святим Престолом, завдяки якому католицька церква здобула широку автономію в канонічних справах, закріпила свої привілеї і запровадила нагляд за шкільною освітою. Міжнародна

угода зобов'язала державу надавати матеріальну допомогу католицькому духовенству у формі "конгруа". Принагідно слід зазначити, що за часів Першої Чехословацької Республіки, 1928 р., також було прийнято так званий "Закон конгруа", який подібним чином врегулював механізм фінансування церкви й залишив чинними підстави фінансової допомоги держави духовенству визнаних церков [7, s. 62].

Лише через 15 років після підписання Конкордату, тобто 1870 р., Австрійська держава анулювала його внаслідок прийняття Першим Ватиканським собором догми про непомильність Папи Римського. Однак ще до того, наприкінці 1860-х рр. більшість положень Конкордату було скасовано (наприклад, положення про нагляд католицьких ієрархів за шкільництвом). 1874 р. уряд прийняв Закон про вдосконалення зовнішніх зносин католицької церкви, яким упорядкував на паритетних засадах взаємини Апостольської столиці та Австрійської монархії [10].

У досліджуваній період де-юре і де-факто було гарантовано рівноправність протестантських церков із римо-католицизмом. Так званий "протестантський" цісарський патент 1861 р. передбачав державні дотації євангелістським церквам аугсбурзького та геловетського віросповідань [7, s. 58-59].

Нова ліберальна Конституція Австрії 1867 р. і державний базовий Закон того ж року про громадянські права зафіксували чимало сучасних гарантій свободи совісті і віросповідання, врегулювали питання відправлення богослужінь невизнаних церков і релігійних спільнот. Австрійська імперія проголошувалася секуляризованою державою, що розбудовує свою політику на засадах співпраці з релігійними організаціями та їх юридичної рівності. Всі церкви дістали право бути зареєстрованими урядом за умови, що їх діяльність відповідає вимогам закону. Зареєстровані конфесії мали право викладати релігію в державних школах і здійснювати богослужіння в армії [7, s. 163].

Так званий Міжконфесійний закон 1868 р. відновив чинність норм цивільного права в питаннях сім'ї і шлюбу, впорядкував стосунки між церквою і школою. Цим законодавчим актом також було впорядковано правила переходу вірників з однієї церкви до іншої. Право на вільний вибір віросповідання дістав кожний громадянин держави, якому виповнилося 14 років [7, s. 59].

Важливе значення мав і Закон 1874 р., який лібералізував урядові вимоги і правила щодо визнання церков і релігійних спільнот. На підставі норм Закону офіційний Відень визнав старокатолицьку церкву (1877 р.), Євангельську братську церкву (1880 р.) та релігійні громади мусульман (1912 р.). З іншого боку, окремі церкви – Вільна реформована церква, тобто сьогодення Церква

братська (виникла 1880 р.), і баптисти, тобто сьогодення Братська спільнота баптистів (виникла 1885 р.), – відмовилися від визнання з боку держави й виконували свою місію без нього.

В цей же період було реорганізовано систему фінансування церков. Новими законодавчими актами від 1885 і 1898 рр., відомими як "Закони конгруа", було введено державні субсидії католицьким священикам із недостатнім доходом. Стипендії протестантських пасторів та єврейських рабинів фінансувалися частково релігійними громадами, а частково – державою [6, p. 461].

Утворення незалежної Першої Чехословацької Республіки (1918-1938 рр.) супроводжувалося динамічною, іноді драматичною трансформацією державно-конфесійних відносин, проте в царині правового статусу церкви і релігійних спільнот порівняно з попередньою австро-угорською добою засадничих змін не відбулося. Зокрема, в галузі фінансового забезпечення церков зберегли свою чинність законодавчі акти Австрійської (Австро-Угорської) монархії. Доречно згадати буллу Папи Пія XI, якою було впорядковано кордони католицьких дієцезій у Чехословаччині так, щоб вони повністю збігалися з кордонами держави [7, s. 60].

Проблематика відокремлення держави і церкви та пов'язані з нею питання конституційного вирішення взаємин держави і конфесій у 1918-1920 рр. належали до найважливіших проблем політико-правового становища держави. Однак вони не знайшли відображення ні в тимчасовій Конституції 1918 р., ні в Конституції 1920 р., що гарантувала свободу віросповідання всім народам республіки (чехам, словакам, українцям, німцям, угорцям, євреям та іншим) [5, s. 14; 9].

На межі 40-50-х рр. XX ст. у процесі формування нового політичного режиму радянського типу в Чехословаччині відбулися кардинальні зміни в характері відносин державної влади і римо-католицької церкви. Їх аналіз дозволяє зробити висновок про зміну моделі державно-церковних відносин в країні, яка до того традиційно була переважно католицькою. Станом на початок 1950-х рр. комуністична влада встановила державно-адміністративний контроль за діяльністю практично всіх ланок католицької церкви. Цей контроль відчутно проявлявся в літургійній, соціальній, харитативній і господарській площинах. Автономія духовного і суспільного життя католицької церкви, що раніше закріплювалася в угодах Святого Престолу з національними урядами, була зведена нанівець. Католицька церква, так само як і інші конфесії, втратила статус суб'єкта публічного права. З огляду на вороже й недоброзичливе ставлення держави до церкви, якою б конфесією остання не була представлена, маємо всі підстави стверджувати, що в Чехословаччині утвердилася антагоністична модель державно-церковних від-

носин радянського зразка, яка з несуттєвими, косметичними змінами проіснувала аж до "оксамитової революції" 1989 р.

Впродовж 50-80-х рр. XX ст. керівництво Комуністичної партії Чехословаччини неухильно дотримувалося сталінських принципів "керівництва" церквами, що передбачали усунення їх із суспільно-політичної арени, а в кінцевому підсумку – ліквідацію церкви як такої. Чинними протягом десятиліть залишалися й норми "соціалістичного правосуддя" кінця 40-х – початку 50-х рр., що регулювали державно-церковні відносини на користь партійно-державної верхівки. Промовистим є, зокрема, такий факт: у розпал антиталітарної демократичної революції 1968 р. уряд реформатора О. Дубчека своєю Постановою № 70 від 13 червня 1968 р. знову заборонив діяльність "катакомбної" греко-католицької церкви через нібито її зв'язки з "бандерівцями" [2, с. 172].

Оцінюючи сучасні параметри політичного устрою в Чеській Республіці, зазначимо, що в країні ще в 90-х рр. XX ст. було встановлено демократичний режим. У фаховій літературі до спільних рис відомих демократичних режимів зокрема відносять: визнання народу джерелом влади, сувереном у державі; рівноправність громадян (як мінімум – рівність виборчих прав); підпорядкування меншості волі більшості при прийнятті рішень та їх виконанні; пріоритет прав людини над правами держави; обмеження влади більшості над меншістю, теоретичне і практичне унеможливлення фізичної ліквідації меншості; повагу більшості до права меншості мати власну точку зору і відстоювати її цивілізованими методами; верховенство

закону в усіх сферах суспільного життя [3, с. 564].

Говорячи про роль чинної Конституції Чехії у справі регламентації державно-церковних відносин у країні, слід брати до уваги, що вона увібрала в себе як вітчизняний, так і світовий досвід державотворення, зафіксувала основи співпраці з членами міжнародного співтовариства за загально-визнаними принципами і нормами міжнародного права із забезпеченням національних інтересів своєї країни. Конституція віддзеркалює сучасний стан чеської спільноти, її географічну, економічну, політичну, демографічну характеристики, а також традиції державотворення, конституціоналізму, політичної культури, які століттями формувалися і розвивалися на теренах Чеської держави. Цей політико-правовий документ довгострокової дії заклав підвалини для подальших демократичних перетворень у чеському суспільстві, для його консолідації, спрямовані насамперед на забезпечення прав і свобод людини, гідних умов її життя. Ця гуманна ідея пронизує увесь зміст аналізованої Конституції.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, державно-церковні відносини Чеській Республіці мали вагомий вплив в країні. Церква була важливою частиною життя в Чеській Республіці. Державна політика Чеської Республіки спрямована на гармонізацію взаємовідносин церкви і держави, утвердження демократичних форм їх співіснування та співпраці на благо суспільства, задля його консолідації. Вона базується на аналізі релігійної ситуації в країні, враховує позитивні й негативні тенденції, внутрішню логіку їх розвитку, прогнозовану перспективу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Історія Чехії очима українців: навчально-популярне видання. Ужгород: Гражда, 2009. 224 с.
2. Палінчак М. М., Галда П. П., Лешанич М. М. Релігійний фактор у міжнародних відносинах: навч. посібник для студентів. Ужгород: Поліграф-центр "Ліра", 2015. 296 с.
3. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
4. Havlíček T. Church-state relations in Czechia. *GeoJournal*. 2006, December. Vol. 67. No 4. PP. 331-340.
5. Králík J. Náčrt vývoja právnej úpravy finančného zabezpečenia cirkví na území SR. V knihe: Modely ekonomického zabezpečenia cirkví a náboženských spoločností. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkv, 1997. 234 s.
6. Minarik P. Church-State Separation and Church Property. Restitution in the Czech Republic. *Society*. 2017. No 54 (4), October. P. 459-465.
7. Moravčíková M., Cipár M. Cisárovo Cisárovi. Ekonomické zabezpečenie cirkví a náboženských spoločností. Dokumenty. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 2001. 277 s.
8. Protestantism in Bohemia and Moravia (Czech Republic). *Musée protestant*. URL: <https://www.museeprotestant.org/en/notice/protestantism-in-the-republic-of-czechoslovakia/>.
9. Sobota E. Ústava Republiky Československe. Praha: Orbis, 1926. 203 s.
10. Tretera J. R. Konfesní právo a církevní právo / Ed. by S. Přibyl. Praha: Jan Krigl, 1997. 331 s.

THE POLICY OF THE SOVIET GOVERNMENT TOWARDS THE POLISH NATIONAL MINORITY IN THE 1920S AND 1930S

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ЩОДО ПОЛЬСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ У 1920 – 1930-Х РОКАХ

Posvistak O.A.,

*Doctor of Psychology Sciences,
Professor at the Department of International Communication and Political Science
Khmelnitskyi National University*

У статті проаналізовано основні причина та особливості політичного конфлікту між польською національною меншиною та владою у 1920–1930-х роках. Встановлено, що польська меншина була основою партій, що виступали проти більшовиків або змагалися з ними в боротьбі за владу під час революції, не поділяла ідеологію правлячої партії та займала активну політичну позицію. Крім того, протистояння більшовиків і польської меншини ускладнювалося існуванням національного питання, вирішення якого розглядалося з різних позицій. Ставлення радянської влади до поляків на початку 20-х років визначали складні стосунки Радянської України з Польщею. Все це відбувалося в умовах боротьби з інакодумцями в процесі побудови соціалістичного суспільства та радянзації населення всіх національностей, що проживали на території, захопленій більшовицькою Червоною Армією.

Виокремлено та описано три етапи політики більшовиків щодо польського населення: 1) кінець 1920–1923 років – встановлення контролю над життям поляків на Правобережній Україні взагалі та Поділля, зокрема; 2) 1923–1933 роки – створення мережі культурно-освітніх закладів, що стали центрами ідеологічної роботи з поляками, відмова більшовиків від пошуку компромісу і проведення політики радянзації; 3) 1933–1938 роки – ліквідація польських організацій, культурних закладів, засобів масової інформації (газет, журналів) і початок проведення масових репресій. Визначено основні проблеми у взаєминах між ними.

Особливу увагу в дослідженні зосереджено на поляках Поділля. Це пов'язано з тим, що політика радянських органів влади щодо польської національної меншини Поділля у 1920–1930-х роках мала свої особливості через прикордонне розташування регіону. Тому увага влади до національних меншин тут була особливо пильною та саме цей регіон став "полігоном" для випробування політичних заходів впливу.

Ключові слова: польська національна меншина, політичний конфлікт, політичні заходи впливу.

The article analyzes the main causes and features of the political conflict between the Polish national minority and the authorities in the 1920s and 1930s. It was established that the Polish minority was the basis of parties that opposed the Bolsheviks or competed with them in the struggle for power during the revolution, did not share the ideology of the ruling party and took an active political position. In addition, the confrontation between the Bolsheviks and the Polish minority was complicated by the existence of a national question, the solution of which was viewed from different angles. The attitude of the Soviet government towards the Poles of Podillya in the early 1920s determined the difficult relations between Soviet Ukraine and Poland. All this took place in the context of the struggle against dissidents in the process of building a socialist society and the Sovietization of the population of all nationalities living in the territory occupied by the Bolshevik Red Army.

Three stages of the Bolshevik policy towards the Polish population were singled out and described: 1) the end of 1920–1923 – the establishment of control over the life of Poles in Right-Bank Ukraine in general and in Podillya in particular; 2) 1923–1933 – creation of a network of cultural and educational institutions that became centers of ideological work with the Poles, the refusal of the Bolsheviks to find a compromise and pursue a policy of Sovietization; 3) 1933–1938 – liquidation of Polish organizations, cultural institutions, mass media (newspapers, magazines) and the beginning of mass repressions. The main problems in the relationship between them are identified.

The study focuses on the Poles of Podillya. This is due to the fact that the policy of the Soviet government towards the Polish national minority of Podillya in the 1920s and 1930s had its own peculiarities due to the border location of the region. Therefore, the authorities' attention to national minorities was particularly vigilant, and it was this region that became a "testing ground" for testing political measures of influence.

Key words: Polish minority, political conflict, political measures of influence.

Introduction. The problem of Ukrainian-Polish relations has been urgent for many years. The relations between the Ukrainians and the Poles had been developing according to the logic of the struggle for living space and beneficial boundaries in the interlacing of international and geopolitical interests. However, Poland was the first European country that recognized the declared independence of Ukraine. Since then Poland has been one of the most important lobbyist of Ukraine's integration into the Euro-

pean Union. Today, under the conditions of common threat, we have close targets. That's why it is necessary to deepen the cooperation in the political, economic and cultural spheres. But the political process in any country is full of contradictions. Conflicts are the essential components of social and political life, in fact, they are only one of the forms of intraspecific and interspecific struggle for existence, one of the mechanisms of natural selection, which forces us to open fully in the struggle against an opponent. The

current stage of society development is considered by many academics as a period of conflicts' escalation with the tendency to their increasing. Conflict management is considered to be one of the most important conditions for social and political stability within the country and on the international stage. Taking into consideration the fact, that the acutest conflicts take place in politics, the problem of political conflict is very important and requires further investigation and searching of new ways of solving. The experience of the 1920s can be very useful. At this time, the Bolsheviks tried to build a stable socially homogeneous society. Totalitarian regimes are characterized by the stability wherein the self-regulation is provided by repressions and violence aimed at eliminating of any existing or potential opposition.

This article's main goal is to analyze reasons and peculiarities of political the conflict between the Polish minority and the government. The latter refused to search the compromise and resorted to the policy of Sovietization that has led to the gradual increasing of severity during the analyzed period.

Recent literature review. A number of works are devoted to the problems of the Polish minority in Ukraine. So, the book "National minorities of Ukraine in the political processes of the XX–XXI centuries..." presents the results of research on the experience of formation, trends, problems and current challenges of scientific knowledge about the place and role of national minorities of Ukraine in the political processes of XX – XXI centuries, namely: a) early XX century, b) during the First World War, Ukrainian revolution and state formation, c) in the interwar period, d) during the Second World War, e) in the Ukrainian SSR 1945–1990, e) in modern Ukraine [8]. L. Hutsalo analyses tragical result of repressions and violent assimilation of polish population in the 1930s using the works of the ukrainian scientists and own researches of the author. To make the Polish population «Soviet» and the socialist in socio-economic aspect, the government attracted it to participate in the declared plan of building socialism [1]. P. Chernega, V. Fesenko are cover program principles, forms and methods of the national-cultural policy of the communist regime concerning the Polish ethnic minority in Ukraine from the 1920s – the middle of the 1930s. In particular, it analyzes the content, nature and consequences of the policy of rooting aimed at using the representatives of the Polish ethnic minority to preserve and establish Soviet power and to eliminate the sources and centers of the national liberation struggle of the Ukrainian people [18]. Some aspects of the functioning of the Jewish and Polish national minorities in Podillya were considered by L. Misinkevych [10], I. Mironova [9] and V. Nesterenko [12]. However, the policy of the Soviet government towards the Polish national minority in the 1920s and 1930s in Podillya need a separate analysis, as the region

was a border region, so the government's attention to national minorities was particularly vigilant.

The main part of the article. A political conflict is a clash, a confrontation of different socio-political forces and political subjects in their ambition for realizing their interests and goals related primarily to the struggle for gaining power and its redistribution, change of their political status and also to political prospects of society development. The subjects of the conflict are parties that have realized the contradictions and have chosen collision, struggle and competition as ways of conflict solution. This method of collisions' solution becomes mostly inevitable when it affects the interests and values of the interacting groups, under open infringement on resources, under the influence in the system of political relations, under the access to making generally valid decisions and under the monopoly of their interests and their recognition as socially necessary [7, p. 112].

The conflicts of totalitarian regimes are primarily characterized by status and role playing moments, they are related to the proximity or remoteness from the political power. The majority of real conflicts becomes hidden and gets latent character. The political conflicts in the totalitarian system are maximally ideological. The ideology becomes an indefeasible value that is above any criticism. The dissent is declared as a political offense. In view of above-mentioned facts the appearance of conflict between the Polish minority and the Bolsheviks was inevitable, because the Polish minority did not share the ideology of the ruling party in the 1920s, took an active political position and were the base of parties that stood against the Bolsheviks or competed with them in the struggle for power during the revolution. In addition, the confrontation between the Bolsheviks and the Polish minority in Ukraine was complicated by the existence of national question, the solution of which was seen from different perspectives [15; 16].

The attitude of the Soviet authorities towards the Poles of Podillia region in the early 20ies was determined by complex relationships of Soviet Ukraine with Poland. The events of the war in 1919-1920, especially the defeat of the Red Army near Warsaw in August, 1920, had great influence on the attitude of the Soviet regime towards the population of Polish origin in the early 20ies. Throughout the decade the Soviets always deteriorated anti-Russian moods. Poland was showed as an empire of evil incarnate, one of the strategic enemies of the USSR. The Soviet press, literature, movies, etc. supported the hostility to western neighbors and the Poles as a nation.

On the other hand, the Soviets did not abandon the ideas of expansion towards Poland in order to create the Polish Socialist Republic after lost the war. The Poles who lived on the bordering with Ukraine territory was seen as a fifth column for this mission. Ukrainian SSR was assigned the role of the

Polish national testing area for the implementation of this policy.

The Soviet experiment that involved the Polish population and the main goal of which was to build a new society with a new economic and political system, the guiding function of the Communist Party, the nurturing of a new society on the basis of an utopian communist theory, had started on the terrain of Dniepr Ukraine since 1921. The fundamental changing of all the spheres of human life from the spiritual to the material was set as a goal by the ideologists of communism.

Christian spiritual values and norms of behavior, such as: do not kill, do not steal, do not lie, respect your neighbor, honor and take care of parents and children and others, were replaced by communist – the fight against dissenters, hostility to another environment, the rejection of the alternative. The process of building a socialist society or Sovietization of population of all nationalities who had the misfortune to be on the territory seized by the Bolshevik Red Army began.

Three phases of the policies of the Bolsheviks towards the Polish population can be divided: 1. The end 1920–1923 – the main task of authorities was to establish control over the life of the Poles in Right Bank Ukraine. The mandatory registration of all Polish schools and libraries and repressive actions of the Catholic clergy in 1922, which rallied around all Polish cultural and educational processes, was designed to meet this purpose. 2. 1923–1933 – an extensive network of posts of illiteracy abolition, village reading rooms, libraries, clubs that on the one hand played a positive role in the abolition of illiteracy, became the centers of ideological work on the other hand. 3. 1933–1938 – the Bolsheviks set a course for liquidation of Polish organizations, cultural institutions, journals and began large-scale repressions.

The struggle between two tendencies was clearly seen in the cultural life of the Poles in Podillia region in 1920–1930ies. The first was official Soviet, which was intended to attract Polish ethnicity to “socialist construction” and the second was informal, quasi-legal, which was represented by Catholic priests, members of religious fraternities, who were trying to preserve traditional Polish ethnic culture. These two trends contradicted each other and the struggle between them passed through all the history of the Poles in Soviet Ukraine in the interwar period.

Almost all types of conflicts happened to be in the relation between the government and the Polish minority. If social conflicts can be of different types, the most important among political conflicts are the conflicts that are directly related to the distribution of scarce values in the society: power, material goods and social prestige. The conflicts of values, interests and identification are pointed out in the science dealing with policy. The conflict of values implies a clash of different value systems. Differences in values are one of the preconditions of conflict, and when they

go beyond a certain borders the conflict potential and pre-conflict situation appear. The confrontation between the party and the Polish minority was inevitable, because the latter aspired to general democratic principles that were contrary to the Bolsheviks’ desire to have a monopoly position in the political and ideological life. The totalitarian state tried to impose the values of collectivism, so there had started a struggle for the recognition of Soviet regime’s goals and interests as common by the majority of society. The Bolsheviks began to overcome the “counter-revolution in the minds” and a campaign against the dissidents started. Revolutionary tribunals, Extraordinary Commission on Counter-Revolution, Commissions on Political Purges Control and Implementation, Commissions on Emergency State and other emergency authorities were created in the early 1920s as an instrument of pressure on society. The Polish minority, as the spokesmen of public ideas and interest, fell primarily in the sphere of above-mentioned authorities’ activity [15; 16].

Firstly the atheist militant campaign was launched. This policy’s direction has been ineffective: the more party organs tried to separate the Poles from the Polish Roman Catholic church, the more adherent the Poles became. Polish people began to protect the Roman Catholic priests, protest against the closure of their churches. The most important religious holidays for the Poles were Christmas and Easter and especially on these dates on Sundays authorities appointed “voskresnyk” (voluntary Sunday work) and declared them to be working days. At schools among the children they held atheistic actions that insulted the feelings of believers.

Soviet authorities tried to get the political, socio-economic, cultural and educational life of the Poles under control from the very beginning of their governance. As it was mentioned in one of the reports of the Polish Bureau of the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine, the main goal in 1921–1922 was “The Party’s influence penetration into the environment of Polish population in Ukraine”. The developed program of Polish proletarian culture creation contained the expansion of the network of Soviet Polish language schools, higher and secondary educational institutions with the aim of preparing national communist community, in this case – Polish, proletarian and rural clubs, Soviet libraries, village reading rooms, publishing of literature and press of communist orientation. The project of the implementation of the reform of Polish language that supposed functioning of the artificially invented language was being developed. For better accomplishment of this task, the creation of broad network of Polish Soviet schools, in the areas where Polish population lived, was planned [9].

A Polish Soviet school, as well as a Soviet school, was intended to nurture a “new man”, a fighter for the bright communist future of the whole mankind,

an implacable enemy of the bourgeoisie and the bourgeois intellectuals, a man who had lost the skills of independent and critical thinking and assessing the reality, but who had acquired the habit of carrying out the directives of the Communist Party leaders [17].

239, 429 thousand persons of Polish nationality, including 31 672 in Podillia region, lived in Ukraine in 1924 according to the partial population census. In the 1920ies the schools for the Polish national minority began setting up at the rapid pace: if in 1923 there were 23 schools, in 1925 there were already [11]. At the very beginning, the newly created Polish schools were in very bad conditions. As a rule, they were created in peasant huts, often in one room. There also was a lack of highly-educated specialists with knowledge of Polish language. Polonization of education initially was carried out with the help of administrative methods. The governorate conference of the Polish schools teachers noticed very poor quality of educational work among the Poles in 1925 [4]. But in time the situation had improved. In the late 20ies Polish four class schools were functioning almost in all villages where there were big groups of Polish population. By 1935 studying there had been conducted mainly in Polish [12].

The main aims of the Soviet authorities towards Polish schools were emasculation of national and religious nature from the educational process and the school life in general, implementation of ephemeral Soviet substitute standards. Special attention was devoted by the Bolsheviks to the Polish teachers with the old ideology, making among them various discussions, meetings, and also very often they were replaced by the teachers who supported the Soviet authorities. Apart from the lack of textbooks, the process of korenization generated other serious problems. In the mid-1920's it became clear that weren't enough qualified teachers who have deep knowledge of national languages. The need of qualified personnel for work with ethnic minorities contributed to the development of the network of secondary and higher educational institutions, where training was conducted in the native language. Teachers' retraining was carried in Kamenets-Podilskyi Pedagogical Institute and Vinnytsia Pedagogical Institute. Special courses for teachers retraining for national schools were opened. A certain amount of places for these teachers was booked on general pedagogical courses. Proskuriv Polish Pedagogical Technical College started to work in 1932 [7].

Practical implementation of the korenization policy towards national minorities in Ukraine, including Podillia, had diversified forms and methods, especially in the part of cultural and educational work. The culture branch was observed as an ideological superstructure of the regime and as a strengthening mean of a new system. Therefore, the primary attention of the Soviet authorities was focused on the political and educational work among ethnic minorities: expansion

of the networks of village reading rooms, clubs, village houses, libraries, beautiful corners, etc. Their network, especially Polish, developed very quickly, although the material base was inadequate. So, according to official data, posts of illiteracy abolition were only on 30 – 50% provided with the necessary literature. The functioning of clubs and village houses was limited, as a rule by the existence of one or two clubs of amateur performances. Village reading rooms were hardly ever visited. Despite these drawbacks, the improvements in this area were quite visible. There were 2 Polish clubs, 21 village reading rooms and other institutions in 1926 [6]. Also the publishing of national newspapers started. At first they were simple inserts to the regional newspapers, including, for example, *Za sotsialistychne selo*. Vinnytsia oblast committee of the CP (b) U by its order dated March 5, 1933 found it reasonable to reorganize the Polish insert in Zaslavskyi region in a different publication. In such way *Sotsialistychna* newspaper edited by O. Vodzinskiy had appeared and had been existing for almost 5 years. The interesting and relevant information on the important issues of socio-economic, political and cultural development of Zaslavschyna constantly appeared in the newspaper. The fundamental position of the newspaper and its non-staff workers often caused conflicts with local authorities. The persecution facts of newspapers' village correspondents were noticed in Vyytivtsi (now Zarichchia), Mala Radohoshcha and Mezhylistsy villages [11]. Libraries and village reading rooms subscribed such Polish newspapers as: *Serp*, *Glas Molodzeyhy* and *Glas Radzetski*.

Periodic reviews of cultural and educational institutions (for example, in 1930) markedly intensified national and cultural work. In the mid-20's regional history movement on the study of historical and cultural heritage of Polish community of the area became very active. Interesting information on this theme was published in the *Krayeznavstvo* magazine and in other publications [13].

Polish cultural institutions had played a significant role in abolition of illiteracy, engaging citizens in the cultural and educational process by the end of 1920s. The government, despite of all efforts, failed to significantly reduce the role of the Catholic Church, that continued to maintain a large impact on the social and cultural life of the Poles. The disrespect of the government to the religious feelings of the Poles, persecution for their religious beliefs was also observed in Podillia region. The party organizers sometimes even fenced schools off the churches in order to prevent the influence of Catholic Church on pupils, but they continued to escape from lessons and to visit acts of worship.

The research of the Poles' life in Ukraine was conducted the by Polish side. So, in Central Archive of Modern Records in Warsaw (AAN) various documents of the Ministry of Foreign Affairs of Poland were preserved. For instance, R. Nyiezbyzhytski, the secretary

of Polish Consulate General, after visiting Vinnytsia in 1927 made the following observations, which were outlined in the official diplomatic letter: "Polish language can be often heard on the streets, there is small number of representatives of Polish intellectuals, and that who remained, are doing all their best to move to Poland; there are many Polish villages around Proskuriv whose inhabitants are fighting for the preservation of Roman Catholic churches. Constant Communist pressure is generated on the population, which is trying to keep its Polish authenticity" [17].

The processes of forced collectivization accompanied by the increasing of negative tendencies in cultural and educational spheres began in 1929. Mass repressions against Catholic priests and closing of Catholic churches led to the destruction or self-destruction of most Catholic religious communities. The lists of anti-Soviet books, which were subject of immediate withdrawal, were sent to all Polish libraries in Right-Bank Ukraine. The works of famous writer and Nobel Prize winner for literature H. Sienkiewicz, for instance, were among these lists.

The Soviet authorities' attitude to Polish cultural life changed dramatically. The evidence of this is the statement of the Soviet government made in 1930 that "strengthening of national opportunism among the Poles that is found partly in the theory of impossibility of building of Polish proletarian culture in the Soviet Union without connection with Poland".

The gradual compulsory closure of Polish institutions that led to the decrease of Polish public life and national culture started in the 1930ies with the establishment totalitarian and dictatorial regime. State policy towards national minorities had changed dramatically with the establishment of totalitarian and repressive regime in the USSR. The deterioration of the relations between the USSR, Germany and Poland and the corresponding strengthening of anti-German propaganda campaign that caused special bias of the Soviet authorities to German and Polish population was one of the main reasons.

The attitude to Polish schools changed radically in the context of these events in early 1930ies. The letter of the CC CP (b) U "On the border districts' professionals purge" dated May 15, 1930, that appeared marked as "Top Secret" and was signed by P. Liubchenko and M. Khvyliya triggered this process off. There was noted that the purge from anti-Soviet elements must be done in Shepetivka district. All categories of professionals, who had relatives abroad, especially in the near abroad, first of all in Poland and Romania, were subjected to it. The development of Shepetivka fortified area construction, which was carried out in the area densely inhabited by the Poles, Czechs, Germans (Bilotyn – Miakoty – Storonychi – Shekeryntsi) became the reason for the first wave of repressions. The resolution of the CC CP (b) U "On the border zone strengthening", the main declared task of which

was strengthening of purges, especially among the Poles, appeared on January 12, 1932. Zaslavskyi, Pluzhnianskyi and Antoninskyi regions were considered to be especially dirty. Similar purges fevered national institutions and caused the loss of personnel. At the same time there appeared attempts to close national schools [12].

On December 20, 1935, Political Bureau of the CC CP(b)U approved a decree that noted the presence "national schools, artificially created by Polish nationalists" in the republic. A number of decrees (Postanova TsK KP(b)U..., 1933), which put an end to the existence to Polish educational institutions' in Ukraine, changing the education firstly into Ukrainian, and later into Russian, were approved during 1933-1938. Educational and cultural institutions, including homes of Polish culture in Vinnytsia and Proskuriv were closed down. The main motivation of these decisions was that they "didn't have necessary cohort for their existence" [2].

Polish regional periodicals were accused of propaganda of nationalism ideas. Because of this, the Secretariat of the CC CP (b) U adopted a resolution "On the reorganization of regional Polish newspapers' network" on February 1, 1935. According to this resolution, the publishing of such newspapers, as: Kolektyvist Pohranychchia, Shturmovyk Nadzbruchanskyi in Horodotskyi region and Komunar Pohranychchia in Volochyskyi region, was stopped by the decree of Proskuriv district committee of CP (b) U dated September 1, 1935. M. Popov and V. Balytskyi got special orders and they engaged "to replace all nationalist- teachers in Polish schools and Polish sets in Ukrainian schools with the Soviet teachers" [3]. As a result, Ukraine had lost Polish traditions and Polish institutions of cultural and social life. Polish bookstores, publishing houses, cafes, clubs and even Polish spoken language disappeared from the streets.

A number of criminal cases against the Poles were framed up in the 1930ies. The greatest resonance had the case of Polish Military Organization. Among the prisoners – V. Pakulskyi, the Assistant Head of a Polish school in Vinnytsia, P. Titov – the director of the Polish Pedagogical Technical School and others. They were accused of committing the wrecking on the national-cultural front: they educated youth in the national spirit and polonized Ukrainian schools. In total, 103 employees of Polish schools were unjustly attracted to liability in such cases. Ya. Sosnovich, the head editor of Serp newspaper, M. Hruda, S. Rybnytskyi, the heads of its departments and many other members of Polish regional newspapers suffered from the repressive machinery in 1935.

The Soviet legislation liquidated last Polish schools, cultural and educational centers, village reading rooms in 1938-1939. They performed their task in the integration of Polish community into so-called "socialist construction" and from the point

of view of the Soviet authorities their further existence was inappropriate. The studies and researches of that time documents lead to the interesting conclusions about the formation of a new Soviet lifestyle, trying to nurture a new type of a person who is no longer able to think but acts only according to the instructions of the Communist Party's leaders, repeating hawkish slogans. The double standards, formal and informal understanding of events and the world appeared at that time in the 20's. The classification on good and bad, according to which everything Soviet was considered as something good, and everything else was bad and didn't have right for living. The last one had to be destroyed and a new lifestyle had to be imposed to workers all over the world. The archival documents and memorandums, marked as "Top Secret", addressed to the CC CP (b) U testify the real life, problems and worries of Polish population in Dnieper Ukraine. This is the part of meetings and conferences' materials, that were not included into the official reports, and especially these materials provide truthful information. In particular intelligencers layed information that Polish farmers in Loshkivtsi village in Solobkovetskyi region of Kamenets-Podilskyi province said: "It would be good to send a Catholic priest, who would tell the truth about the Soviet Union to Congress". Catholic

priest Bredytskyi in Kytaihorod made a counterrevolutionary speech in which the Soviet Union was compared with a fading tree. He proposed to send their delegates to Warsaw for telling the truth about life in the USSR [17].

Thus, national and cultural life of Polish minority in Podillia was under very difficult conditions. In the 1920ies the destruction of Polish identity was made by reasonable methods. The existence of educational and cultural institutions of national character was allowed and publishing of newspapers in Polish language was encouraged. In the 1930ies the situation dramatically changed: the wave of mass repressions covered the Poles.

Conclusions. Thus, the conflict between the Polish minority and the government was inevitable, as all vertical conflicts arise as the result of social comparison, when the group compares its' present situation with better one in past. In this case, the situation of overwhelming majority of the Polish minority has dramatically changed for the worse in comparison with the pre-revolutionary period with the coming of Soviet government: financial support got worse, basic and additional work increased against almost total rightlessness. The latent, concealed form of the conflict is its' peculiarity under the conditions of constantly increasing pressure of the totalitarian state.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гуцало Л. Політика радянської влади щодо польського населення України у 30-х роках ХХ ст. *INTERMARUM*. 2015. Вип. 2. С. 235–245.
2. ЦДАГОУ. Ф. 1., Оп. 20., Спр. 6653.
3. ЦДАГОУ. Ф. 1., Оп. 6., Спр. 12.
4. Чирко Б. Національні меншини в Україні. Київ: "Україно", 1995. 215 с.
5. Геровська О. М. Польські школи Кам'янецьчини в 1920-х роках. *Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження*. Хмельницький, 1995. С. 161–163.
6. Григорчук П. С. Польське населення на Поділлі в 20-30 роки ХХ століття. *Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції*. Кам'янець Подільський, 1995. С. 331 – 334.
7. Конфліктологія / Л. М. Герасіна, М. І. Панов, Н. П. Осіпова та ін. Харків: Право, 2002. 256 с.
8. Національні меншини України в політичних процесах ХХ – ХХІ століть / авт. кол.: Котигоренко В. О. (керівник), Калакура О. Я., Ковач Л. Л., Коцур В. В., Кочан Н. І., Ляшенко О. О., Ніколаєць Ю. О., Новородовський В. В., Панчук М. І. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 624 с.
9. Міронова І. Культурно-освітній розвиток польського населення Півдня України. *Сучасна українська політика*. Київ; Миколаїв: вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006.
10. Місінкевич Л. Національно-культурне будівництво на Поділлі в 20–30-ті рр. ХХ ст. *Краєзнавство*. 2000. № 1. С. 209216.
11. Місінкевич Л. Єврейська і польська національні меншини Поділля (20–30-ті рр. ХХ століття): монографія. Київ, 2001. 254 с.
12. Нестеренко В. Освітні заклади поляків на Поділлі. *Поляки на Хмельниччині*. Хмельницький, 1999
13. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. Київ: Рідний край, 1995. 214 с.
14. ЦДАГО. Ф. 1., Оп. 6., Спр. 286.
15. Posvistak O. Conflict between the intellectuals and authorities i n the totalitarian system: historical and political aspect. *Politicus*. 2016. № 4. Р. 63–67.
16. Посвістак О. Механізми легітимзації влади в недемократичних політичних системах: історико-політичний аспект. *S.P.A.C.E.* 2017. Вип. 2. С. 47–50.
17. Зарецька Т. Польське населення УСРР у 1920-ті роки. *Проблеми історії України*. 2006. Вип. 15. С. 73 – 84.
18. Чернега П., Фесенко В. Національно-культурна політика комуністичного режиму щодо польської етнічної меншини в Україні (1920–середина 1930 років). *Гілея*. 2018. Вип. 134. С. 46–53.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 321

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.28.5>

ПОЛІТИЧНИЙ РИЗИК: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

POLITICAL RISK: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS

Дерун В.Г.,

*викладачка кафедри іноземних мов,
здобувачка кафедри суспільно-політичних наук
Вінницького національного технічного університету*

У статті авторка аналізує різні підходи до визначення поняття «політичний ризик». Розглядається його роль у житті суспільства, функції та наслідки. Політичні ризики трактуються як тенденції, що провокують стан невизначеності у процесі ухвалення політичних рішень та перешкоджають передбаченню і плануванню певних дій. Політичні ризики виникають в просторі політичних відносин та впливають на позиції інших агентів. Поняття «політичний ризик» може стосуватись дій/бездіяльності уряду держави, що стрімко та неочікувано змінює умови діяльності певних суб'єктів та негативно впливає на стан різних соціальних і політичних груп.

Систематизовані та доповнені авторкою класифікації політичних ризиків. Розглядаються методи і методики оцінювання політичних ризиків та прогнозується наслідки для суспільно-політичних процесів та економіки. Визначені чинники, які спричиняють виникнення політичних ризиків. Охарактеризовано сучасні загрози, які впливають на світові політичні та економічні процеси. Приділяється увага загостренню україно-російських відносин, їх конфронтації з боку Російської Федерації в грудні 2021 року. Авторка акцентує увагу на управлінні політичними ризиками, пошуку шляхів їх мінімізації. Використовуючи напрацювання фахівців, практичний досвід та дослідження у цій галузі, визначено основні види політичних ризиків для бізнесу. Йдеться про діяльність та прийняття важливих рішень державними органами, окремими політичними діями, широким колом осіб та організацій.

Виокремлено такі головні види політичних ризиків: геополітика; внутрішні конфлікти; закони, норми, політика; корупція; порушення суспільного договору; екстериторіальне охоплення; маніпулювання природними ресурсами; соціальний активізм; кіберзагрози; тероризм. До нових джерел політичних ризиків віднесено такі загрози: нове розміщення сил після закінчення холодної війни та здобутки технічної революції, політичні технології.

Ключові слова: політичний ризик, політичні технології, корупція, військова загроза, кіберзагроза, тероризм.

In the given article the author analyses different approaches to the definition of «political risk». It considers its role in the life of society, functions and consequences. Political risks are interpreted as trends that provoke a state of uncertainty in the political decision-making process and hinder the anticipation and planning of certain actions. Political risks arise in the space of political relations and affect the positions of other agents. The concept of «political risk» can refer to the actions/inaction of the government, which rapidly and unexpectedly changes the conditions of certain entities and negatively affects the state of various social and political groups.

The author systematised and supplemented various classifications of political risks. Following article considers methods and techniques for assessing political risks and predicts the consequences for socio-political processes and the economy. It also determines factors that cause political risks. The current threats that affect global political and economic processes are described. Attention is paid to the aggravation of Ukrainian-Russian relations, their confrontation by the Russian Federation in December 2021.

The author focuses on the management of political risks, finding ways to minimise them. Using the experience of specialists, practical experience and research in this field, the main types of political risks for business have been determined. The article states on activities and decision-making of governmental agencies, political individuals, a wide range of individuals and organisations.

The following main types of political risks are determined: geopolitics; internal conflicts; laws, norms, policies; corruption; breach of social contract; extraterritorial coverage; manipulation of natural resources; social activism; cyber threats; terrorism. New sources of political risks include the following threats: a new deployment of forces after the end of the Cold War and the achievements of the technological revolution, political technology.

Key words: political risk, political technologies, corruption, military threat, cyber threat, terrorism.

Політичні процеси апріорі містять елементи ризику, адже це складна система з багатьма елементами, відомими і невідомими чинниками впливу. Йдеться й про особливості політичних

суб'єктів, прийняття ними політичних рішень, політична реальність з великою кількістю викликів тощо. У політичній площині всі процеси відбуваються динамічно: стабільність змінюється

нестабільністю, що створює ґрунт для виникнення політичного ризику. Сама природа політики як діяльності, що спрямована на отримання та збереження влади, а також узгодження інтересів між різними соціальними групами, робить її сферою ризиків.

Тому, приймаючи політичні рішення, важливо орієнтуватися у різновидах політичних ризиків, їх структурі, ймовірних наслідках. Отже, теоретико-методологічний аналіз політичного ризику є основою для побудови ефективної політичної діяльності, що й визначає актуальність теми статті.

Цікавість аналітиків до різних аспектів політичних ризиків спочатку була пов'язана переважно зі сферою економіки. Перші дослідження відомі з початку 50-х рр. XX ст. і стосувались, переважно, вивчення інвестиційного клімату деяких компаній і держав. Значний внесок у розробку теорії політичних ризиків зробили такі вчені, як М. Алле, В. Вестон, Е. Грем, Д. Канеман, Ч. Кеннеді, М. Ліч, Д. Стігліц, Д. Фрей, М. Харді, Дж. Шоуен та ін. Вони розглядали поняття «політичний ризик», його значення для розвитку як окремих сфер, так і суспільства в цілому, методи його дослідження.

В українській науці питання політичних ризиків вивчалось такими дослідниками, як Д. Демченко, С. Денисюк, О. Зубчик, А. Колодій, В. Кривошеїн, М. Михальченко, А. Моїсєєва, О. Рибак, Н. Ротар, О. Шкурко та інші. Вони аналізували сутність, природу, рівні й типи ризиків у певних сферах, удосконалювали методологію їх дослідження, особливості прояву політичних ризиків в українському суспільстві, їх вплив на імідж держави. При цьому проблематика політичних ризиків недостатньо вивчена як в українській науці, так і у світовій, адже важливими є їх синергетичний аналіз та прогнозування, систематизація уявлень про актуальні політичні ризики як в Україні, так і у світі, пошук способів їхнього врегулювання чи мінімізації.

Виходячи із вищевикладеного, **метою** роботи є дослідження природи ризиків у сфері політики, аналіз методів їх вивчення, специфіки та впливу на суспільно-політичні та економічні процеси.

Нині існує багато визначень поняття «політичний ризик». Різниця у тлумаченні пов'язана з визначенням суб'єктів політичних ризиків, джерел їх виникнення, рівнів прояву тощо. Однак, незважаючи на це, в основі політичного ризику завжди є аспект публічності дій. Часто у визначеннях цього поняття йдеться про ризики в політиці, які, зокрема, перешкоджають веденню міжнародного бізнесу в державі [1].

Інші тлумачення політичного ризику містять розуміння ймовірності певних фінансових втрат через вплив несприятливих політичних обставин і чинників у державі. Сучасні дослідження полі-

тичного ризику пов'язані з оцінюванням і вимірюванням його наслідків для інвестиційної привабливості конкретної держави, введення бізнесу тощо. В цьому контексті провідні експерти оцінюють кредитоспроможність країни, політичну стабільність, ставлення до іноземних інвестицій, рівень девальвації, темпи економічного зростання, платіжний баланс, витрати на заробітну плату, продуктивність праці, інфраструктуру, законодавство, відкритість інформації, політико-управлінську систему тощо.

Під політичним ризиком варто розуміти безперервну, кумулятивну, що динамічно розвивається, структуровану активність суб'єкта політики на різних екзистенційних рівнях соціальної системи у ситуації невизначеності, браку інформації для суб'єкта про політико-економічне середовище, в якому він веде діяльність [2, с. 59].

Політичний ризик можна трактувати як тенденції, що провокують стан невизначеності у процесі ухвалення політичних рішень та перешкоджають передбаченню і плануванню певних дій. Політичні ризики «виростають» з політичних відносин, тобто відносин із приводу влади, що лежать у просторі ухвалення політичних рішень і, як такі, впливають на позиції інших агентів. Поняття «політичний ризик» може стосуватись дій/бездіяльності уряду держави, що стрімко та неочікувано змінює умови діяльності певних суб'єктів та негативно впливає на стан різних соціальних і політичних груп.

Думки вчених щодо сутності політичних ризиків можна згрупувати так:

- можливе настання будь-якої політичної події (війна, революція, державний переворот, експропріація тощо) у своїй країні чи за її межами, що може призвести до втрати прибутку, або активів у міжнародних операціях;
- політичні або соціальні дії, які негативно позначаються на частині або більшості іноземних ділових операцій та інвестицій;
- один з елементів демократичного процесу, пов'язаний з оцінкою і вибором альтернатив, а також з практичним втіленням прийнятого рішення;
- це можливість виникнення збитків внаслідок проведеної державної політики. Ризик пов'язаний з можливими змінами курсу уряду;
- ризик майнових (фінансових) втрат у зв'язку зі зміною політичної системи, політичною нестабільністю тощо;
- один з елементів демократичного процесу, пов'язаний з оцінкою і вибором альтернатив, а також з реалізацією певного політичного рішення [3, с. 440].

Виходячи із різних тлумачень політичних ризиків, розглянемо їх класифікації. Так, за джерелами виникнення політичні ризики класифіку-

вали Ж. Торре, Ч. Кеннеді, за об'єктом впливу – Д. Некар, Ж. П. Ламберт, за ступенем стабільності політичної системи – В. Коплін, М. О'Лірі та інші.

Аналізуючи різні підходи, зазначимо, що виокремлюють такі види політичних ризиків:

- ризик націоналізації, експропріації без адекватної компенсації;
- ризик трансферу, пов'язаний з можливими обмеженнями на конвертування місцевої валюти;
- ризик розриву контракту завдяки діям влади певної держави, де знаходиться компанія-контрагент;
- ризик військових дій та громадянських заворушень.

За об'єктом можна виділити ризик як в окремій країні, в регіоні, так і міжнародний. За рівнем розповсюдження існують мікроризик та макро-ризик. За напрямком, або сферою прояву, вони поділяються на політичні, економічні та соціокультурні [4, с. 93].

Слушно пропонує О. Зубчик поділити політичні ризики за джерелами виникнення на: легально-урядові (внутрішні), пов'язані з діяльністю урядових структур та екстра-легальні (зовнішні), обумовлені політичними процесами, які не контролюються урядом. За ступенем стабільності політичної системи політичні ризики є: а) високої ймовірності; б) середньої ймовірності; в) низької ймовірності. Для визначення ризику враховується стабільність режиму, безвладдя, обмеження інвестицій, відношення до приватної власності, наявність політичних конфліктів, криз, обмеження на зовнішню торгівлю, ставлення політичних сил до цих факторів, вплив на них, їх пріоритетність тощо [4, с. 94].

Безумовно, що політичний ризик для конкретної держави залежить від багатьох чинників, зокрема, її стратегічної мети. Певні події чи дії уряду можуть бути несуттєвими, або навпаки катастрофічними для держави. Цей ризик є значним в тих державах, які знаходяться у стадії глибоких інституційних змін, в яких нестабільні соціально-економічна і політична ситуації, де недосконале законодавство, несформований високий рівень політичної культури [5, с. 35].

Звичайно, політичний ризик може спричинити нестабільність, що визначається політичними, соціальними та економічними факторами, зокрема, наявністю зовнішніх загроз державній і суспільній безпеці; поляризованістю політичного поля; високим рівнем «особистісного фактору» у процесі ухвалення рішень; підготовкою рішень у закритий спосіб в інтересах учасників ухвалення рішень; недостатньою відкритістю процесу ухвалення рішень; недостатніми визнанням і слідуванням процедурам; слабкою прогнозованістю рішень, втручанням уряду у справи корпорацій; високим рівнем корупції;

злиттям бізнесу і політики; можливістю використовувати владний ресурс у корпоративних інтересах; високим ступенем залежності судової системи від зовнішніх впливів, правовий нігілізм тощо [6].

Аналізуючи перераховані фактори, зрозуміло, що вони потребують аналізу та прогнозування щодо наслідків для політичної системи. Політичні ризики оцінюють різними методиками. Над цим питанням почали активно працювати ще у 70-ті рр. XX ст. (Ж. Торре, Ч. Кеннеді, Д. Некар, Ж. П. Ламберт, В. Коплін, М. О'Лірі та інші). У результаті політична наука отримала різні моделі аналізу політичних ризиків. Оцінки політичного ризику можуть мати як об'єктивний (кількісний), так і суб'єктивний (якісний) характер. У XIX ст. переважали такі методи дослідження політичного ризику, як спостереження й аналіз документів. Наприклад, серед експертів поширеним методом був метод «старих знайомств», коли оцінки давалися на основі збору інформації через знайомих учених, громадських діячів, політиків. Однак суб'єктивне оцінювання часто не відображало всю суть і наслідки ризику.

Кількісні показники визначають можливість індексувати країни по відношенню до інших за певними критеріями, або оцінювати максимальні втрати. Існують такі типи кількісних показників політичних ризиків:

1. Статистичний – ґрунтується на історичних кореляціях між вимірюваними змінними і наступною втратою через політичні ризики.

2. Поведінковий – визначається за соціально-політичною поведінковою теорією, яка враховує фактор, що призводить до втрат.

Відомою є модель «Копліна-О'Лірі», що ґрунтується на рівнянні множинної регресії: $HCT = a + a_1X_1 + a_2X_2 + \dots + a_nX_n$, де HCT – показник нестабільності внутрішньополітичної ситуації у конкретній країні, $X_1 \dots X_n$ – показники соціального, економічного, політичного становища країни, які безпосередньо впливають на її стабільність, а – вільний член, оцінюваний за статистичними даними, $a_1 \dots a_n$ – параметри, які оцінюються за статистичними даними. Для оцінки політичного ризику використовуються такі критерії, як стабільність режиму, безвладдя, обмеження інвестицій і обмеження на зовнішню торгівлю, чисельність політичних переворотів [4].

Стосовно кожного фактора оцінюється позиція політичних сил: позитивна (+), негативна (-) і нейтральна (0). Поряд з позиціями оцінюється послідовність дій кожної політичної сили щодо зазначеного фактора, тобто наявність єдності політичної позиції стосовно розглянутого фактора. Експерти також запропонували враховувати наявність ресурсів у політичних сил для впливу на досліджуваний фактор. Крім того, враховувалась

оцінка пріоритетності конкретного фактору, який розглядала політична сила.

Крім моделі «Копліна-О'Лірі», одним з якісних методів оцінки політичного ризику є визначення індексу навколишнього бізнес середовища (Business Environmental Risk Index (BERI)). Ця методика дозволяє оцінити значимість кожного фактора політичного ризику й оцінку цього фактора експертами за 4-бальною шкалою (4 – найвища оцінка, 0 – найнижча) [7].

Аналізуючи політичні ризики в Україні, зауважимо, що вони мають певну специфіку. Йдеться про зовнішні загрози національній безпеці, політичні традиції, стан розвиненості демократичних інститутів та переломний момент розвитку суспільства, значну роль особистісного фактору у прийнятті важливих політичних рішень, що потрібно враховувати при оцінці політичного ризику.

Розглянемо, наприклад, зовнішню загрозу з боку Російської Федерації як чинник політичного ризику для українського суспільства. Станом на початок грудня 2021 р. Росія обстрілювала Україну та блокувала роботу спеціальної моніторингової місії ОБСЄ на Донбасі. Західні політики вважають, що Росія готується до вторгнення. Дипломат, експерт Центру оборонних стратегій України О. Хара, вважає, що ймовірність вторгнення – це загроза з боку Росії, в першу чергу, для Заходу. Вторгнення почалося фактично у березні-квітні 2014 року, і є території України, які нині окуповані та незаконно анексовані. Тому можна говорити про явну присутність, широкомасштабні дії, спрямовані не просто на захоплення території або її легітимізацію через проксі-сили, як це сталося в Донецьку та Луганську. А є бажання В. Путіна підпорядковувати територію України [8].

Нині Російська Федерація продемонструвала, що це не громадянський конфлікт на території України (як зазначалось агресором, починаючи з 2014 р.) тому, що дуже дивно виглядає, як донецькі шахтарі та комбайнери воюють за те, щоб НАТО не наблизилось до кордонів Росії. А це, звісно, нонсенс. У відповідь на агресію Росії, США можуть запровадити «жорсткі економічні санкції» та збільшити кількість своїх військових у Європі у разі вторгнення російських військ в Україну.

Погоджуюсь з думкою О. Краутера, що В. Путін знає про неможливість перемоги у відкритому військовому протистоянні із Заходом, тому він діє у «сірій зоні», що не підпадає під поняття «збройне вторгнення». Він буде продовжувати руйнувати основи міжнародного порядку, вести кампанію дезінформації, проводити кібероперації. Парашутистів та бомбардувальників задіюють у цих військових маневрах, щоб залякати людей. В. Путін хоче, щоб Захід його боявся, однак повагу з боку Європи заслужити він не може, тому вважає за краще викликати в неї страх.

Стосовно теоретично можливої війни між Росією та Україною, то ризики і втрати значно перевищують переваги, які очікує агресор. Війна загрожує значними втратами людей, ризиками для економіки, для політичної стабільності та зовнішньої політики обох держав, зменшенням інвестицій як для України, так і для Росії. Лише військово-промисловий комплекс знову нарощуватиме виробництво, але це тема іншого дослідження.

Якщо аналізувати вплив кожного політичного рішення з точки зору ризику, то його вагомість може бути незначною. Крім того, прорахувати всі можливі політичні ризики, ймовірність їх реалізації досить складно. Однак практика свідчить, що з багатьох малоімовірних подій може утворитись політична загроза. Отже, відбувається формування кумулятивного політичного ризику.

Поєднання різних чинників і загроз спричинили низку ризиків. Так, після холодної війни відбулись політичні потрясіння, які вплинули на глобальні політику і економіку.

1. Теракт 11 вересня 2001 р., який показав, що для США є реальні загрози як від суперників їх масштабів, так і від інших суб'єктів.

2. Глобальна фінансова криза 2008 р. стала іншим шоком, змусивши державу активно втручатися в економіку, запроваджувати заходи жорсткої економіки та нові стандарти роботи. Люди зрозуміли, що їхній особистий добробут пов'язаний зі світовою економікою, що призвело до піднесення популістських настроїв.

3. Арабська весна і наступні заворушення по всьому Близькому Сходу стали випробуваннями і для бізнесу, і для влади, поставивши під сумнів життєздатність низки держав.

4. Наслідки міграційної кризи в Європі можуть виявитись довгостроковими та породити переконання, що Євросоюз не здатний захистити свої кордони та громадян від загроз із Близького Сходу.

5. Наявність «конфліктних наддержав». Уряди КНР і Росії стали менш поступливими, і в результаті спалахнули довгострокові територіальні конфлікти – в Україні та Східно- та Південно-Китайському морях [9].

Хоча, самі по собі, політичні ризики різноманітні та складні, але робота з ними зрозуміла – потрібно правильно побудувати захист, або мінімізувати наслідки від них. Існуючі напрацювання, а також досвід та дослідження у цій галузі допомогли виявити основні види політичних ризиків для бізнесу, причому не лише через діяльність державних органів та окремих політиків, але й широкого кола осіб та організацій.

Нині такими головними видами політичних ризиків є: геополітика; внутрішні конфлікти; закони, норми, політика; корупція; порушення суспільного договору; екстериторіальне охо-

плення; маніпулювання природними ресурсами; соціальний активізм; кіберзагрози; тероризм. Крім того, до нових джерел політичних ризиків треба віднести такі загрози: нове розміщення сил після закінчення холодної війни та здобутки технічної революції.

Отже, теоретико-методологічний аналіз політичних ризиків надав можливість систематизувати та доповнити класифікації, методики їх оцінювання та запропонувати власне визначення чинників появи сучасних політичних ризиків та шляхи мінімізації їх впливу на суспільно-політичне життя, економіку тощо.

Для попередження виникнення політичних ризиків, важливо усвідомити наявність загроз

і політичних ризиків, або чинників, які їх спричиняють; проаналізувати; пом'якшити вплив та адекватно реагувати на ризики. Оцінюють політичні ризики найчастіше, насамперед, на стадії прийняття рішень. Однак важливо прогнозувати ймовірність виникнення політичних ризиків. Останнім часом застосовуються методики, які розглядалися у статті, при управлінні ризиком. Йдеться про необхідність впливу на розвиток подій таким чином, щоб не допускати створення критичних ситуацій, пов'язаних з надмірним політичним ризиком.

Потребує подальших досліджень управління політичними ризиками, особливо на міжнародному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Leitner J. Political Risks in Post-Soviet Markets. *A Theoretical Approach*. URL : http://ffhoarep.fh-ooe.at/bitstream/123456789/598/1/105_348_Leitner_FullPaper_en_Final.pdf (дата звернення: 28.12.2021)
2. Денисюк С. Г., Бобрук А. М. Сучасна світова політика: аналіз ресурсів впливу. *Політичне життя: науковий журнал*. Вінниця: Донецький національний університет, 2016. № 2. С. 58-62.
3. Денисюк С. Г. Політичний ризик як чинник трансформації українського суспільства. *Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць* / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2015. Вип. 96 (5). С. 439-442.
4. Зубчик О. Політичні ризики в умовах демократичної трансформації суспільства. *Політичний менеджмент*. № 4. 2011. С. 92-104.
5. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Монографія. Київ: НІСД, 2010. 288 с.
6. Михальченко М. Політичні ризики в сучасній Україні: виклики й відповіді. *Політичний менеджмент*. Київ. № 3 (24), 2007.
7. Рибак О. Концептуалізація політичної ризикології. Панорама соціологічних студій. Рівне: РДГУ, 2012. – Вип. 9. – С. 40 – 48.
8. Ромалийская И. Кремль теряет главный инструмент войны против Украины. Дипломат – о вероятности вторжения. Настоящее время. 3.12.2021. URL: <https://www.currenttime.tv/a/gotoviti-li-rossiya-vtorzhenie-v-ukrainu/31591195.html> (дата звернення: 26.12.2021)
9. Райс К., Зигарт Э. Управление политическими рисками в XXI веке. *Harvard Business Review*. 18 июня 2018. URL: <https://hbr-biznes-i-obshchestvo/fenomeny/771146> (дата звернення: 25.12.2021)

СУЧАСНІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАХИСТУ ПРАВ, СВОБОДИ ТА БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ В ЕПОХУ «ЦИФРОВОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ»

MODERN TOOLS FOR PROTECTION OF HUMAN RIGHTS, FREEDOMS AND SECURITY IN THE "DIGITAL TOTALITARIANISM" ERA

Сокоринський В.О.,

*аспірант факультету міжнародних відносин, політології, соціології
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Сучасність, яка обумовлена постійним науково-технічним прогресом та знаходиться в перманентному стані трансформації та розвитку, постійно надає нові можливості для перебудови та оновлення світу. Цим характеризується розвиток та вдосконалення систем політичного урядування, виникнення нових режимів, які досить часто можуть носити ознаки «гібридних». В сучасному політологічному дискурсі прийнято вважати та розглядати систему тоталітарних держав через призму історичного методу дослідження. Перша хвиля тоталітаризму, яка також в науковому дискурсі вважається «Класичним тоталітаризмом» з'явилася в умовах переходу до індустріального суспільства. Після цієї епохи, сучасний світ пережив багато трансформацій, які безпосередньо впливають на форми та структуру сучасних держав та їхніх суспільств. Поява другої хвилі тоталітаризму можлива в рамках переходу суспільства до постіндустріальної або інформаційної системи. Однією з рис інформаційного суспільства є його непереборна тенденція до глобалізації (уніфікації/об'єднання/кооперації) усіх сфер життя. Ця уніфікація веде за собою побудову складних мережево-центричних зв'язків, які можуть пронизувати інформаційні суспільства. У сучасному світі глобалізація проявляється у створенні єдиного економічного простору, єдиної комунікативно-технологічної системи, та соціально-політичної структури. За для забезпечення такої системи, інформаційні технології дають змогу трансформувати сучасні політичні режими. Розвиток е-Демократії логічним способом дав можливість розвитку е-Тоталітаризму, який став логічним продовженням розвитку режимної парадигми осі «Демократія-Тоталітаризм». Держави, країни, суспільства, вбудовуючись у світові відносини підвладні й сучасним політичним віянням, які можуть докорінно змінювати характер та природу влади. Трансформація, адаптація до нових умов світових відносин та їхньої динаміки, пов'язана також з можливим формуванням нової політичної реальності, типу політичної культури, форм та технологій. Вивчення природи тоталітаризму до сьогодні є однією з актуальних політологічних питань, яке надає багато відповідей для упередження розвитку загроз сучасним політичним та соціальним систем.

У статті розглядається новітні прояви та проблеми, який породжує цифровий тоталітаризм. Особлива увага приділяється сучасним системам захисту прав та свобод й безпеки особистості. Аналізуються існуючі форми реакції та відповіді на загрози в умовах «Цифрового тоталітаризму».

Ключові слова: тоталітаризм, цифровий тоталітаризм, права людини, захист прав людини.

Modernity, which is due to constant scientific and technological progress and is in a permanent state of transformation and development, constantly provides new opportunities for restructuring and renewal of the world. This characterizes the development and improvement of systems of political governance, the emergence of new regimes, which can often bear the hallmarks of "hybrid". In modern political science discourse, it is customary to consider and consider the system of totalitarian states through the prism of the historical method of research. The first wave of totalitarianism, which is also considered in scientific discourse "Classical totalitarianism" appeared in the transition to industrial society. After this era, the modern world has undergone many transformations that directly affect the forms and structure of modern states and their societies. The emergence of the second wave of totalitarianism is possible in the transition of society to a post-industrial or information system. One of the features of the information society is its irresistible tendency towards globalization (unification / unification / cooperation) of all spheres of life. This unification leads to the construction of complex network-centric connections that can permeate information societies. In today's world, globalization is manifested in the creation of a single economic space, a single communication and technological system, and socio-political structure. To ensure such a system, information technology makes it possible to transform modern political regimes. The development of e-Democracy in a logical way provided opportunities for the development of e-Totalitarianism, which became a logical continuation of the development of the regime paradigm of the axis "Democracy-Totalitarianism". States, countries, societies, integrating into world relations are subject to modern political trends that can radically change the nature and nature of power. Transformation, adaptation to new conditions of world relations and their dynamics, is also associated with the possible formation of a new political reality, such as political culture, forms and technologies. The study of the nature of totalitarianism is still one of the most pressing political issues, which provides many answers to prevent the development of threats to modern political and social systems.

The article examines the latest manifestations and problems posed by digital totalitarianism. Particular attention is paid to modern systems of protection of human rights and freedoms and security. Existing forms of reaction and response to threats in the conditions of "Digital Totalitarianism" are analyzed.

Key words: totalitarianism, digital totalitarianism, human rights, protection of human rights.

Постановка проблеми. В сучасному суспільстві, є очевидним думки, що інформаційні технології (ІТ) на зорі свого зародження були покликані

за для емансипації людини та надавали новий спосіб для розвитку свободи серед людей. Глобальна мережа «Інтернет» сьогодні нівелює не тільки

кордони але й надає змогу реалізовувати будь-які політичні проекти, які дуже важко здійснити за межами Інтернет-зв'язку, тобто «офлайн». Парадоксально, проте, нові можливості дуже швидко отримали і інші оцінки та стали розглядатися, як загроза демократичній стабільності та свободи людини. З огляду на таку парадоксальність впливу інформаційних технологій на сучасні суспільства, актуальність захисту прав, свобод та безпеки особистості в епоху «Цифрового тоталітаризму» постає очевидною.

Це питання постійно продовжує набирати характер «особливого» через постійний розвиток ІТ-сфери та постійного втручання державних структур в процеси розповсюдження та вдосконалення засобів комунікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Характеризуючи *ступінь наукової розробки* проблеми слід відзначити прогностичне значення наукового доробку відомих зарубіжних дослідників, таких як Д. Белл [3], З. Бжезинський [4], А. Бюль [22], М. Вейнштейн [27], П. Дракер [7], А. Крокер [27], М. Паєтау [21], А. Турен [18], Е. Тоффлер [16], Х. Аренд [19] в аналізі проблем розвитку демократії, природи тоталітаризму та значення інформаційних технологій в цих процесах.

Не можна не відзначити практичне значення доробку сучасних дослідників, які першими почали дослідження феномену саме «цифрового тоталітаризму», і серед них Джон Барлоу [20], Вінсент Ф. Хендрікс і Мадс Вестергоард [24], Сімона Янковські [25], Бюнг-Чул Хань [23], Хусейн Пусат Кілдіг [26].

Серед вітчизняних вчених слід назвати таких дослідників як А. Баранов [2], Г. Атаманов [1], В. Богуш [5], В. Лопатін [12], О. Додонов [6], Б. Кормич [8], О. Литвиненко [10], Г. Смолян [13], О. Соснін [14], О. Юдін [5], які досліджували питання кібербезпеки в країнах СНД та України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дана тематика автором вважається актуальною для вивчення з боку країн пострадянського простору виходячи з набуття поступової актуальності через питання розповсюдження проблем «масового стеження» та «масового контролю» за суспільствами через активну науково-технічну революцію у світі. На сучасному етапі розвитку політичної науки, це питання вважається не розкритим на належному рівні, що доводить про необхідність актуалізації цієї теми дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Головна мета статті – є вивчення та розкриття сучасних інструментів захисту прав людини, свободи, якими суспільство може керуватись в умовах розвитку нової епохи «Цифрового тоталітаризму» за для забезпечення власної без-

пеки. За для досягнення були поставлені наступні дослідницькі завдання : 1) Проаналізувати актуальні наукові дослідження в проблематиці статті. 2) Визначити основні тенденції формування сучасних систем захисту прав людини.

3) Сформувати та проаналізувати сучасний стан суспільств на нормативно-правових актів, які стуються актуальною проблематики. 4) Надати новий науковий підхід до вивчення актуальної теми.

Виклад основного матеріалу дослідження. З появою цифрових технологій виникла серйозна потреба у розвитку захисту абсолютно нової форми «прав людини», таких як – цифрових прав (digital rights).

Так за словами Е. Талапіної: «Під цифровими правами (digital rights) у всьому світі розуміються специфічні права людини, які мають публічно-правове походження» [15]. Коли кажуть про цифрові права людини, то першочерговим вважаються реальні гарантії отримання права на підключення до Інтернет мережі. В свою чергу, це право розподіляється на дві суттєві категорії:

а) право на користування послугою у виді «Інтернету»;

б) право на отримання інформації через Інтернет;

Методом забезпечення гарантій прав людини на думку, А. Тулікова є своєчасне виявлення фактів невідповідності обмежень прав людини загрозам інформаційної безпеки і наслідків їх прояву, превентивні дії спеціалізованих державних органів, омбудсмена, створення незалежних інституцій цифрової безпеки, які будуть мати контрольні функції, спрямовані на стримування недемократичних зазіхань з боку цифрових структур державної влади [17].

Право на доступ до Інтернету розглядають, як частину права на свободу від блокування, яке визнається втручанням у власне життя. Дослідники бачать проблему не тільки, коли використання Інтернету для політичної критики стикається з репресіями (як в Китаї, Північній Африці, на Близькому Сході), але і коли відключення від Інтернету відбувається як санкція за повторне порушення авторських прав (Франція та Великобританія) [15]. Ст. 10 Конвенції прав людини гарантує право на свободу вираження поглядів та право на доступ до інформації, але виходячи з процесу цифрової трансформації, ця стаття доповнюється правом доступу до Інтернету. В світовій практиці таке визнання відбувається за трьома варіантами: визнання Інтернету універсальною і загальнодоступною послугою (Естонія, Іспанія); закріплення права на доступ до Інтернету в якості конституційного права (Греція, Португалія); визнання цього права вищими судами (Франція, Коста-Ріка) [15]. Виходячи з того, що стан цифрових технологій переважає існування індивіда в мережі,

то людина, яка виключена з доступу до користування Інтернетом втрачає можливість брати пряму участь в соціально-політичному житті країни. Ця проблема ставить в цікаве положення держави, які повинні надавати доступ до Інтернету громадянам, щоб забезпечувати право «право на комунікацію» (right to communicate). Звісно, вільність тлумачення забезпечення «права на комунікацію» надає урядам право вказувати, що таке право існує, головне забезпечувати себе можливостями користуватися цим правом. Так, цікавий приклад тлумачення «права на комунікацію» можемо побачити в Конституції Непалу 2015 р. у ст. 19, яке визначається як: «введення обмежень на цензурування інформації, поширюваної різними способами, в тому числі шляхом розміщення електронних публікацій» у ч. 1 ст. 19; «заборона на закриття, арешт або анулювання реєстрації будь-яких засобів масової інформації, включаючи цифрові та електронні» у ч. 2 ст. 19, а також «заборона на закриття будь-яких засобів зв'язку, включаючи пресу, електронні засоби зв'язку та телефонію» у ч. 3 ст. 19 [9].

Поняття «безпека», «інформаційна безпека» розкриваються через поняття «стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави». Інформаційна безпека в даному випадку визначається як стан захищеності національних інтересів в інформаційній сфері, що складається з сукупності збалансованих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз» [17]. Особливо, проблематика загострюється навколо «права на публічність» та «права на конфіденційність» (або «права на повагу до приватного життя»), як і навколо «права на збереження репутації», «права на цифрову ідентичність» [15].

Держава, яка все обирає шлях забезпечення цифрових прав звела свою участь у вирішенні лише незначних завдань, а саме : 1) не перешкоджати здійсненню прав людини через Інтернет і не обмежувати їх (наприклад, не здійснювати цензуру); 2) захищати законне використання інформаційно-комунікаційних технологій від кібератак з боку третіх осіб; 3) гарантувати та полегшувати законне використання інформаційно-комунікаційних технологій (доступ малозабезпечених осіб до Інтернету) [15]. Ця проблема, досліджувалась такими дослідниками, як Г. Алмонд, Р. Арон, К. Баймь, Б. Барбер, Є. Вятр, А. Лейпхарт, А. Пшеворський, Дж. Цімерман. Так наприклад, Р. Арон, Х. Арендт, К. Гаджієв, Р. Даль, Р. Дарендорф, К. Попер, Дж. Сарторі в контексті захисту демократії і протистояння встановленню «тоталітарній демократії» при зовнішньому демократичному фасаді. Наприклад, у книзі «Vita Activa, або про активне життя» Х Арендт вперше поставила проблему *стирання межі між приватним та публічним*, порівняла політичний простір, що

формується при тоталітарному режимі як «порядок домогосподарства», який спирається на нерівність, нерозмежування приватного та публічного, тиск з боку більшості, відсутність індивідуальної свободи. У роботі «Джерела тоталітаризму» вона ж вказала, що основою тоталітаризму є деперсоналізація людини, що вказує на мобілізацію активності за рахунок маніпуляції влади. Усвідомлений прояв політичної активності в цій системі неможливий, оскільки «декласований натовп» втрачає самостійність, а індивід будь-яку дію здійснює за сценарієм. Отже, відбувається *поглинання приватного – публічним*.

Погоджуючись із Х. Арендт, Сергій Пролеєв звернув увагу на те, що в модерну епоху відбувається руйнування класичних «політичної», «громадської, «публічної» сфер через їх поглинання сферою «приватних відносин». Спираючись на критику виявлення «єдиних рис тоталітарної моделі» Г. Гласнером, А. Куном, Т. Джонсом та прихильниками Франкфуртської школи – Т. Адорно, Г. Маркузе, Ю. Габермаса, Е. Фрома – Пролеєв зазначив, що ознаки тоталітаризму є і у розвинутій ринковій системі, де існує *практика стирання межі між приватним і публічним через поглинання приватним – публічного*.

Таким чином, «систематичний збір відомостей секретними службами є втручання в приватне життя, навіть якщо ці відомості одержано в громадських місцях і якщо містять інформацію виключно про професійної або громадської діяльності особи. Ті ж дії, здійснювані за допомогою застосування GPS-технологій, і зберігання даних про місцезнаходження особи і його пересування також представляють собою втручання в приватне життя» [15].

В цьому відношенні, на думку Е. Талапіної суди повинні знаходити баланс між приватними та публічними інтересами. Авторка приводить справу, яка викликала масу контрверсійних оцінок через постанову Європейського суду з прав людини у справі «Біг Бразер Вотч та інші проти Сполученого Королівства». Рішення Суду наполягало: «...що масове стеження «per se» – не порушує Конвенцію. Європейський суд визнав, що рішення про введення режиму масового перехоплення діяло для того, щоб ідентифікувати невідомі загрози національній безпеці, і що це є правом держави при виборі того, яким чином краще забезпечити досягнення легітимної мети захисту безпеки» [15]. Отже, в питанні перехоплення даних, стеження за людьми було визнано правом держави, яка фактично порушила право на конфіденційність.

Якщо розглянути правові доктрини США і ЄС, то «інформаційна безпека» за цими доктринами здійснюється через конкретні заходи забезпечення безпеки та пов'язується з принци-

пами та правами конфіденційності, цілісності та доступності інформації та інформаційних систем. За доктринами, ці права та принципи, забезпечують баланс інтересів між усіма сторонами правовідносин, а отже, виступають гарантіями прав людини в державній сфері забезпечення «інформаційної безпеки». Але на практиці, дія державних органів не завжди рахується з правами людини і фактично користувач поступово втрачає контроль над використанням своїх персональних даних, і, нерідко, на добровільній основі [17]. Наприклад, у Швейцарії питання про розширення можливостей щодо встановлення масового стеження вирішувалося референдумом і рішення було прийнято на його користь, що продемонструвало і довіру державі [9].

Отже, людина з традиційним «приватним світом» поступається людині – публічній, приватність якої оцифрована та у будь-яку мить, помилково чи навмисно, може стати публічним надбанням, хоча в самому Європейському Союзі право на недоторканність приватного життя є фундаментальним правом, захист якого гарантується ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. і конституціями держав-членів ЄС.

Методом забезпечення гарантій прав людини на думку, А. Тулікова є своєчасне виявлення фактів невідповідності обмежень прав людини загрозам інформаційної безпеки і наслідків їх прояву, превентивні дії спеціалізованих державних органів, омбудсмена, створення незалежних інституцій цифрової безпеки, які будуть мати контрольні функції, спрямовані на стримування недемократичних зазіхань з боку цифрових структур державної влади [171]. Пригадуючи «залізний закон бюрократизації» Роберта Міхельса, слід пам'ятати, що цифрова грамотність та своєчасна дія громадянських структур, в тому числі і протестна, має бути спрямована на захист цифрових прав громадянина та на опір неототалітаризму «старшого брата» у державі [11]. Видимість протестних інтервенцій, як у фізичному, так і цифровому просторі, лежить в основі успішного вису-

вання вимог, впливає на процес прийняття рішень і формування політики щодо важливих для громадянського суспільства питань, будь то міське планування, права людини, рівноправність або турбота про навколишнє середовище [11]. Поява таких технологій, як стрімінг, суспільно-громадське мовлення, отримання фото – та відео – зображень з дронів, технології розширеної та доповненої реальності, тобто – VR(virtual reality)/(віртуальна реальність), AR(augmented reality)/(доповнена реальність) та цифрові голограми, мають потенціал як форми цифрових форм опору. До того ж, обізнаність громадянських структур в цій галузі забезпечить розвиток цифрових форм демократії. Загальноприйнятним має стати рішення Європейського суду з прав людини, вираженого в справі «Класс та інші проти Німеччини», за яким «право таємного спостереження за громадянами, яке характерне для поліцейської держави, прийнятне відповідно до Конвенції тільки тоді, коли воно строго необхідно для збереження демократії» [17].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Визначено, що розвиток технологій призводить до появи загроз національній безпеці держави. Необхідність захисту даних цінностей стає підставою для обмеження права на недоторканність приватного життя. Відповідність обмежень цілям їх встановлення виступає гарантією прав людини і інформаційної безпеки особистості. Держава завжди більш оперативно реагує на можливості, які надають нові інформаційно-комунікаційні технології для захисту публічних, ніж приватних інтересів. Це обумовлено тим, що стійкість функціонування інститутів публічної влади, збереження правопорядку є необхідною передумовою дотримання прав людини. Але, цифрова грамотність, консолідована громадська дія, розвиток Інтернет права постають умовами захисту прав людини та громадянина в системі е-урядування та в умовах неототалітарних форм контролю з боку держави та наднаціональних корпоративних структур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Атаманов Г. А. Інформаційна безпека в сучасному російському суспільстві (соціально-філософський аспект): дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11 Волгоград. 2006. 168 с.
2. Баранов А. Інформаційний суверенітет або інформаційна безпека. Національна безпека і оборона. 2001. № 1. С. 70-76
3. Белл Д. Майбутнє постіндустріальне суспільство. Досвід соціального прогнозування. М.: Academia, 2004. 788с. URL: <https://www.twirpx.com/file/682165/>
4. Бжезинський З. Велика шахівниця (Панування Америки і його геостратегічні імперативи). пер. з англ. Е. А. Нарочницької, Ю. Н. Кобякова. – М.: Міжнародні відносини, 2004. 287 с. URL: <http://www.lib.ru/POLITOLOG/AMERICA/bzhezinskij.txt>
5. Богуш В.М. Інформаційна безпека держави / В.М. Богуш, О.К. Юдін. – К. : МК-Прес, 2005. – 432 с.
6. Додонов О. Г. Системи організаційного управління: інформаційні технології та безпека / О. Г. Додонов, О. С. Горбачик, М. Г. Кузнецова. Матеріали междунар. науч. конф. ИТБ-2013 «Информационные технологии и безопасность: оценка состояния». Вып. 13. С. 5.

7. Дракер П. Посткапиталистическое общество // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В. Л. Иноземцева. М.: Academia. 1999. С. 71.
8. Кормич Б.А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07. – Одеса, 2004. – 427 с.
9. Коротич Р.А. Особливості розвитку прав і свобод людини в умовах цифрового суспільства. Вчені записки Тамбовського відділення. Росмен. 2020. № 17. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-razvitiya-prav-i-svobod-cheloveka-v-usloviyah-tsifrovogo-obschestva>
10. Литвиненко О.В. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки у пострадянських країнах (на прикладі України та Росії) : Автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. – К., 1997. – 18 с
11. Литвиненко О.В. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки у пострадянських країнах (на прикладі України та Росії) : Автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. – К., 1997. – 18 с
12. Локоть Т. Майбутнє видимості: можливості мережевих технологій для громадянського невдоволення. Сканування горизонтів: роль інформаційних технологій в майбутньому цивільного суспільства. 2020. № 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/budushee-vidimosti-vozmozhnosti-setevykh-tehnologiy-dlya-grazhdanskogo-nesodovolstva>
13. Лопатин В.Н. Информационная безопасность России: дис... д-ра юрид. наук. М., 2003. 433 с.
14. Смолян Г.Л. Новини інформаційної війни./ Г. Л. Смолян, В. Цигічко, Д. Черешкін. Захист інформації. «Конфідент». № 6. 1996 г.
15. Соснін О. Інформаційні ризики в державному управлінні / О. Соснін, С. Яременко. Віче. – 2011. – № 8. – С. 24-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_8_10
16. Талапіна Е. В. Еволюція прав людини в цифрову епоху. Праці Інституту держави і права РАН. 2019. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-prav-cheloveka-v-tsifrovuyu-epoxy>
17. Тоффлер, Елвін. Третя хвиля. Переклад на російську мову: А. Мірер, І. Москвіна-Тарханова, В. Кулагіна-Ярцева, Л. Бурмістрова, К. Бурмістров, Е. Комарова, А. Мікіша, Е. Руднева, Н. Хмелько. М. 2004. Центр гуманітарних технологій. 27.01.2011. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/4821>
18. Туліков А.В. Забезпечення інформаційної безпеки як гарантія прав людини. Право. Журнал Вищої школи економіки. 2015. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obespechenie-informatsionnoy-bezopasnosti-kak-garantiya-prav-cheloveka>
19. Турен А. Повернення людини чинної. Нарис соціології. М., 1998.
20. Arendt H. *The origins of totalitarianism*. New York: Harcourt Brace & Company, 1951.
21. Barlow J. A declaration of the independence of cyberspace. 1996. URL: <https://www.eff.org/cyberspace-independence>
22. Becker B., Paetau M. Virtualisierung des Sozialen. Die Informationsgesellschaft zwischen Fragmentierung und Globalisierung. Frankfurt a. M. 1997.
23. Bühl A. The virtual society: Economy, politics and culture under the sign of cyberspace. Opladen, 1997.
24. Han B. C. Digital Totalitarianism: How Big Data Is Killing Free Will.
25. WorldCrunch. 07.05.2016. URL: <https://www.worldcrunch.com/culture-society/digital-totalitarianism-how-big-data-is-killing-free-will>
26. Hendricks V. F, Vestergaard M. Epilogue: Digital Roads to Totalitarianism. In 'Reality Lost: Markets of Attention, Misinformation and Manipulation'. 2018. P. 119-199. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-00813-0_7
27. Jankowski S. The Sectors Where the Internet of Things Really Matters, *Harvard Business Review*. 2014. 22.09.2014. URL: <https://hbr.org/2014/10/the-sectors-where-the-internet-of-things-really-matters>
28. Koldis H. P. Digital Totalitarianism: China's Social Credit System. Ankasam. 27. 04.2019. URL: <https://ankasam.org/en/digital-totalitarianism-chinas-social-credit-system/>
29. Kroker A., Weinstein M. Data Trash. The Theory of the Virtual Class. Montreal, 1994. URL: <http://www.thing.net/~rdom/ucsd/posthuman/DATATRASH.pdf>

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 321

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.28.7>

ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ГРОМАДСЬКИХ РАД У ФОРМАТІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ СТРАТЕГІЇ НОВОГО ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

FUNCTIONING OF THE INSTITUTE OF COMMUNITY COUNCILS IN THE FORMAT OF THE RESEARCH STRATEGY OF NEW INSTITUTIONALISM OF POLITICAL SCIENCE

Баштанник О.В.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології**Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

У статті автор робить спробу змістовного аналізу сутності інституту громадських рад, що може бути реалізований за використання методологічного інструментарію політичної теорії нового інституціоналізму. Цей напрям інституціоналізму був розвинений на основі досліджень демократичного транзиту, що дозволяє вивчати вплив на політичний процес структур, які не є безпосередньо органами влади. Держава та її установи як центральний інститут політичної системи суспільства залишається важливим предметом політичного дослідження, поряд з цим в якості не менш впливових починають розглядатися структури, що не є складовими держави, але реалізують політичну владу.

В результаті проведеного дослідження стає можливо стверджувати, що однією із проблем функціонування громадських рад є їх фактична напівформальна інституціональна природа. Демократична ініціатива впроваджується у низхідному напрямку і ми отримуємо інституціональний трансформ – напівформальний політичний інститут, що покликаний виконувати безперечно важливі і необхідні суспільні функції, але не може визначатися як цілком громадянський. Складно реалізувати ефективну контролюючу діяльність, якщо цей інститут є приналежним до державних структур, а його робота характеризується як форма їх зв'язків з громадськістю.

Автором підкреслюється, що особливого значення це набуває стосовно тих громадських рад, які перевіряють на відповідність чинному законодавству діяльність органів влади, що можуть у встановленому законом порядку обмежувати права і свободи людини і громадянина. Так, Громадська рада при Міністерстві внутрішніх справ України викликає значну зацікавленість з огляду на обсяг і вплив повноважень відповідного Міністерства. Громадський контроль як елемент контрольних повноважень даного інституту здійснюється шляхом реалізації комплексу загальних та спеціальних процедур. Суспільні очікування щодо виконання в повній мірі покладених на такі структури завдань роботи вимагають суттєвого сприяння означених органів держави, що не завжди може визнаватися такими за необхідне в політичних системах, які перебувають в процесі демократичної трансформації.

Ключові слова: громадська рада, новий інституціоналізм, політична наука, права людини, громадянське суспільство, органи державної влади.

In the article the author tries to make a meaningful analysis of the essence of the institution of public councils, which can be realized using the methodological tools of the political theory of the new institutionalism. This direction of institutionalism was developed on the basis of studies of democratic transit, which allows us to study the impact on the political process of structures that are not directly authorities. The state and its institutions as the central institution of the political system of society remains an important subject of political research, at the same time as no less influential structures are beginning to be considered that are not part of the state, but exercise political power.

As a result of the study, it becomes possible to argue that one of the problems in the functioning of public councils is their actual semi-formal institutional nature. Democratic initiative is being implemented in a downward direction and we are receiving an institutional transformation – a semi-formal political institution that is designed to perform undoubtedly important and necessary social functions, but can not be defined as entirely civic. It is difficult to implement effective control activities if this institution belongs to state structures, and its work is characterized as a form of their public relations.

The author emphasizes that this is especially important for those public councils that check the compliance of current legislation with the activities of public authorities that may in the manner prescribed by law restrict the rights and freedoms of man and citizen. Thus, the Public Council under the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is of considerable interest given the scope and impact of the powers of the relevant Ministry. Public control as an element of control powers of this institute is carried out through the implementation of a set of general and special procedures. Public expectations for the full implementation of the tasks assigned to such structures require significant assistance from these state bodies, which may not always be recognized as necessary in political systems that are in the process of democratic transformation.

Key words: community council, new institutionalism, political science, human rights, civil society, state authorities.

Постановка проблеми. Особливості формування, організації діяльності, використання результатів роботи громадських рад при органах державної влади на сьогоднішній день викликають значне зацікавлення політично активної частини громадськості, вчених-суспільствознавців, державних діячів. Для останніх вони є важливою через трансформуючий потенціал стосовно системи державного управління, яка під тиском громадянського суспільства зазнає ефектів лібералізації, результатом чого є гуманізація відносин людина – держава. Громадяни, у свою чергу, вбачають у структурах такого типу інструмент захисту прав і свобод людини і громадянина, оскільки громадські ради спроможні діяти в сегменті владних відносин, доступ до якого для пересічної особи ускладнений бюрократичними процедурами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Масив дослідницьких розробок із обраної тематики можливо розділити на дві основні групи: науково-аналітичні статті, що стосуються переважно нормативно-правових основ функціонування громадських рад (Рудовська С.І., Наливайко Т., Андрійчук Т., Міщан О.О., В.В. Пальоха, С.В. Олєфіренко та ін.) та інструктивно-методичні матеріали, в яких надаються рекомендації щодо організації діяльності громадських рад (Легенько Ю.В., Руденко О.М., Хмара О.С., Купрій В.О., Волошина А.В., Лациба М.В.). У другій групі, наприклад, докладно розкриваються завдання і права громадської ради, особливості її формування і роботи, можливості забезпечення інформування та впровадження результатів роботи [15, с. 99-107]. **Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.** Ми вбачаємо за необхідне продовжувати дослідження таких структур в рамках політичної науки (спираючись на роботи Стойко О.М., Шайгородського Ю.Ж. та ін.) через те що інститут громадських рад може відігравати велику роль у трансформації політичної системи суспільства. Як пише Пашина Н.П., основою формування консолідованого уявлення про цілі та цінності суспільного розвитку є громадянське суспільство і соціальний діалог. Суспільний консенсус щодо цілей і цінностей суспільства є основою колективної демократичної політичної ідентичності, вільного самовизначення громадян в союз одностудійців [10, с. 189]. Саме з огляду на такий широкий контекст обумовленості досліджуваної проблеми постає необхідність з'ясування тих сутнісних особливостей, що покладені в саму основу функціонування даного суспільно-політичного інституту.

Метою статті є вивчення особливостей функціонування інституту громадських рад через використання аналітичного інструментарію дослідницької стратегії нового інституціоналізму політичної науки. Дана мета реалізується через виконання наступних **завдань**: 1) конкретиза-

ція теоретико-методологічних засад дослідження інституту громадських рад в політичній науці; 2) виокремлення аспектів функціонування громадських рад, які вказують на можливі ускладнення їх діяльності; 3) розгляд завдань роботи громадських рад при органах влади, що мають безпосередній вплив на реалізацію прав і свобод людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуалізація дослідницьких розробок, предметом аналізу яких є особливості функціонування громадських рад при різних органах державної влади, багато в чому пов'язана із викликами остаточно незавершеного на сьогодні процесу демократичної трансформації України. Зміни, що відбувалися під час лібералізації та демократизації (якщо ми узагальнимо історичний досвід якісно) політичного режиму значно сприяли налагодженню ефективної комунікації між владними структурами та громадськістю, але для остаточно усталення консолідованої демократії вони не повинні припинитися. Як підкреслює О.М. Стойко, розвинені демократії характеризуються постійною боротьбою за структурування і реструктуризацію демократичних інститутів, розширення чи звуження прав, наданих громадянам [14, с. 92].

За період незалежності наша держава мала тривалий досвід реформ системи державного управління і трансформацій політичної системи, що найбільш наочно можливо розглядати через форматування інституціональної складової політичного процесу. Дж. Марч стверджував, що зміни в природі інститутів не можуть відбуватися довільно, а відображають скоріше локальну адаптацію – інститути підтримуються зсередини, утверджуються зовні та кодуються в правилах і практиках [1, с. 563-577]. Формування дискурсу публічної політики, підтримка міжнародних організацій та, найголовніше, зародження відповідного запиту в політично активній частині суспільства – все це продовжує сприяти демократичним перетворенням, одним із прикладів яких можливо назвати утворення громадських рад при органах виконавчої влади.

На нашу думку, такий приклад доцільно розглядати в контексті нового інституціоналізму політико-інституційної парадигми політичної науки оскільки це дозволяє реалізувати комплексний аналіз функціональних особливостей політичного інституту. Новий інституціоналізм цікавий для вчених тим, що залучає до наукового аналізу як головні політичні інститути, так і інститути «другого порядку» [4, с. 10]. Держава та її установи як центральний інститут політичної системи суспільства залишається важливим предметом політичного дослідження, поряд з цим в якості не менш впливових починають розглядатися структури, що не є складовими держави, але здатні

реалізувати владу політичну. Класики загальної теорії нового інституціоналізму, такі як Дж. Марч і Й. Олсен та ін. визнають значущість нормативних рамок діяльності акторів політичного процесу, які можуть мати подвійну природу. Згідно Д. Норта, інститути – це розроблені людьми формальні (закони, конституції) та неформальні (договори та добровільно прийняті кодекси поведінки) обмеження, а також фактори примусу, що структурують їх взаємодію [9, с. 5].

Подібний розподіл акцентів дозволяє включити до аналітичних розробок весь комплекс факторів впливу на процес реалізації управління і встановити зв'язок між плюралізмом предметним та плюралізмом ідеологічним, що опосередковують один одного в площині політичної соціалізації. Так, Дж. Марч та Й. Олсен вказують на те, що демократичне врядування в контексті інституційної парадигми повинно передбачати: 1) створення, підтримку і розвиток демократичних громадянських і групових ідентичностей, а також виявлення та протидію ідентичностям, несумісним з демократією (через соціалізацію, деліберацію і участь); 2) створення та надання громадянам, групам та інститутам можливостей для здійснення прийнятних політичних дій; 3) оцінку (інтерпретацію) політичних дій; 4) розвиток політичної системи, здатної адаптуватися до змін вимог середовища [цит. за: 14, с. 166-167].

Процес деліберації і полягає в тому, щоб через інститути дорадчого характеру спільно із громадянським суспільством реалізувати функції держави – в політичній науці на цьому підґрунті концептуалізована теорія деліберативної або дорадчої демократії. Загалом, політичні інститути в новому інституціоналізмі характеризуються здатними як обмежувати політичну поведінку, так і створювати нові можливості для політичного функціонування, що визначається значною мірою характером політичної системи [4, с. 11-12]. Тут варто пригадати досить відомий уже аспект відносно того, що Дж. Марч та Й. Олсен як основоположники загальної теорії нового інституціоналізму були приналежними до наукового напрямку соціологічного (або, як його ще називають, – нормативного) інституціоналізму, в основі виникнення якої була теорія організацій (Дж. Меєр, Б. Ровен та ін.), що концентрувалася на дослідженні ціннісної обумовленості діяльності акторів і тих культурних контекстах, в рамках яких функціонують організації як окремі різновиди інститутів суспільно-політичної системи.

Звернення до концептуального доробку теорії організацій зокрема та нового інституціоналізму політико-інституційної парадигми політичної науки загалом дозволяє не лише здійснити більш змістовне дослідження політичного інституту громадських рад, але і виокремити проблемні аспекти,

які стосуються параметрів їх функціонування. Дж. Меєр та Б. Ровен на матеріалі дослідження розвинутих країн дійшли висновку, що багато позицій, стратегій, програм і процедур сучасних організацій нав'язуються суспільною думкою; думкою ключових контрагентів; знанням, легітимованим системою освіти; соціальним престижем; законами [5, с. 47]. Якщо взяти за основу розгляду навіть сучасну політичну практику, то можливо віднайти підстави для ствердження того, що суспільна думка в Україні щодо особливостей утворення та реалізації діяльності громадських рад все ще не має того вирішального значення, який повинна була б мати порівняно із формалізуючим впливом держави.

Так, від самого початку функціонування в Україні громадських рад було запроваджено процедуру затвердження їх статусу, повноважень та можливості членства розпорядчими актами тих органів, діяльність яких ради в різних вимірах повинні контролювати. Наприклад, однією з перших розпочала свою роботу Рада підприємців України при Кабінеті Міністрів України, що було зафіксовано відповідною постановою Кабінету Міністрів України № 210 від 22 березня 1993 року. Головною метою діяльності Ради визначалося забезпечення ефективної співпраці підприємницьких структур з урядом України та іншими органами державної виконавчої влади в реалізації державної політики розвитку підприємництва та формуванні ринкової інфраструктури [3, с. 28]. Звісно, що визнання необхідності залучати широку громадськість до діалогу з органами державної влади є однією з ознак лібералізації державної політики, але варто чітко розуміти, в чій інтересах переважно може реалізуватися така практика.

Вказаний формат утворення громадських рад дозволяє поставити питання про нечіткість їх інституціональної природи, тому що з однієї сторони, вони представляють певний сегмент інтересів громадянського суспільства (в залежності від сфери діяльності контролюваного органу), а з іншої – частково є складовою безпосередньо органів державної влади (які утворюють ради для впорядкування зв'язків з громадськістю). Тут доцільно навести аналіз типології неформальних інститутів Г. Хелмке і С. Левітські, яку опрацювала у своєму дослідженні О.В. Рибій, що представляє чотири види таких інститутів: додаткові, адаптивні, заміщуючі та конкуруючі. Згідно даної типології громадські ради можливо було б розглядати у якості додаткових, які співіснують та, більше того, кооперуються з формальними інститутами для досягнення більшої ефективності результатів політики, оскільки для інтернальних (за О.В. Рибій) вони є надто загальнопоширеними [11, с. 39-40]. Однак навіть для додаткових неформальних інститутів громадські ради є значною

мірою залежними від формалізованих політичних інститутів зважаючи на поширену практику адаптувати елементи політичної системи розвинених держав без чітко усвідомленого суспільством запиту. Таким чином демократична ініціатива впроваджується у низхідному напрямку і ми отримуємо інституціональний трансформ – напівформальний політичний інститут, що покликаний виконувати безперечно важливі і необхідні суспільні функції, але не може визначатися як цілком громадянський.

Особливої актуальності цей аспект набуває з огляду на те, що при певних органах виконавчої влади громадські ради розглядаються як один із необхідних та впливових механізмів захисту прав і свобод людини і громадянина в сфері повноважень даних органів щодо певного обмеження цих прав виключно у встановленому законом порядку. У положенні про Громадську раду з питань люстрації при Міністерстві юстиції України, затвердженеу Наказом Міністерстві юстиції України від 04.11.2014 р. № 1844/5, основною метою її роботи визначається забезпечення здійснення громадського контролю за процесом очищення влади. У Законі України Про очищення влади від 16.09.2014 р. № 1682-VII останній роз'яснюється як встановлена Законом або рішенням суду заборона окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі) (крім виборних посад) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування [8, с. 20]. Громадська рада відіграє в такому випадку наскільки необхідну, настільки ж і складну роль тому що від неї є певні очікування в суспільстві в обсязі неспівмірному із тими повноваженнями, якими її наділяє держава (затверджуючи установчі положення про діяльність).

С. Рудовська звертає увагу також на деяку неоднозначність у застосуванні понятійно-категоріального апарату щодо визначення громадської ради як консультативно-дорадчого органу. Характеризуючи наявні громадські ради при різних органах державної влади, такі поняття як «консультативний орган» та «дорадчий орган» застосовуються окремо (наприклад, у постанові Кабінету Міністрів України № 599 «Питання консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, утворених Кабінетом Міністрів України») [13, с. 63-64]. Ця неоднозначність знову вказує нам на специфічну інституціональну природу громадської ради тому що ставить питання про те, хто може реалізувати ефективний консультативний процес та не бути при цьому приналежним до відповідних структур навіть у минулому, не говорячи вже про необхідність бути обізнаним щодо останніх нововведень. Т. Андрійчук ще декілька років тому наголошувала на доцільності (з урахуванням можливості) формування при органах виконавчої влади двох видів

громадських консультативно-дорадчих органів – експертних (консультаційних) рад та власне громадських рад, які об'єднуватимуть представників громадськості, котрі не є фахівцями у сфері діяльності конкретного органу, але виразниками інтересів різних груп населення [2, с. 77-78]. Подібне розмежування знижувало б гостроту внутрішньо організаційного конфлікту в типовій на сьогодні громадській раді та дозволило би позбавитися від складності функціонального навантаження завдань та неоднозначності статусного сприйняття в суспільстві.

Тут можливо навести приклад роботи Громадської ради з питань люстрації при Міністерстві юстиції України, одним з основних завдань якої є створення умов для реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами. Для його виконання вона, в тому числі, наділена правом одержувати від державних органів, до компетенції яких належить проведення перевірок, інформацію щодо проведення перевірок відповідно до законодавства [7]. Діяльність даної громадської ради повинна слугувати не лише власне для органів влади від осіб, які підлягають дії Закону, але і також для дотримання безсторонності та попередження зловживання владою осіб, котрі уповноважені звільняти працівників, що не відповідають визначеним законодавством критеріям. Це прямо корелює із поширеною на сьогодні тезою про те, що в процесі саморозвитку соціуму громадянське суспільство відіграє ще й своєрідну роль стабілізатора. Саме громадські структури покликані визначати норми, призначені для подолання руйнівних процесів боротьби різноспрямованих сил [3, с. 14].

Втім, якщо діяльність Громадської ради з питань люстрації може не стосуватися більшої частини громадян, то Громадська рада при Міністерстві внутрішніх справ України викликає значну зацікавленість з огляду на обсяг і вплив повноважень відповідного Міністерства. Громадський контроль як елемент контрольних повноважень Громадської ради при Міністерстві внутрішніх справ України здійснюється шляхом реалізації загальних та спеціальних процедур. До загальних процедур належать заслуховування звітів про результати роботи, громадські слухання, громадський моніторинг, а до спеціальних – громадська експертиза, громадські перевірки, громадські розслідування [6, с. 143]. На місцевому рівні виконання вказаних процедур забезпечується відповідними структурами при територіальних підрозділах – Громадська рада при ГУ МВС в Дніпропетровській області пріоритетним одним з напрямків своєї роботи визначає взаємодію громадськості та правоохоронних органів [12]. Як ми бачимо, такий розподіл функцій дозволяє скоригувати деяку нечіткість

нормативно-правового статусу громадської ради як інституту, визнання необхідності функціонування якого зумовлено трансформацією політичної сфери життя суспільства. Це в певній мірі є наближенням до типу організації роботи консультативно-дорадчих органів, який запропонувала Т. Андрійчук, що може бути особливо доречним з огляду на суспільну важливість проблем, з якими стикається ця Громадська рада.

Одним з основних завдань громадських розслідувань розуміють встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діяльністю органів публічної влади та порушення прав людини, які мають громадський інтерес. Особливістю громадського розслідування є те, що всі докази чи свідчення зібрані в ході такого розслідування стають відкритими для населення. Порядок проведення громадського розслідування (як і інших спеціальних процедур) полягає у тому, що ініціаторами громадських розслідувань можуть бути будь-які суб'єкти громадського контролю, проте організатором може бути виключно Громадська рада при МВС України [6, с. 141-142]. З усіх спеціальних процедур використання цієї найбільше ілюструє ступінь лібералізації законодавства, залучення новітніх підходів до захисту прав людини (у тому числі, наприклад, обвинувачуваної особи) та взаємопроникнення державного і громадського (частково неформального) механізмів контролю над суспільним життям. Зрозуміло, що певну його сферу яка пов'язана із вчиненням правопорушень, держава не може і не повинна залишати без нормативного регулювання офіційними приписами, але при цьому важливо якомога більш детально конструювати поря-

док її відносин із громадськістю за типом системи стримувань і противаги.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Змістовний аналіз сутності інституту громадських рад може бути реалізований за використання методологічного інструментарію політичної теорії нового інституціоналізму. Цей напрям інституціоналізму був розвинений на основі досліджень демократичного транзиту, що дозволяє вивчати вплив на політичний процес структур, які не є безпосередньо органами влади. Завдяки цьому можливо визначити, що однією із проблем функціонування громадських рад є їх фактична напівформальна інституціональна природа. Складно реалізувати ефективну контролюючу діяльність, якщо цей інститут є приналежним до державних структур, а його робота характеризується як форма їх зв'язків з громадськістю.

Особливого значення це набуває стосовно тих громадських рад, які перевіряють на відповідність чинному законодавству діяльність органів влади, що можуть у встановленому законом порядку обмежувати права і свободи людини і громадянина. Суспільні очікування щодо виконання в повній мірі покладених на них завдань роботи вимагають суттєвого сприяння означених органів держави, що не завжди може визнаватися такими за необхідне в політичних системах, які перебувають в процесі демократичної трансформації. На нашу думку, саме такі складові розглянутої проблеми можуть представляти собою цікавість для подальших наукових досліджень, і не лише з аналітичної точки зору, а у значній мірі – через їх великий суспільний резонанс.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. March, J.G. Footnotes to organizational change. *Administrative Science Quarterly*. 1981. Vol. 16. P. 563–577.
2. Андрійчук Т. Громадські ради як інструмент участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики. *Політичний менеджмент*. 2011. № 3. С. 71–79.
3. Влада і суспільство: діалог через громадські ради : монографія. Шайгородський Ю. Ж., Андрійчук Т. С., Дідух А. Я. [та ін.] ; за заг. ред. Шайгородського Ю. Ж. К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. 148 с.
4. Демчишак Р. Наукові підходи до розуміння сутності поняття політичний інститут. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2015. Вип. 27. С. 9–14.
5. Мейер Дж. Институционализированные организации: формальная структура как миф и церемониал. *Экономическая социология*. 2011. № 1 (январь). Т. 12. С. 44 – 67.
6. Мозоль Т.О. Поняття та межі контрольних повноважень громадської ради при Міністерстві внутрішніх справ України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 1. С. 140-143.
7. Наказ міністерства юстиції від 19.06.2017 р. № 196715 Про внесення змін до Положення про громадську раду з питань люстрації при міністерстві юстиції України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0799-17>.
8. Наливайко Т. Здійснення громадського контролю за процесом очищення влади в Україні. *Історико-правовий часопис*. 2014. № 2(4). С. 18–23.
9. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики; пер. с англ. М., 1997. 112 с.
10. Пашина Н.П. Громадянська ідея як фактор формування політичної ідентичності українських громадян. *Вісник Маріупольського Державного Університету. Серія: Історія, Політологія*. 2014. Вип. 11. С. 185–191.
11. Рибій О. Неформальні політичні інститути: сутність, класифікація, результати діяльності. *Політичний менеджмент*. 2011. № 1. С. 34–42.

12. Робоча група по Дніпропетровській області громадської ради при МВС розпочала свою роботу. URL: <http://dp.npu.gov.ua/uk/publish/article/236994>.
13. Рудовська С. І. Ключові поняття в діяльності консультативно-дорадчих органів. *Вісник НАДУ*. 2015. № 1. С. 60-68.
14. Стойко О. М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; "Логос", 2016. 416 с.
15. Участь громадськості у процесі прийняття рішень на місцевому рівні: навчально-методичний посібник. ДП "Укртехінформ": Київ, 2013. 250 с.

МІСЦЕ ТА РОЛЬ УКРАЇНИ В ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ СВІТУ

THE PLACE AND ROLE OF UKRAINE IN THE WORLD'S GLOBALIZATION PROCESSES

Бородай А.В.,

*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

У статті автор звертає увагу на глобалізаційні процеси, які відбуваються в сучасній світовій політиці та місце, яке займає Україна в цих стосунках. За останній рік значно змінилися політичні пріоритети на Європейському континенті. Причиною цих змін стала російська загроза для суверенитету української державності.

Чи буде існувати Україна в цих непростих для неї обставинах, чи знайде союзників в боротьбі з російською навалюю і як буде змінюватися світова політика взагалі? В своїй статті автор намагається знайти відповіді на ці питання, які турбують громадян як нашої країни, так і земної кулі.

В даній статті автор зупиняється на деяких ключових моментах:

1. розгляд основних понять «політичних глобалізаційних процесів»;
2. історичний аналіз стосунків під час військової напруги між Російською Федерацією та Україною з 2014 по сьогоднішній день;
3. політичні зміни на Європейському континенті та в світі взагалі;
4. підтримка України з боку НАТО;
5. прогнози майбутнього місця України в світовому політикумі.

Також в статті автор використовує результати соціологічних опитувань щодо розуміння пересічними громадянами країни військової загрози з боку Російської Федерації.

Останні соціологічні опитування серед українців всіх регіонів країни засвідчують, що населення не тільки розуміє сьогоднішню ситуацію, яка склалася на кордонах з РФ, а також будуть захищати свою Батьківщину зі зброєю в руках, якщо військова агресія відбудеться.

Неухильно зростає і показник підтримки вступу країни до НАТО.

Наприкінці статті автор підкреслює щодо необхідності досягнення взаєморозуміння між нашою країною та Росією. Інакше від цього військового конфлікту постраждають не тільки українці та росіяни, а і загалом весь Європейський континент.

Крім того, автор акцентує увагу на останніх зустрічах президента України Володимира Зеленського з лідерами країн Європи та США, які надають всебічну фінансову та військову підтримку нашій країні на фоні військової напруги на кордонах з Росією. Методологія дослідження базується на принципах об'єктивності, історизму, системності та науковості.

Ключові слова: глобалізація, глобальні проблеми, НАТО, російська агресія, соціологічні опитування.

In the article the author draws attention to the globalization processes taking place in modern world politics and the place that Ukraine occupies in these relations. Over the last year, political priorities on the European continent have changed significantly. The reason for these changes was the Russian threat to the sovereignty of Ukrainian statehood.

Will Ukraine exist in these difficult circumstances, will it find allies in the fight against the Russian invasion, and how will world politics change in general? In his article, the author tries to find answers to these questions that concern citizens of our country and the globe.

In this article, the author dwells on some key points:

1. consideration of the basic concepts of "political globalization processes";
2. historical analysis of relations during the military tension between the Russian Federation and Ukraine from 2014 to the present;
3. political changes on the European continent and in the world in general;
4. NATO support for Ukraine;
5. forecasts of the future place of Ukraine in world politics.

Also in the article, the author uses the results of opinion polls on the understanding of ordinary citizens of the country of the military threat from the Russian Federation.

Recent opinion polls among Ukrainians in all regions of the country show that the population not only understands the current situation on the border with Russia, but will also defend their homeland with weapons in hand if military aggression occurs.

Support for the country's accession to NATO is also growing steadily.

At the end of the article, the author emphasizes the need to achieve mutual understanding between our country and Russia. Otherwise, not only Ukrainians and Russians, but the entire European continent will suffer from this military conflict.

In addition, the author draws attention to the recent meetings of President of Ukraine Volodymyr Zelensky with the leaders of Europe and the United States, which provide comprehensive financial and military support to our country amid military tensions on the border with Russia. The research methodology is based on the principles of objectivity, historicism, systematicity and scientificity.

Key words: globalization, global issues, NATO, Russian aggression, sociological surveys.

Постановка проблеми. Сьогодні сучасний світ дуже швидко і динамічно розвивається, так як визначальним для цього процесу є посилення глобалізаційних процесів в світовій політиці, економіці, культурних та релігійних зв'язках. На початку XXI століття людство повинно вирішити глобальні проблеми, які існують в різних куточках планети.

Серед проблем пов'язаних з сировинною, продовольчою, екологічною, демографічною та енергетичною кризами існує одна, яка так і не вирішена сьогодні. Це проблема миру та роззброєння [4].

Сьогодні світ знову опинився на грані війни і миру. Як це не прикро, але в центрі уваги всієї планети – наша країна. Після анексії Криму та частини Донбасу Російською Федерацією в 2014 році, військова риторика Москви за 8 років не тільки не зменшилася, а навпаки зросла. Наприкінці 2021 року на україно-російському кордоні знову почалася ескалація військової напруги. Протягом трьох – чотирьох місяців проблема локального конфлікту переросла в проблему світового масштабу. Щотижня до Києва та Москви приїжджають лідери Європи та США, які намагаються знайти компроміс в цій нелегкій справі.

Більше того, Україну підтримують країни Європи, США та особисто НАТО. Протягом січня та лютого 2022 до України прибувають літаки з військовою зброєю, яка допоможе у разі повномасштабного російського вторгнення.

На цьому фоні однією з пріоритетних завдань Києва залишається вступ України до НАТО, який стане первісним захистом країни від військової агресії з боку Росії.

Таким чином, сьогодні наша країна впливає на розвиток світових політичних процесів.

Отже, було розглянуто основне питання вирішення глобалізаційних проблем та проаналізовано вплив України на світові політичні процеси.

Чи буде війна – чи ні між Росією та Україною, покаже час. Але я вважаю, що Україна збереже свій суверенітет та цілісність та залишиться на політичній мапі світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останній час цим питанням переймаються лідери країн світу: В. Зеленський, Д. Байден, Е. Макрон, Б. Джонсон та інші. Багато висловлень по цьому питанню надають такі світові політики як Е. Блінкен, Й. Столтенберг, Д. Кулеба. Українські журналісти та блогери розповсюджують інформацію щодо війни та миру між Україною та Росією через засоби масової інформації та мережу Інтернет.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Автор в данній статті зосереджує увагу на необхідності здійснити аналіз громадянської і політичної думки в Україні щодо реальності військової загрози з боку Російської

Федерації, як першочергової проблеми зі збереження суверенітету та цілісності країни.

Соціологічні опитування щодо військової загрози та захисту Батьківщини, були систематизовані та використані автором для з'ясування місця України в світовому політикумі та впливу нашої країни на глобалізаційні процеси планети. Відповіді на ці питання і сприяли появі даного дослідження.

Мета статті – дослідити місце України в сучасному світовому політикумі. Показати протягом всієї статті що Україна в протистоянні з Російською Федерацією залишилась на самоті. Фінансова та військова допомога Україні від США та країн – членів НАТО відіграло велику роль в розстановці пріоритетів на світовій політичній мапі. Також хочу підкреслити, що в результаті останніх подій, Україна в майбутньому остаточно стане членом НАТО.

Відповідно до поставленої мети визначено такі дослідницькі завдання, а саме:

1. історичний аналіз стосунків під час військової напруги між Російською Федерацією та Україною з 2014 по 2022;
2. підтримка України з боку США та країн – членів НАТО;
3. майбутнє місце України в глобалізаційних політичних процесах світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В останній час ми все більше і більше чуємо, що світ змінюється, стає більш глобальним. В економіці, політиці, соціально-культурних аспектах різних країн відбуваються масштабні глобалізаційні процеси.

Так що ж таке «глобалізація», які ж зміни відбуваються в світі? Найдемо відповіді на ці питання.

Якщо звернутися до наукових посібників, то можна знайти, що «глобалізація» – це історичний процес, який розвивається протягом багатьох століть. Крім того, «глобалізація» означає уніфікацію світу, життя за єдиними принципами, сповідування єдиних цінностей, додержання єдиних звичаїв і норм поведінки, прагнення все уніфікувати [1].

Таким чином, виходячи з цих визначень можна зробити висновок, що світ досяг якоїсь єдиної гармонійної системи в різних сферах життя. Саме сьогодні всі країни Землі разом мають подолати «глобальні проблеми», які вставали завжди перед людством.

Серед глобальних проблем найчастіше зустрічаються: сировинна, продовольча, екологічна, демографічна, енергетична, проблема миру та роззброєння, подолання бідності та відсталості [1].

Сьогодні на початку 2022 року однією з найважливіших проблем людства стала загроза III Світової війни. Якщо вона відбудеться, то можливо кінець для світу взагалі буде, як в голлівуд-

ських блокбастерах. Але я особисто сподіваюсь, що здоровий глузд перемаже.

Сучасні гібридні війни якісно відрізняються від війн попередніх століть. Якщо раніше до XX століття війни велися в полях, за межами населених пунктів, то в наш час всі військові дії проводяться виключно в межах міст. Прикладом цього служить Сирія та Лівія. Отже, збереження миру – це проблема виживання людства.

Але повернемося до нашої країни. Після Революції Гідності в лютому 2014 року, військові Російської Федерації де-факто окупували український Крим. Після проведення псевдореферендуму 16 березня 2014 російське керівництво на чолі з В.В. Путіним анексували український півострів. Після перемоги «руської весни» в Криму, військові дії перекинулися на Донбас. Але події на Донбасі розгорталися всупереч планам Кремля. Захопити повністю Донбас в його адміністративних кордонах не вийшло. Тільки третина території Донецької та Луганської областей не підконтрольна Києву.

Протягом 8 років неоголошеної війни Україна здобула свої трагічні дати: серпень 2014 – Іловайськ, січень – лютий 2015 – Дебальцеве, лютий 2015 – Маріуполь та Краматорськ. Результатом цих агресивних дій стали людські жертви серед цивільного населення країни.

В листопаді 2021 Російська Федерація почала стягувати свої війська к державним кордонам України. Підконтрольні кремлю федеральні ЗМІ розкручували «маленьку побідоносну війну» проти України по телебаченню і в мережі Інтернет. Причиною нового витку військової агресії зі сторони Росії, стали так звані самопроголошені ЛДНР, які РФ зібралася захищати від України.

Але наша країна не залишилася насамоті. США та НАТО висловили свою підтримку Україні в протистоянні з військовою агресією з боку Російської Федерації. В середині грудня 2021 Росія надала США ультиматум про не розширення НАТО на схід та повернення до кордонів 1997 року. Крім того, РФ запропонувала США не голосувати за вступ до НАТО Грузії та України.

В січні 2022 Білий Дім в особі держсекретаря Е. Блінкена та НАТО в особі генсека Альянсу Й. Столтенберга відповіли, що «... український народ має право самостійно визначати своє майбутнє. Це зокрема стосується і вступу України до НАТО. Так що західні партнери не будуть торгуватися в цьому питанні з Кремлем» [3]. Й. Столтенберг особисто призвав Кремль до серйозного діалогу зі зниження загроз від ядерної зброї [3].

Хочу зробити маленький висновок. Наша країна сьогодні опинилася в дуже складних політичних обставинах, але як раз ці обставини і зробили Україну тою державою, яка починає впливати на світові глобалізаційні процеси. Це підтверджу-

ється допомогою світової спільноти щодо збереження миру не тільки на європейському континенті, а і у всьому світі.

А як же сприймають військову агресію з боку Росії пересічні громадяни України?

Соціологічною службою Центру Разумкова з 28 по 31 січня 2022 року було проведено телефонне опитування. Було опитано 1206 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Респондентам було задано ряд питань [5].

Розглянемо найбільш актуальні на сьогоднішній час.

1. «Чи варто сприймати накопичення російських військ на кордоні з Україною як реальну загрозу вторгнення на територію України взимку-навесні 2022 року?» приблизно однаково часто відповідають «Так, загроза є реальною» (44,9%) і «Ні, вторгнення найближчим часом не буде» (43,7%). Частіше вважають загрозу реальною жителі Центрального регіону (54,9%, при 35,1% тих, хто вважає, що вторгнення найближчим часом не буде) і Західного регіону (відповідно 51,6% і 43,2%). Тоді як у Південному регіоні (відповідно 36,1% і 45,1%) і Східному регіоні (відповідно 28,5% і 55,7%) частіше висловлюється точка зору, що вторгнення найближчим часом не буде [5].

2. «Чи готові Ви захищати Україну зі зброєю в руках?», 44,9% респондентів відповідають, що готові долучитися до захисту країни у будь-який спосіб, і стільки ж (45,4%) – що вважають це справою військових і не будуть втручатися. Серед опитаних чоловіків відповіли, що готові долучитися до захисту країни у будь-який спосіб, 61,3%, серед жінок – 31,6%. Серед чоловічого населення Західного регіону таку готовність висловлюють 73,7%, Центрального регіону – 59,7%, Півдня країни – 48,4%, Східного регіону – 58,0%. Найчастіше таку готовність висловлюють молоді чоловіки віком від 18 до 29 років (76,2%) [5].

Таким чином, можна зробити маленький підсумок, що пересічні громадяни розуміють реальну військову загрозу з боку Російської Федерації, але намагаються зберігати спокій. Відповідно до соціологічних опитувань кожний третій громадянин готовий взяти зброю до рук у разі нападу Росії [2].

Яке майбутнє жде нашу країну? Чи буде війна чи ні? В якому напрямку буде рухатися Україна далі? Сьогодні на ці питання дуже важко відповісти.

З кожним днем лютого військова напруга на кордонах країни зростає, офіційні установи іноземних держав радять своїм громадянам покинути територію України найближчим часом, а в Києві затверджено план евакуації населення. Але все ж

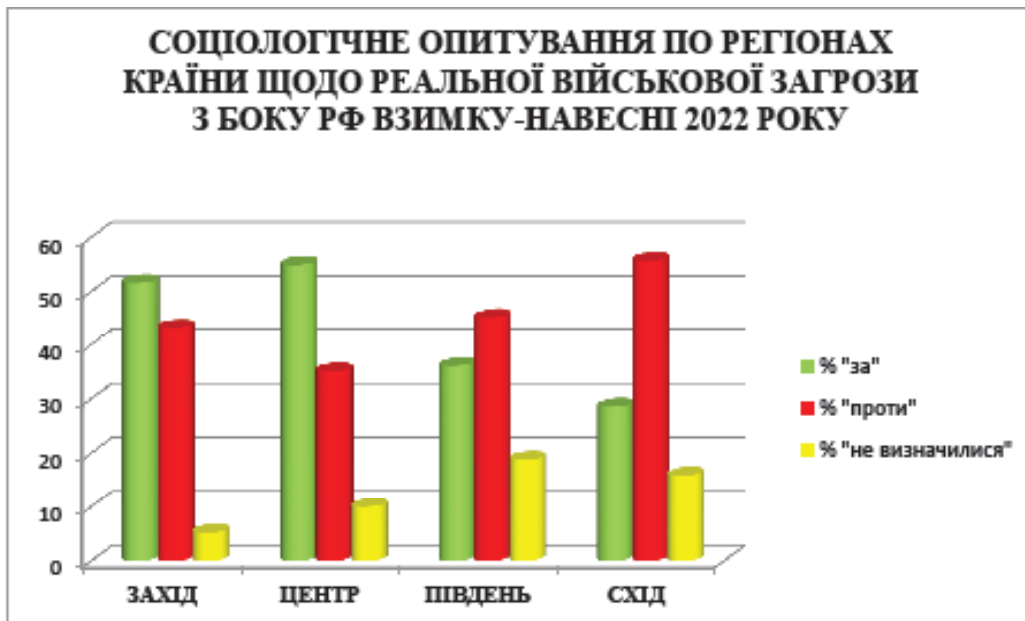

Рис. 1

Рис. 2

таки я сподіваюсь і повторюю, що переможе здоровий глузд: війни між Україною і Росією не буде. А в майбутньому наша країна, не звертаючи ні на що, посяде своє місце серед європейських країн та стане членом НАТО.

Висновки. Отже, наприкінці хочу зазначити, що Україна зайняла своє місце в політичних глобалізаційних процесах. Проблема війни і миру в останній час дуже гостро повстала перед світовою спільнотою. Локальний конфлікт на україно-російському кордоні переріс в світовий конфлікт, до якого долучилися країни Європи, США та особисто НАТО.

Лідери країн, такі як Джоозеф Байден, Борис Джонсон, Емануель Макрон, генсек НАТО Йенс Столтенберг неодноразово призивали російського президента Володимира Путіна сісти за стіл переговорів та владнати конфлікт на Донбасі. Але Кремль продовжує наполягати на виконанні Мінських домовленостей, які є загрозою для суверенитету та цілісності України. Що про це думають пересічні українські громадяни, стало відомо з соціологічних опитувань. І мене особисто задовольняє те, що майже половина опитаних розуміють військову загрозу з боку Російської Федерації і будуть захищати країну в разі російського вторгнення.

На фоні останніх подій, вступ України до НАТО є реальною перспективою і на мій погляд, це відбудеться зовсім скоро. Чим сильніше буде військова агресія з боку РФ, тим швидше Україна приєднається до Альянсу.

Зустрічі президента України Володимира Зеленського з лідерами європейських країн зали-

шають надію на мирний компроміс в розв'язанні цієї проблеми. І я особисто вірю в це, а також, що здоровий глузд все ж таки переможе і наша країна залишиться незалежною та суверенною.

Таким чином, на мій погляд, Україна поступово становиться європейською країною, яка буде впливати на світові глобалізаційні процеси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Глобалізація і глобалістика: Навчальний посібник. – Львів: «Новий Світ – 2000», 2014. – 428 с.
2. Кожен третій українець готовий взяти зброю до рук в разі нападу Росії: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayintsi-hotovi-voyuvaty-proty-rosiyi/31617077.html> (дата звернення 07.02.2022).
3. Майже 60% українців підтримують вступ до НАТО: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraina-nato/31624359.html> (дата звернення 07.02.2022).
4. Місце і роль України в глобалізаційних процесах: https://pidru4niki.com/74106/politologiya/mistse_rol_ukrayini_globalizatsiynih_protseah (дата звернення 31.01.2022).
5. Оцінка громадянами України загрози агресії з боку Росії (січень 2022): <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-ukrainy-zagrozy-agresii-z-boku-rosii-cichen-2022r> (дата звернення 07.02.2022).

ДЕРЖАВНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

STATE STRATEGIES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE DEVELOPEMENT AND IMPLEMENTATION

Вінникова Н.А.,

доктор політичних наук,

професор кафедри політології

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У роботі представлено аналіз державних стратегій розвитку технологій штучного інтелекту (ШІ) на основі міжнародного досвіду. Висвітлено пріоритетні напрями розвитку ШІ. З'ясовано, що загальносвітовими трендами у формуванні державної політики з розвитку ШІ є інтенсивний розвиток нормативно-регуляторної бази, інституціоналізація цього напрямку, фінансова підтримка урядами проектів і програм з виробництва і впровадження технологій ШІ. Шляхом компаративного аналізу розкрито особливості підходів державного регулювання технологій штучного інтелекту. З'ясовано, що країни-лідери у сфері ШІ – Сполучені Штати Америки та Китай – реалізують експансіоністський підхід у своїй політиці щодо ШІ. Це зумовлено, насамперед, взаємним протистоянням у боротьбі за глобальне домінування.

Виявлено, що на чинному етапі державні підходи до регулювання ШІ характеризуються асиметрією між ключовими компонентами, як-от між потужним інфраструктурним забезпеченням і недостатньо розвинутою нормативною базою з захисту індивідуальних прав і свобод у контексті використання технологій штучного інтелекту. Така ситуація притаманна країнам Південно-Східної Азії. Натомість європейські держави у своїх стратегіях акцентують на дотриманні етичних принципів у застосуванні технологій штучного інтелекту.

Найбільш збалансований підхід до формування державної політики з розвитку та впровадження ШІ демонструє Канада. На прикладі цієї країни показано, що чинниками успішної стратегії з розвитку ШІ є розвинута нормативна база, що гарантує захист прав усіх учасників використання ШІ; створення інфраструктури, що інтегрує науково-дослідницький і бізнесовий сектори; фінансова підтримка для стимулювання інновацій, зокрема із залученням середнього та малого бізнесу; наскрізне та мультисекторальне охоплення освітніми програмами з підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до вимог ринку праці нового етапу цифрової епохи.

Ключові слова: штучний інтелект, державні стратегії, США, Китай, Канада, Королівство Саудівської Аравії.

The paper presents the analysis of international experience of state strategies for the development of artificial intelligence (AI) technologies. The priorities of AI development get special emphasis. The global trends in the AI state policy include enhancing the regulatory framework and institutionalization of this area, governmental financial support for projects and programs for the production and implementation of AI technologies. The paper covers approaches to the AI state regulations based on the comparative analysis. The leaders in AI development, the United States and China, have been found to implement the expansionist AI policies. This is primarily due to mutual confrontation in the struggle for global dominance.

A conclusion can be made that AI state regulations are pervaded by asymmetry between key components, e.g. between strong infrastructure and insufficiently developed regulatory framework for the protection of individual rights and freedoms in the context of implementing AI technologies. The Asia-Pacific countries comprise such a case. Meanwhile, European countries emphasize the observance of ethical principles in the use of AI technologies.

Canada seems to develop the most balanced approach to shaping AI policy. Appealing to this case, it is shown that the factors of a successful AI strategy are a developed regulatory framework that guarantees the protection of the rights of all participants in the use of AI; creating an infrastructure that integrates the research and business sectors; financial support to stimulate innovation, in particular by involving small and medium-sized businesses; cross-sectoral coverage of educational and training programs in accordance with the labor market demands of the new stage of the digital era.

Key words: artificial intelligence, state strategies, USA, China, Canada, Kingdom of Saudi Arabia.

Постановка проблеми. Чинник XXI століття, що стрімко перетворився із суто технологічної складової інноваційного розвитку на трансформаційний рушій економічної, соціальної, безпекової та політико-управлінської сфер – це штучний інтелект (ШІ). Чинна технологічна революція вважається потужнішою за попередні в аспекті системності змін, які зумовлюють технології ШІ в життєдіяльності суспільств. Інтенсивна динаміка, з якою в останні кілька років різні країни затверджували національні

програми та плани розвитку ШІ, свідчать про усвідомлення стратегічної ролі цих технологій для успішного функціонування держав у перспективі формування глобального цифрового порядку. Більш того, декларування деякими державами набуття світової першості в розвитку ШІ, як-от Китаєм і США, підкреслює значущість цього фактора у конкурентній боротьбі за домінування на міжнародній арені.

Україна поки що повільно просувається у формуванні державної політики з розвитку та впрова-

дження технологій штучного інтелекту. Проблема відсутності відповідного консолідованого політичного курсу та нормативно-регуляторної бази визнається на державному рівні; про це, зокрема, зазначено в «Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» [1]. Однак з огляду на динаміку впровадження ІІІ технологій у світі, повільне приєднання до цього технологічного тренду є вельми загрозливим. Адже в найближчому майбутньому держави без розвинутої регуляторно-інституційної бази впровадження ІІІ-технологій ризикують бути поглинутими хвилями цифрової колонізації з боку потужніших акторів. Тому аналіз напрацьованих іншими державами підходів до регулювання сфери розвитку і впровадження технологій ІІІ вбачається вкрай актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні кілька років тема технологій штучного інтелекту посіла одне з провідних місць у структурі досліджень й академічних дискусій, але переважно в контексті прикладної значущості цих технологій для науково-дослідницької, промислової і сервісної галузей. У політичній науці інтерес до ІІІ також поступово набирає обертів. Низка вчених визнає роль технологій ІІІ як фактора геополітичного впливу, здатного змінити баланс сил на міжнародній арені; на цьому наголошують М. Горюв [2], Кай-Фу Лі [3], Г. Кіссінджер, Е. Шмідт і Д. Хаттенлочер [4], К. Кроуфорд [5]. Дослідники намагаються формулювати перспективи суспільних трансформацій і змін у глобальному управлінні внаслідок впровадження технологій ІІІ. Утім поки що бракує праць, які б розкривали особливості державних стратегій з розвитку ІІІ. На наш погляд, з'ясування особливостей та спільних компонентів у підходах окремих держав до цієї проблеми потребує наукового дослідження на засадах кроснаціонального аналізу. Це дозволить визначити фактори, що сприяють успішному руху держав до нового глобального цифрового порядку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є визначення пріоритетів державного регулювання розвитку та впровадження технологій ІІІ. Реалізація означеної цілі відбудеться крізь виконання низки завдань: висвітлення загальних тенденцій у формуванні державної політики з регулювання технологій ІІІ; виявлення особливостей у підходах окремих держав до розвитку технологій ІІІ; визначення компонентів державних стратегій, що забезпечують конкурентну перевагу в процесах впровадження технологій штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Штучний інтелект (ІІІ) застосовується у все більшій кількості секторів інформаційно-комунікаційної сфери, охорони здоров'я, науки, економіки, культури, тощо. І хоча для пересічних громадян розуміння ІІІ-технологій поки що є досить поверх-

невим, переважно пов'язаним з ІТ-індустрією, утім для політичних лідерів та державних управлінців усвідомлення ролі ІІІ як фактора системних соціальних змін і важеля впливу у веденні внутрішньої і зовнішньої політики є очевидним.

Адже ключовою характеристикою технологій ІІІ є вироблення рішень на основі аналізу даних. Уряди змушені приділяти значну увагу питанням державної політики з розвитку та регулювання ІІІ-технологій не стільки в очікуванні позитивних змін для економіки, скільки з огляду на ризики та виклики, що несе із собою ІІІ: кібератаки на інфраструктурні об'єкти, втручання у виборчі процеси за допомогою цифрового мікротаргетингу в соціальних медіа, загроза масового безробіття через зміни на ринку праці внаслідок роботизації тощо.

Держави з різними технологічними та економічними ресурсами прагнуть продемонструвати свою залученість у входження в новий етап цифрової епохи. Оцінити стан державного регулювання технологій ІІІ можна за такими складовими, як нормативне забезпечення (законодавча база, що регулює виробництво і впровадження ІІІ), інституційна інфраструктура (установи, відповідальні за координацію політики з питань ІІІ у різних галузях), ресурси (кадрове забезпечення і фінансове стимулювання програм розвитку ІІІ).

Першу національну стратегію ІІІ було представлено урядом Канади в 2017 році [6], після чого у світі затверджено понад 700 державних ініціатив (планів, стратегій, концепцій) з розвитку ІІІ [7]. Більшість державних програм з розвитку ІІІ пов'язані зі стимулюванням наукових досліджень, інноваційних бізнес-стартапів, галузей безпеки та оборони, а також сфери охорони здоров'я. Проте деякі країни – США [8], Китай [9], Канада [6], Велика Британія [10], Об'єднані Арабські Емірати [11], Південна Корея [12], Сингапур [13] – чітко зазначили у національних стратегіях свої амбіції з набуття світової першості з розвитку ІІІ.

Заради інституціоналізації галузі ІІІ в США, Великій Британії, Об'єднаних Арабських Еміратах, Саудівській Аравії, Сингапурі створено національні установи (офіси), відповідальні за реалізацію та координацію заходів з розвитку та впровадження цих технологій. У інших країнах такі повноваження покладено на міністерства, відповідальні за цифровізацію, науку, інновації та комунікаційні технології.

Невпинне зростання інвестицій у відповідні програми та проекти також підтверджує значущість державної участі у забезпеченні розвитку ІІІ. Загальні інвестиції в штучний інтелект у 2021 році досягли 77,5 млрд доларів, що значно перевищує показник минулого року в 36 млрд доларів [14]. Характерно, що пандемія вірусу Covid-19 та карантинні обмеження сприяли зрос-

танню глобального інтересу до ШІ з боку як урядів, так і інвесторів. Раптова потреба в цифрових просторах для спільної роботи та інструментах віддаленого доступу до віртуальних офісів змусила урядовців та бізнес-лідерів визнати критичну необхідність фокусної концентрації ресурсів саме на цій галузі.

Попри різницю у методологічних підходах і параметрах ранжування держав у розвитку ШІ, кроснаціональні індекси та експертні кола визначають безперечне лідерство США і КНР [15],[16]. Обидві країни у виробленні політики щодо державного регулювання ШІ роблять ставку на дослідження та інновації.

Щільність інтелектуальних ресурсів, сконцентрована в університетах і дослідницьких хабах США, як-от Силіконова Долина, забезпечують першість Сполучених Штатів у створенні ШІ технологій. Не менш значущими є обсяги державних інвестицій у цю галузь та формування нормативно-інституційного каркасу для впровадження політики на федеральному рівні. Зазначимо, що в США розвиток та впровадження ШІ регулюється на законодавчому рівні. Закон про національну ініціативу в галузі ШІ від 2020 року передбачає скоординовану програму дій федерального уряду для прискорення досліджень і застосування ШІ для економічного процвітання нації та національної безпеки [17].

Цим нормативним актом створено Офіс національної ініціативи зі штучного інтелекту при Білому Домі, якій має стати центральним контактним пунктом для обміну технічною та програмною інформацією між федеральними департаментами та агентствами, промисловістю, науковими колами, некомерційними організаціями, професійними товариствами, урядами штатів щодо діяльності, пов'язаної з розвитком штучного інтелекту [17].

США також є світовим лідером за показниками комерціалізації та інноваційної діяльності, що оцінюється за стартап-активністю, інвестиціями та бізнес-ініціативами на основі ШІ. Зокрема Сполучені Штати посідають перше місце за обсягами інвестицій у галузь ШІ та якістю регуляторної бази, очолюючи міжнародний рейтинг дружелюбності до інвесторів у сфері штучного інтелекту [18]. Дві третини загального глобального венчурного фінансування в галузі штучного інтелекту у 2021 році – або інвестиції на суму 51 мільярд доларів залучили американські компанії [18]. Крім того, високу привабливість для кваліфікованих фахівців у США забезпечують федеральні контракти, пов'язані з ШІ. У 2020 році Міністерство оборони США витратило на це 1,4 млрд доларів, Національне аерокосмічне агентство – 139,1 млн доларів, Департамент національної безпеки – 112,3 млн доларів [16, с. 169]. За прогнозами, феде-

ральні контрактні витрати на ШІ зростатимуть майже на 30% щорічно, досягнувши 4,3 мільярда доларів у 2023 році [19].

Попри всю потужність і ресурси першої економіки світу, США поступаються своєму конкуренту – Китаю – в інфраструктурному забезпеченні розвитку ШІ [15]. Державна ініціатива «Цифрового шовкового шляху», запущена в 2015 році [20], є технологічним виміром глобальної стратегії КНР «Один пояс, один шлях». Інфраструктура Цифрового шовкового шляху містить бездротові мережі, камери спостереження, підводні кабелі та супутники. Хоча ці дії не вичерпують цифрової активності Китаю, вони в буквальному сенсі простягаються від дна океану до космічного простору і дають змогу використовувати ШІ, програми для оброблення «великих даних» та інші стратегічні технології. У цих сферах Китай досяг глобальних успіхів і позиціонує себе лідером. Заради того, щоб отримувати комерційні та стратегічні вигоди, 30 країн підписали меморандуми про взаєморозуміння з Китаєм щодо проєктів Цифрового Шовкового Шляху, який вже простягнувся від Лаосу до Казахстану, Угорщини, Єгипту, Саудівської Аравії, ОАЕ, і далі до Перу і Домініканської Республіки [21]. «План розвитку ШІ для нового покоління», запроваджений урядом Китаю у 2017 році, передбачає виділення 1 трлн юанів для фінансування розроблення ШІ-технологій і понад 10 трлн юанів для суміжних галузей з метою стати головним інноваційним центром технологій штучного інтелекту в світі [9, с. 6].

Варто зазначити, що в рейтингу розвитку інфраструктури для ШІ у верхній десятці держав домінують країни Південно-Східної Азії, як-от Китай, Південна Корея, Японія, Сингапур [15]. Така тенденція є цілком закономірною, адже інфраструктурний підхід у цих країнах забезпечений наявністю суперкомп'ютерів, що забезпечують обчислювальні можливості ШІ; широким покриттям і доступом громадян до мобільного Інтернету; високошвидкісним широкопasmовим підключенням, що демонструє загальну продуктивність обчислювальної екосистеми країни; високим рівнем впровадження 5G; масштабами проникнення мобільних технологій тощо [15].

Хоча КНР наразі поступається Сполученим Штатами у кількості провідних учених у галузі ШІ, у питанні доступу до баз «великих даних» Китаю немає рівних. Основною платформою для просування ШІ всередині держави та в глобальній стратегії КНР є мобільний Інтернет. У січні 2021 року в Китаї було 939,8 мільйона користувачів Інтернету та 1,6 млрд користувачів мобільного зв'язку, що складає 111% населення [22]. Розвиток цифрової інфраструктури в країнах, що розвиваються, дає КНР можливості доступу до великої кількості персональних даних.

Фактор безпеки в розвитку технологій ШІ для КНР є не менш важливим, ніж для США. Так, на 28 сторінках «Плану розвитку ШІ» термін «безпека» зустрічається аж 29 разів, насамперед, у контексті посилення національної безпеки [9]. Загалом стратегії США і КНР спрямовані на конкурентну боротьбу в здобутті та/або утриманні глобального лідерства у впровадженні технологій ШІ. Питання захисту персональних даних, індивідуальних прав і свобод громадян у межах таких стратегій виявилися вторинними.

Цей дисбаланс вже відіграє певну роль, адже у рейтингу держав за параметром «урядової стратегії», що містить цілий комплекс індикаторів (інституційного забезпечення, обсягів інвестицій, виділених урядом у ШІ, механізми моніторингу проміжних результатів реалізації державної політики з розвитку технологій штучного інтелекту тощо), лідирує не Китай чи США, а Канада [6]. Важливо, що за іншими параметрами, як-от рівень наукових досліджень з ШІ, кадрове та інфраструктурне забезпечення, комерціалізація технологій ШІ, Канада демонструє високі і збалансовані між собою показники: між ними немає асиметрії чи суттєвих розривів, як в інших країнах, зокрема тих, що очолюють міжнародні рейтинги з розвитку технологій ШІ [15]. За параметром «бачення» урядом підтримки та впровадження ШІ Канада отримала 100% у кроснаціональному дослідженні готовності урядів до ШІ [23].

Державний підхід Канади до ШІ спрямований на підготовку майбутніх кадрів у сфері штучного інтелекту, підтримці основних інноваційних центрів та наукових досліджень, а також позиціонуванні країни як лідера в економічних, етичних, політичних та юридичних аспектах впровадження технологій ШІ. Питання кадрового забезпечення та стимулювання інновацій є пріоритетами для уряду Канади. Так, разом з Бразилією, Індією, Сингапуром та Південною Африкою, Канада є країною з найвищим зростанням найму в галузі, пов'язані з ШІ в період з 2016 до 2020 року [16, с. 11].

«Панканадська стратегія ШІ», затверджена в 2017 році, фінансується урядом Канади за підтримки Facebook і Фондації Королівського банку Канади [6]. Функцію координації проєктів у межах Панканадської стратегії, на які виділено 125 млн доларів, покладено на Канадський інститут перспективних досліджень [6].

Одним з головних пріоритетів державної стратегії Канади є створення в країні цілісної екосистеми ШІ. Для цього сформовано мережу взаємопов'язаних хабів, наукових досліджень у трьох основних канадських центрах штучного інтелекту: Едмонтоні, Торонто і Монреалі, а також мережу з п'яти суперкластерів, які географічно охоплюють всю країну і об'єднують наукові установи, бізнес-компанії, громадські організації:

суперкластер цифрових технологій, суперкластер білкової промисловості, суперкластер передового виробництва, канадський суперкластер ланцюгів логістики на основі ШІ, океанічний суперкластер [24]. Основна ідея створення такої мережі – забезпечити диверсифікований підхід до впровадження інновацій на основі ШІ в різні галузі, а також підготовки кадрів, здатних розробляти та використовувати ШІ. Проєкти і програми, що виконуються в межах суперкластерів, співфінансуються урядом і приватним сектором. При цьому обсяг фінансування з боку федерального уряду Канади складає майже 1 млрд доларів [24]. В аспекті стимулювання приватних інвестицій програма суперкластерів, спрямована на залучення не тільки великого, а середнього бізнесу. В умовах домінування на ринку ІТ-індустрії транснаціональних «єдинорогів», така політика вбачається доцільною.

Однак є ще один фактор, за який Канада має високі бали в міжнародних рейтингах – наскрізне впровадження етичних принципів у нормативно-регуляторну базу з виробництва і застосування технологій ШІ. Розвинута і збалансована система правового забезпечення в цій сфері має захистити права виробників і користувачів ШІ, а також вберегти їх від потенційних ризиків.

На верхівці рейтингу країн з відповідальним використанням технологій ШІ вслід за Канадою лідерські позиції займають Естонія, Норвегія, Фінляндія, Швеція [23]. Загалом європейський підхід до ШІ є етико-спрямованим, у якому акцент робиться на убезпеченні громадян від потенційних ризиків і шкоди, що може спричинити ШІ, насамперед, на індивідуальному рівні в питаннях захисту прав і свобод. У випадку держав-членів ЄС цьому сприяє наднаціональна політика Союзу з розвитку технологій ШІ, нормативно-регуляторну основу якої складають «Етичні настанови з надійного ШІ» [25], «Про штучний інтелект – європейський підхід до досконалості та довіри» [26], «Закон про управління даними» [27].

Варто зазначити, що лідери інтегральних рейтингів з готовності урядів до ШІ мають помітно нижчі результати за параметром відповідального використання ШІ: Сингапур – 19 місце, Південна Корея – 21, Велика Британія – 22, США – 24 місце [23]. Китай, Індія, Росія опинилися в нижній частині цього рейтингу. Така розбіжність свідчить, що країни світу з найшвидшим темпом технічного розвитку галузі ШІ не приділяють достатньої уваги етико-правовим основам використання ШІ. Загалом, огляд систем оцінювання виявляє суттєві розриви між різними індикаторами, за якими формується інтегральний рейтинг для країн, що демонструють найбільші амбіції в галузі просування ШІ. Водночас деякі з цих країн показують успіхи саме завдяки активній цільовій політиці з розвитку ШІ.

Так, Саудівська Аравія має помірні показники за кількістю талановитих вчених і висококваліфікованих кадрів, а також за інтенсивністю наукових досліджень в галузі ІІІ, але водночас демонструє першість за параметром «операційного середовища» (якість і масштаб законодавчого забезпечення про конфіденційність даних у країні; візові процедури для мобільності кваліфікованої робочої сили; рівень довіри суспільства до технологій ІІІ тощо) та якістю урядової стратегії з розвитку ІІІ (3 місце в загальносвітовому рейтингу) [15]. Керівництво країни має чітку стратегію розвитку ІІІ, згідно з якою планує інвестувати 20 млрд доларів у цю галузь і підготувати 40% робочої сили для сфери технологій ІІІ та «великих даних» [28, с. 28]. Це є прикладом розуміння політичною елітою необхідності активної державної участі в забезпеченні основоположних чинників для успішного національного розвитку в контексті цифрової епохи: науково-дослідницької бази та кваліфікованих кадрів.

Зауважимо, що кадровий чинник є наскрізним у регуляторному забезпеченні політики з розвитку ІІІ в різних країнах. Йдеться не тільки про фахівців з цифрових технологій, ІТ-інженерів, кодувальників, а й пересічних громадян інших професій. Технології ІІІ системно проникають у всі аспекти суспільного та індивідуального життя. Це потребує відповідних компетенцій і навичок застосування ІІІ в різних галузях. Тому інтенсивний розвиток освітніх програм з підготовки фахівців з розроблення ІІІ і курсів для перепідготовки кадрів для практичного впровадження технологій ІІІ в інші галузі є в пріоритеті.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Аналіз стратегій держав, що демонструють найбільший прогрес у розвитку та впровадженні технологій ІІІ за параметрами нормативно-регуляторного, інституціонального та фінансово-інфраструктурного забезпечення, дозволив виявити спільні характеристики, які можна узагальнити як низку різних підходів щодо ІІІ:

- *етико-спрямований*, на якому формують свою політику Канада і країни-члени Європейського Союзу. Цей підхід виводить у пріоритет у питаннях впровадження технологій ІІІ захист персональних даних, громадянських прав і свобод, а також особисту безпеку;
- *інфраструктурний*, що ґрунтується на пріоритетності розвитку технологічної екосистеми для розвитку ІІІ (мобільного зв'язку і додатків, широкосмугового високошвидкісного Інтернету, суперкомп'ютерів тощо). Такий підхід є найбільш поширеним у державах Південно-Східної Азії;
- *експансіоністський*, який втілює зовнішньополітичні амбіції країн. Таку стратегію реалізують США та КНР. При цьому політику Сполучених

Штатів можна визначити як *оборонно-експансіоністську*, адже більшість ресурсів для розвитку ІІІ сконцентрована в оборонному та безпековому секторах, що визначається потребою в утриманні позицій найпотужнішої військової могутності світу та статусу глобального гегемона. Натомість підхід Китаю є *інфраструктурно-експансіоністським* і втілюється як реалізація глобальної стратегії «Цифрового шовкового шляху», що вможливорює рекрутування талановитих висококваліфікованих кадрів з інших країн, а також становлення власного цифрового «всесвіту» за межами держави.

Вочевидь, такий акцент на зовнішньополітичних аспектах у розвитку та використанні ІІІ є закономірним втіленням взаємного протистояння США і Китаю на міжнародній арені. Утім, у підходах обох країн питанням захисту індивідуальних прав і свобод у контексті впровадження ІІІ приділяється менше уваги, ніж іншим аспектам. Крім того, саме така позиція щодо розвитку та просування ІІІ підкріплена діяльністю транснаціональних гігантів цифрового бізнесу – Google, Apple, Amazon, Facebook, IBM, Microsoft та Tencent, Baidu, Alibaba. Тому досвід США і КНР у формуванні та реалізації стратегій з ІІІ навряд чи можна екстраполювати на ситуацію в інших державах.

На наш погляд, країна, яка демонструє ефективну стратегію і добре збалансовану тактику з розвитку і впровадження технологій ІІІ – це Канада. З досвіду реалізації Паканадської стратегії з розвитку ІІІ вже можна виділити фактори, що найкраще сприяють успішній державній політиці в цій галузі:

- спрямованість державних заходів на інтеграцію науково-дослідницького та бізнесового секторів для забезпечення комерціалізації технологічних розробок у ІІІ та широкого наскрізного впровадження у різні галузі економіки, урядування, соціальної сфери;
- активний розвиток нормативно-регуляторної бази, що визначає етичні та юридичні засади виробництва та використання ІІІ з пріоритетом захисту прав на індивідуальному рівні;
- невідкладне створення широкої у географічному та секторальному вимірах технологічної екосистеми для розвитку ІІІ (ефективний приклад – канадські супер-кластери ІІІ);
- активне мультисекторальне впровадження освітніх програм для підготовки кадрів з навичками застосування технологій ІІІ в різних галузях.

Підготовка суспільства до фундаментальних змін на ринку праці внаслідок всеохопної цифровізації є одним з найбільших викликів, що постає сьогодні перед державами. Акцент країн-лідерів з ІІІ у своїх стратегіях на освітній складовій дово-

дять, що наскрізний системний підхід до масової підготовки кадрів, здатних працювати в цифровому середовищі, є запорукою прогресу або, принаймні, самодостатності та сталого функціонування держави за умов швидкої зміни глобального технологічного укладу.

У цій роботі розкрито лише провідні фактори, що визначають сучасний стан державного регулю-

вання технологій ШІ. Подальшого дослідження потребують питання взаємодії державного і приватного секторів у розвитку та впровадженні ШІ, динаміка просування країн за нормативно-регуляторними та інституціональними компонентами державної політики з ШІ, а також ставлення громадян до технологій ШІ в термінах обізнаності та суспільної довіри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 2 грудня 2020 р. № 1556-р Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-r#n8> (дата звернення: 6.01.2022)
2. Horowitz, M. C. Artificial Intelligence, International Competition, and the Balance of Power. *Texas National Security Review*. 2018. 1(3). P. 37-57. <https://doi.org/10.15781/T2639KP49>
3. Kai-Fu Lee. *AI Superpowers: China, Silicon Valley, and the New World Order*. Boston, Mass: Houghton Mifflin Harcourt, 2018. 272 p.
4. Kissinger H., Schmidt E., Huttenlocher D. *The Age of AI: and Our Human Future*. New York: Little, Brown and Company; First Edition. 2021. 272 p.
5. Crawford K. *The Atlas of AI: Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence*. USA. Yale University Press, 2021. 336 p.
6. Pan-Canadian Artificial Intelligence Strategy. Canadian Institute for Advanced Research. Canada. Toronto 12 April 2017. URL: <https://cifar.ca/ai/> (дата звернення: 7.01.2022)
7. OECD.AI. 2021. Database of national AI policies. OECD.AI. URL: <https://oecd.ai/en/> (дата звернення: 8.01.2022)
8. Maintaining American Leadership in Artificial Intelligence. *Presidential Documents*. Executive Order 13859 of February 11, 2019. The White House. Federal Register Vol. 84, No. 31 Thursday, February 14, 2019. P. 3967-3979. URL: [2019-02544.pdf](https://www.federalregister.gov/documents/2019/02/14/2019-02544/presidential-declaration-maintaining-american-leadership-in-artificial-intelligence) (govinfo.gov) (дата звернення: 8.01.2022)
9. Next Generation Artificial Intelligence Development Plan. State Council. The Foundation for Law and International Affairs. No. 35. 8 July 2017. URL: <https://flia.org/wp-content/uploads/2017/07/A-New-Generation-of-Artificial-Intelligence-Development-Plan-1.pdf> (дата звернення: 8.01.2022)
10. HM Government. National AI Strategy. Presented to Parliament by the Secretary of State for Digital, Culture, Media and Sport by Command of Her Majesty. UK. September 2021. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1020402/National_AI_Strategy_-_PDF_version.pdf (дата звернення: 8.01.2022)
11. UAE National Strategy for Artificial Intelligence 2031. 2018. Artificial Intelligence Office. URL: <https://ai.gov.ae/wp-content/uploads/2021/07/UAE-National-Strategy-for-Artificial-Intelligence-2031.pdf> (дата звернення: 8.01.2022)
12. National Strategy for Artificial Intelligence: Toward AI World Leader beyond IT 17 December 2019. Ministry of Science and ICT. URL: <https://www.egovspace.co.in/national-ai-strategy-of-south-korea-purpose-and-use-cases/> (дата звернення: 8.01.2022)
13. National Artificial Intelligence Strategy. Smart Nation Digital Government Office. Published November 2019. URL: <https://www.smartnation.gov.sg/files/publications/national-ai-strategy.pdf> (дата звернення: 8.01.2022)
14. Report: AI investments see largest year-over-year growth in 20 years. Venturebeat. 6 December 2021. URL: <https://venturebeat.com/2021/12/06/report-ai-investments-see-largest-year-over-year-growth-in-20-years/> (дата звернення: 8.01.2022)
15. The Global AI Index. The Tortoise. 2021 URL: <https://www.tortoisemedia.com/intelligence/global-ai/> (дата звернення: 8.01.2022)
16. Zhang D. Mishra S., Brynjolfsson E. et al. *The AI Index 2021 Annual Report*. AI Index Steering Committee, Human-Centered AI Institute, Stanford University, Stanford, CA, March 2021. URL: https://aiindex.stanford.edu/wp-content/uploads/2021/11/2021-AI-Index-Report_Master.pdf (дата звернення: 8.01.2022)
17. National AI Initiative Act of 2020. H.R.6216 – 116th Congress 03 December 2020. URL: <https://www.congress.gov/116/bills/hr6216/BILLS-116hr6216ih.pdf> (дата звернення: 8.01.2022)
18. Davies N. Index shows US is winning the AI race – but for how long? Investment Monitor. 10 November 2021. URL: <https://www.investmentmonitor.ai/ai/ai-index-us-china-artificial-intelligence> (дата звернення: 8.01.2022)
19. Artificial Intelligence & Machine Learning. BGOV Market Profile. Bloomberg Government. 2021. URL: <https://about.bgov.com/reports/market-profile-artificial-intelligence-and-machine-learning/> (дата звернення: 8.01.2022)

-
20. State Council. 2015. Guiding Opinions of the State Council on Actively Propelling the Internet Plus Action Plan, 1 July 2015 no. 40. Lexis China. URL: <https://hk.lexiscn.com/law/guiding-opinions-of-the-state-council-on-actively-propelling-the-internet-plus-action-plan.html> (дата звернення: 8.01.2022)
  21. Wedell L. China is giving ancient Silk Road trade routes a digital makeover. The Hinrich Foundation. 23 July 2020. URL: <https://www.hinrichfoundation.com/research/article/tech/china-digital-silk-road-trade/> (дата звернення: 8.01.2022)
  22. Kemp, S. Digital 2021: China. DataReportal. 9 February 2021. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-china> (дата звернення: 8.01.2022)
  23. Government AI Readiness Index 2020. Responsible Use Sub-Index. Oxford Insights. 2020. URL: <https://www.oxfordinsights.com/government-ai-readiness-index-2020> (дата звернення: 8.01.2022)
  24. About Canada's Innovation Superclusters Initiative. Innovation, Science and Economic Development Canada Programs. Government of Canada. URL: <https://www.ic.gc.ca/eic/site/093.nsf/eng/00016.html#4> (дата звернення: 8.01.2022)
  25. Ethics Guidelines for Trustworthy AI. High-Level Expert Group on Artificial Intelligence. European Commission. Brussels. 8 April 2019. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai> (дата звернення: 8.01.2022)
  26. On Artificial Intelligence – A European Approach to Excellence and Trust. White Paper. European Commission. Brussels. 19 February 2020 COM(2020) 65 final. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf (дата звернення: 8.01.2022)
  27. Proposal for a Regulation of the European Parliament and the Council on European data governance (Data Governance Act). European Commission. Brussels. 25 November 2020 COM(2020) 767 final 2020/0340 (COD). URL: https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020PC_0767&from=EN (дата звернення: 8.01.2022)
  28. National Strategy for Data & AI. Strategy Narrative. Realizing Our Best Tomorrow. Saudi Arabia Data & AI Authority. October 2020. URL: https://ai.sa/Brochure_NSDAI_Summit%20version_EN.pdf (дата звернення: 8.01.2022)

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПРАКТИК ДЕМОКРАТІЇ УЧАСТІ (ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ): УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

ANALYSIS OF CURRENT PRACTICES OF PARTICIPANT DEMOCRACY (PUBLIC ACTIVITY): UKRAINIAN EXPERIENCE

Віннічук О.В.,

*кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

Кобильник В.В.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та філософії,
проректор з науково-педагогічної роботи
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

Ігнатська Т.В.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

Проаналізовано сутність громадських об'єднань як важливої складової розвитку громадянського суспільства. В розрізі історичної ретроспективи доведено важливість формування у молоді громадянсько-активних, соціально-значущих якостей, які стимулюють до розвитку дієвого громадянського суспільства.

Відзначено, що поштовхом до активної участі громадян у житті держави та громади є спільні інтереси, які стимулюють до залучення у громадські організації, волонтерські рухи, кіберволонтерство, соціальні спільноти тощо.

Процесу інституалізації громадянської активності в українському суспільстві посприяли: анексія АРК, збройний конфлікт на сході України, активний інтерес до виборчих кампаній з боку громадськості тощо.

Серед активних борців з дезінформацією та фейками в межах українського інформаційного простору необхідно відзначити такі громадські організації як Громадянська мережа "ОПОРА", Комітет виборців України, Громадський рух "ЧЕСНО", коаліція громадських організацій, яка складається з "Комісії журналістської етики", "Платформи прав людини", "Українського інституту медіа та комунікації" та StopFake.

Саме вони намагалися активно протистояти інформаційним потокам під час виборчих кампаній 2019 р. та сприяли мобілізації зусиль громадськості, влади та засобів масової інформації для досягнення поставленої мети шляхом провадження проектної діяльності.

Розкрито аспекти впливу електронних спільнот на розвиток держави. Відзначено, що вони сприяють мобілізації населення для допомоги українським військовим, знедоленим, біженцям тощо.

Доведено, що соціально активні спільноти сприяють активній розбудові громадянського суспільства. Акцентовано увагу на ефективності проекту "Інформаційні війська України", який виступає інструментом протидії російській інформаційній агресії.

Серед найбільш популярних та дієвих спільнот є: "Євромайдан – SOS", "Українська революція", Громадська організація "Інтерньюз-Україна".

Ключові слова: громадська активність, громадянське суспільство, волонтерство, кіберволонтерство, соціальні спільноти.

The essence of public associations as an important component of civil society development is analyzed. In the context of historical retrospect, the importance of forming in citizens civic-active, socially significant qualities which stimulate the development of an effective civil society is proved.

It is noted that the impetus for the active participation of citizens in the life of the state and the community are common interests which stimulate involvement in public organizations, volunteer movements, cyber volunteering, social communities and so on.

The process of institutionalization of civic activity in Ukrainian society was facilitated by: the annexation of the Autonomous Republic of Crimea, the armed conflict in the east of Ukraine, the active interest in the election campaign by the public, and etcetera.

Among the active fighters against disinformation and fakes within the Ukrainian information space are such public organizations as the Civic Network OPORA, the Committee of Voters of Ukraine, the Public Movement HONEST, a coalition of public organizations consisting of the Commission on Journalistic Ethics, the Platform for Rights human", "Ukrainian Institute of Media and Communication" and StopFake.

They tried to actively oppose the flow of information during the 2019 election campaigns and helped mobilize the efforts of the public, government and the media to achieve this goal through project activities.

Aspects of the influence of electronic communities on the development of the state are revealed. It is noted that they contribute to the mobilization of the population to help the Ukrainian military, the disadvantaged, refugees and more.

It has been proven that socially active communities contribute to the active development of civil society. Emphasis is placed on the effectiveness of the Information Troops of Ukraine project, which serves as a tool to counter Russian information aggression.

Among the most popular and effective communities are: "Euromaidan – SOS", "Ukrainian Revolution", NGO "Internews-Ukraine".

Key words: public activity, civil society, volunteering, cyber volunteering, social communities.

Постановка проблеми.

Осмислюючи історичну ретроспективу становлення та розвитку української державності, варто зазначити, що ціннісний вибір українців завжди супроводжувався гострою дискусією. Аналіз “кричущих” подій (2004, 2014-2020 рр.) на теренах України засвідчив високу готовність українців до боротьби за власні соціокультурні цінності, мотиваційного протистояння пропаганді та маніпуляціям.

Зауважимо, що саме в умовах військової агресії та складного періоду державотворення, який нині переживає Україна, важливо сформувати у молоді громадянсько-активні, соціально-значущі якості, завдяки яким вона зможе стати членом громадянського суспільства та на партнерських засадах прийматиме участь у розбудові держави.

Схожість українських та європейських цінностей, отримання Україною 11 червня 2017 року безвізового режиму актуалізує необхідність впровадження європейської практики громадської активності в український соціокультурний простір.

Українці прагнуть бути впевненими у завтрашньому дні та захищати свої права і свободи, формують почуття відповідальності за свою країну, і при цьому демонструють готовність брати активну участь у демократичних перетвореннях, процесі реформування держави та розвитку інститутів громадянського суспільства, суспільно-політичному житті, формувати нові рівні взаємовідносин громадян із владою.

Аналіз джерел та останні дослідження

Ігор Абрам'юк, експерт Проекту ЄС “Підтримка політики регіонального розвитку в Україні” у роботі “Демократія участі: механізми громадської участі на місцевому, регіональному та національному рівнях” аналізує сутність та механізми демократії участі на місцевому рівні [2].

У межах аналітичної доповіді “Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку” за авторством Яблонського В. М., Андріюченко Т. В., Бекешкіної І. Е. розкрито суспільні настрої, інституційні форми та практики громадської активності, зокрема основні тенденції молодіжної самоорганізації; акцентовано увагу на значущості громадських ініціатив та діяльності організацій громадянського суспільства у запобіганні та протидії корупції [6].

Аналітична доповідь “Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення,

виклики та трансформації” за редакцією Яблонський В. М., Бекешкіної І. Е., Гелетій М. М. спрямована на аналіз основних тенденцій громадської активності, зокрема розглянуто особливості самоорганізації громадян під час виборчих процесів 2019 року [7].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження – проаналізувати сучасні практики громадської активності в українському суспільстві, дослідити яким чином вплинули анексія АРК, збройний конфлікт на сході України пришвидшенню інституалізації громадянської активності в українському суспільстві.

Для досягнення поставленої мети у роботі використано загальнонаукові й спеціальні методи:

- індукція та дедукція – для формування понятійно-категоріального апарату дослідження, визначення причин підвищення рівня громадсько-політичної активності громадян;

- аналізу та синтезу – для здійснення дослідження впливу політичних процесів на підвищення рівня громадянської активності (учасницької демократії) серед представників українського суспільства;

- кількісного та якісного аналізу – з метою аналізу рівня залученості громадян до активної громадсько-політичної діяльності у 2013-2020 рр.;

- порівняльний метод – порівняння авторських досліджень із практичними напрацюваннями дослідницьких інститутів, наукових центрів;

Виклад основного матеріалу.

В умовах сьогодення на українському просторі спостерігається активне зростання загальної кількості офіційно зареєстрованих громадських об'єднань у період 2014-2020 рр. Загалом вважається, що тенденція пов'язана з подіями, які стимулюють українське суспільство долучатися до процесів організації громадсько-політичного життя, зокрема: анексія АРК, військово-політичний конфлікт на Сході України, президентська та парламентська виборчі кампанії 2019 та 2020 рр. тощо.

Безперечно, що основною причиною, яка стимулює громадян до участі у житті держави та громади є спільні інтереси, які виступають рушійною силою впливу на прийняття політичних рішень.

В результаті аналізу соціологічних даних, опублікованих Фондом “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова, було виявлено, що

до 2019 року спостерігався досить низький рівень залученості громадян до активної громадсько-політичної діяльності (у 2018 р. не були членами жодного з громадських об'єднань 87 % опитаних громадян, причому частка тих хто займався активною громадською діяльністю в 2013–2018 рр. становила 8–10 %) [3].

Процес інституалізації громадянської активності у формі громадських організацій характеризують такі статистичні дані: станом на 1 грудня 2015 р. було зареєстровано 69 686 громадських організацій, на 1 грудня 2016 р. – 75 478, на 1 квітня 2017 р. – 77 252, на 1 квітня 2018 р. – 81 598, на 1 травня 2019 р. – 86 015 [5, с. 36].

Презентовані результати соціологічного дослідження від 19 лютого 2019 р. згаданим раніше Фондом показали, що упродовж 2015–2019 рр. рівень залучення громадян до благодійної діяльності залишався вищим, ніж до подій листопада 2013 – лютого 2014 рр. [3].

Про активне поширення благодійницького руху в Україні свідчить також участь громадськості в конкурсі “Благодійна Україна – 2018”, проведенням якого опікується Асоціація благодійників України.

Проте, на думку експертів Українського форуму благодійників, більшість таких організацій існують лише “на папері”, а весь основний благодійний бюджет України припадає на 500–1000 організацій [12].

Залишається актуальною тенденція з утворення громадських організацій на короткий проміжок часу (особливо на період підготовки та проведення виборчих кампаній як на загальнонаціональному, так і на місцевому рівнях) з метою маніпуляцій громадською думкою.

На думку аналітиків Національного інституту стратегічних досліджень, на спрямованість громадської активності українців особливий вплив справили виборчі кампанії 2019–2020 рр. Серед форм та практик участі української громадськості в попередніх виборчих кампаніях України варто виокремити спостереження громадських організацій за виборчим процесом.

З метою забезпечення всіх демократичних процедур проведення виборчої кампанії ЦВК було залучено представників міжнародних місій та, в першу чергу, всеукраїнські громадські організації, які мають тривалий досвід громадського спостереження за виборчим процесом: Всеукраїнська громадська організація “Комітет виборців України”, Громадська мережа “ОПОРА”, Громадський рух “ЧЕСНО” та інші [5, с. 45].

Експерти Громадського руху “ЧЕСНО” організували спостереження за організацією та проведенням президентських виборів 2019 р. у режимі онлайн-марафону (з 8:00 31 березня до 11:00 1 квітня) на веб-сайті chesno.org (<https://www.chesno.org/post/995/>) під назвою “Онлайн-марафон #ДеньВиборів”, який дублювався на сторінці цього ж громадського об'єднання у Facebook за хештегом #ДеньВиборів [8].

Спостереження здійснювалося над деякими містами України, зокрема, Вінниця, Житомир, Тернопіль, Луцьк, Харків, Івано-Франківськ, Полтава, Дніпро і Запоріжжя тощо.

Громадянська мережа ОПОРА метою своєї діяльності ставить прагнення зробити публічне врядування прозорим, відкритим, а надання послуг, доступ до необхідних матеріалів, прийняття рішень органами влади та налагодження їх комунікації з громадянами – високоякісними. Також ОПОРА активно стимулює громадян до участі у соціально-політичному житті суспільства.

Так, основним завданням представників Громадянської мережі ОПОРА є: аналіз даних звітів кандидатів та їхніх фактичних витрат на політичну рекламу, зокрема в соціальних мережах; паралельний підрахунок голосів; активність виборців; незалежний моніторинг виборчого процесу; надання рекомендацій [11].

Таким чином, напередодні президентських виборів 2019 р. громадські експерти “ОПОРИ” організували в кожному регіоні України тренінги для майже 3 тис. працівників патрульної поліції та слідчих Національної поліції України з метою допомогти правоохоронцям зрозуміти, як правильно реагувати на типові порушення під час виборчого процесу, ідентифікувати ключові адміністративні та кримінальні правопорушення [14, с. 2].

Громадські організації також є активними борцями з дезінформацією та фейками в межах українського інформаційного простору.

Вони намагаються привернути увагу широких верств українського суспільства до зазначеної проблеми за допомогою організації та проведення різноманітних публічних заходів. Так, 28 січня 2019 р. за участі організації Комітету виборців України (КВУ) та Офісу Шотландської національної партії (ШНП) Вестмінстерської фундації за демократію відбувся “Шотландсько-український круглий стіл з питань виборів”. Метою цього заходу стала мобілізація зусиль громадськості, влади та засобів масової інформації у протистоянні інформаційним потокам під час виборчих кампаній 2019 р. [15].

Актуальним проектом була також спільна ініціатива Громадського телебачення та Громадянської мережі “ОПОРА” “Вибори Навиворіт”. Формат проекту – жартівливі інформаційні відеоролики з висвітленням основних подій виборчої кампанії, факт-чекінг фейків та дезінформації щодо перебігу виборів [9, с. 164].

Серед громадських організацій, які активно протидіяли поширенню дезінформації у період президентської та парламентської виборчих кампаній, необхідно відзначити коаліцію громадських

організацій, яка складається з “Комісії журналістської етики”, “Платформи прав людини”, “Українського інституту медіа та комунікації” та StopFake.

Необхідно проаналізувати також роботу відомої ГО “Інтерньюз-Україна” за підтримки Центру інформації та документації НАТО в Україні, яка стала відомою завдяки проєкту “Викриття зловмисних інформаційних впливів в Україні”, проведення за участі представників ЗМІ та недержавних аналітичних центрів щодо методів протидії ботам, фейковим новинам та інформаційним “вкиданням” (зокрема, “кремлівського походження”), сумнівним веб-сайтам та групам у соціальних мережах, які намагаються маніпулювати свідомістю громадян [5, с. 40].

Зазначені ініціативи з протидії дезінформації та фейкам є свідченням підвищення рівня політичної свідомості громадян та розвитку громадянського суспільства.

Аналіз діяльності громадських організацій на місцевому рівні, дає підстави вважати, що реформа децентралізації позитивно вплинула на пробудження громадської активності. Таким чином, об’єднання громадян на місцевому рівні стають дієвим інструментом у вирішенні важливих питань публічного змісту, задоволення потреб та інтересів місцевих мешканців.

В умовах збройного конфлікту на сході України не можна залишити поза увагою волонтерську діяльність, яка стосується різних сфер життя суспільства, зокрема: організація допомоги армії, сім’ям загиблих воїнів, онкохворим дітям, дітям-сиротам, безкоштовних юридичних консультацій, протидія інформаційним атакам проти Української держави (кіберволонтерство), активізація населення у розв’язанні проблем розвитку громад, вирішення інших суспільно важливих питань тощо.

Про значимість ролі волонтерських організацій для суспільства свідчать результати соціологічних досліджень, згідно з якими вони мають найвищий рівень довіри громадян України – 67 % опитаних (з них 53,2 % – скоріше довіряють, 13,8 % – повністю довіряють). Для порівняння: Збройним Силам України довіряють 61,6 % (46,4 і 15,2 % відповідно), Церкві – 60,6 % (45,9 і 14,7 % відповідно), добровольчим батальйонам – 57 % опитаних громадян України (45,9 і 11,1 % відповідно) [13].

Серед волонтерських організацій, які допомагають українським військовим, варто відзначити: “Народний проєкт”, “Народний тил”, “Повернись живим”, “Армія SOS”, “Крила Фенікса”, “Combat-UA”, Центр “Миротворець”, Міжнародний благодійний фонд “Карітас України”, ВМГО “Молодіжний центр працевлаштування”, БФ “Право на захист”, ГО “Центр зайнятості Вільних людей” тощо.

Здатність активних та дієвих громадян стимулювати розвиток громадянського суспільства спостерігається в межах залученості різних інструментів, зокрема новітніх засобів комунікації – соціальних мереж, які сприяють вирішенню важливих проблем громад. Окрім того учасники соціальних спільнот можуть не лише активно долучатися до участі у відповідних об’єднаннях, але й реагувати на події, коментувати їх, висловлюючи свою громадську позицію.

Соціальні спільноти стали платформою для об’єднання українців, які проживають у різних куточках світу. Наприклад, “Євромайдани” 2014 року відбулися в багатьох містах Європи (Парижі, Празі, Лондоні, Стокгольмі, Брюсселі, Женеві, Страсбурзі, Мілані, Берліні, Осло, Варшаві), а також у Канаді, США тощо.

На нашу думку, соціальні спільноти є важливим інструментом впливу на державну політику та сприяють активному формуванню громадянського суспільства нового типу – мережевого громадянського суспільства.

Електронні спільноти на сучасному етапі розвитку нашої країни виконують функцію мобілізації населення для допомоги українським військовим, які перебувають у зоні ООС (АТО), хворим дітям, сприяють організації масштабних екологічних, національно-патріотичних, освітніх акцій, кампаній громадянського представництва, спрямованих проти всевладдя чиновників [1, с. 37].

До участі в зазначеному проєкті долучалися кіберволонтери, які займалися поширенням або блокуванням необхідної інформації та збиранням контенту, який міг знаходитися в сфері інтересів проєкту.

Під час революційних подій в Україні у 2013-2014 рр. у соціальних мережах з’явилася низка віртуальних груп, які об’єднували десятки і навіть сотні тисяч громадян з активною життєвою позицією, готових відстоювати загальнолюдські цінності, боротися проти корупції, свавілля антидемократичних сил, які руйнують суспільство зсередини і посягають на права та свободи людей. Серед найбільш популярних та дієвих спільнот є: “Євромайдан – SOS”, “Українська революція”, адміністратори яких об’єднували зусилля учасників співтовариств для різнопланової підтримки тих, хто відстоював демократичні цінності на Майдані, – від юридичної допомоги до забезпечення одягом, продуктами харчування та пошуку житла жителям інших міст, які долучалися до участі в “Революції гідності” [1, с. 38].

На особливу увагу заслуговує проєкт “Інформаційні війська України”, який створений в лютому 2015 р. Міністерством інформаційної політики України, в якості інструмента протидії російській інформаційній агресії [10, с. 228-229]. В його межах вдалося спільними зусиллями кіберволонтерів спростовувати контент, який містив нега-

тивні меседжі, чорний PR та поширював інформацію у форматі аналогій (тексти, інфографіка, відео, меми), репости тощо.

Таким чином, соціально активні спільноти сприяють розбудові громадянського суспільства шляхом: забезпечення свободи слова усім громадянам, незалежно від їхнього соціального статусу, віросповідання, майнового статусу; формуванню соціально-політичних цінностей; формування громадської думки та об'єднання громадян щодо важливих питань подальшого розвитку суспільства; сприяння у вихованні патріотизму, відповідальності за майбутнє своєї держави тощо.

Соціальні спільноти сприяють зміні ролі громадянина, як члена цивілізованого суспільства, у розвитку правової соціальної держави.

Висновки дослідження й перспективи подальших розвідок

Отже, громадські об'єднання в різних вимірах і формах проявляють свою причетність до розбудови громадянського суспільства в Україні, шля-

хом прищеплення загальнолюдських демократичних правових цінностей.

З проаналізованого матеріалу цілком зрозуміло, що розвиток громадянського суспільства базується не лише на розумінні цінностей демократичного суспільства, а й можливості бути залученим до їх реалізації у практичному вимірі. Власне кажучи, одним із важливих завдань у діяльності громадських об'єднань є можливість здійснювати вплив на прийняття рішень органами державної влади, територіальними громадами.

Варто акцентувати увагу на бажанні українців, у руслі останніх подій, не лише бути долученим до процедур учасницької демократії, але й на бажанні отримати знання про механізми прийняття рішень. Дієвою в успішній реалізації низки важливих реформ в Україні є громадянська позиція правлячої еліти, чи опозиції, чи пересічного громадянина, засадничими інструментами у формуванні якої є повага до цінностей демократичного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абетка політична. Громадянське суспільство і політика : навчальний посібник. За наук. ред. док. наук держ. упр. О. В. Радченка, Редактор-упорядник М. Д. Городок, вид. 11-е, доп. і пере роб. Київ. 2016. 48с.
2. Абрам'юк І. Демократія участі: механізми громадської участі на місцевому, регіональному та національному рівнях. Київ. 2014. 50 с.
3. Громадська активність громадян України : опитування 19 лютого 2019 р., проведене Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова. URL: <https://dif.org.ua/article/gromadska-aktivnist-gromadyan-ukraini>
4. Громадянське суспільство в 2018-му: нові виклики, нові завдання / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова. URL: <http://dif.org.ua/uploads/pdf/13963398165a9eef1b022177.77359526.pdf>.
5. Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення, виклики та трансформації : аналіт. доп. за заг. ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко, В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019. 112 с.
6. Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку : аналіт. доповідь / [Яблонський В. М., Андріюченко Т. В., Бекешкіна І. Е. та ін.] ; за заг. ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко, В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2018. 128 с.
7. Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення, виклики та трансформації : аналіт. доп. / [Яблонський В. М., Бекешкіна І. Е., Гелетій М. М. та ін.] ; за заг. ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко, В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019. 112 с.]
8. День виборів. Хронологія. URL: <https://www.chesno.org/post/995/>
9. Дубов Д. В., Корецька І. О., Баровська А. В., Гнатюк С. Л. та ін. Фейки як інструмент впливу на вибори. Аналітична доповідь. Київ. 2020. 201 с.
10. Курбан О.В. Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі: навчальний посібник. Київ : ВІКНУ, 2016. 286 с.
11. Остаточний звіт спостереження ОПОРИ на чергових виборах Президента України 2019 року. URL: https://www.opora.ua.org/report/vybory/vybory-prezydenta/vyboryprezydenta-2019/final_report_prezydent_2019#2_osnovna_info
12. Пеліванова Н. І. Розвиток благодійності в Україні : аналіт. записка. URL: <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/analitichni-materiali/gromadyanske-suspilstvo/rozvitok-blagodiynosti-v-ukraini>
13. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України / Фонд Разумкова. 2019. 20 лют. URL: <http://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-institutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>
14. Ромашкіна Олена. Непокаране зло повертається під час кожної нової кампанії. Голос України. 2019. № 37. 23 лют. С. 2.
15. У Києві відбувся «Шотландсько-український круглий стіл з питань виборів». КБУ. URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:u-kyievi-vidbuvsia-otlansko-ukrainskyi-kruhlyi-stil-z-pytan-vyboriv>

ІНТЕГРАЦІЯ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

INTEGRATION IN INTERNATIONAL RELATIONS

Гірман А.П.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин та регіональних студій
Університету митної справи та фінансів

У статті розглядаються питання міжнародного співробітництва. Автор визначає, що конфлікти та співпраця є найбільш суттєвими характеристиками міжнародних відносин, які розглядаються як процес, і є нерозривно зв'язаними сторонами взаємодії їхніх учасників. Зростання взаємозалежності світу, виникнення та загострення глобальних проблем надзвичайно збільшили об'єктивні потреби посилення багатостороннього співробітництва.

Акцентовано увагу на те, що у рамках системного підходу співробітництво належить до найважливіших умов функціонування міжнародних систем, що характеризують ступінь їх стабільності. Визначено, що розвиток співпраці між державами та іншими акторами міжнародних відносин сприяв створенню цілої системи міждержавних та недержавних організацій глобального та регіонального рівня.

У статті підкреслюється, що у політичному сенсі міжнародна інтеграція є вищою формою співпраці. У процесі політичної взаємодії, в основі якої лежать економічні переваги інтеграції, закладаються основи регіоналізації, що є цілеспрямованим процесом об'єднання національних господарських систем, які мають основи саморегулювання та саморозвитку, закладені сформованими політичними, економічними та правовими зв'язками.

Визначено, що політичний рівень міждержавної інтеграції проходить через створення об'єднань держав та узгоджений розвиток їхньої національної політики в економічній сфері. Результатом регіональної інтеграції виступає формування єдиних міждержавних господарських комплексів з єдиними наднаціональними органами управління, загальною валютною системою, загальною соціально-економічною інфраструктурою.

Автор підкреслює, що створення інтеграційних об'єднань відбувається на договірно-правовій основі. Об'єднані спільною ідеєю держави через міждержавні угоди співпрацюють у формі регіональних міждержавних організацій, реалізують всебічно консолідовану політику. Визначальним у розвитку міжнародних відносин є досягнення певного ступеня політичного співробітництва та взаємодії, наявність постійно прогресуючої міждержавної економічної взаємозалежності, еволюція регіональної інтеграції, форсована трансформація національних економік.

Ключові слова: міжнародні відносини, міжнародні конфлікти, світова політика, міжнародна інтеграція, держави, громадські організації.

The article considers issues of international cooperation. The author identifies that conflicts and cooperation are the most important characteristics of international relations, which are considered as a process, and are inextricably linked parties in the interaction of their participants. The growing interdependence of the world, the emergence and exacerbation of global problems have greatly increased the objective need to strengthen multilateral cooperation.

Emphasis is placed on the fact that within the system approach, cooperation is one of the most important conditions for the functioning of international systems that characterize the degree of their stability. It is determined that the development of cooperation between states and other actors in international relations has contributed to the creation of a whole system of intergovernmental and non-governmental organizations at the global and regional levels.

The article emphasizes that in the political sense, international integration is the highest form of cooperation. In the process of political interaction, which is based on the economic benefits of integration, the foundations of regionalization are laid, which is a purposeful process of unification of national economic systems, which have the foundations of self-regulation and self-development.

It is determined that the political level of interstate integration passes through the creation of associations of states and the coordinated development of their national policy in the economic sphere. The result of regional integration is the formation of unified interstate economic complexes with a single supranational government, a common monetary system, a common socio-economic infrastructure.

The author emphasizes that the creation of integration associations is usually on a contractual basis. United states are united by a common idea through interstate agreements in the form of regional intergovernmental organizations, implement a comprehensively consolidated policy. Determinants in the development of international relations are the achievement of a certain degree of political cooperation and interaction, the presence of ever-progressing interstate economic interdependence, the evolution of regional integration, the forced transformation of national economies.

Key words: international relations, international conflicts, world politics, international integration, states, public organizations.

Постановка проблеми. Розвиток міжнародних відносин наприкінці XX століття та перші роки XXI століття відбувається на тлі корінних суттєвих змін у світовому співтоваристві за двома ключовими напрямками. По-перше, йдеться про прогрес глобалізації. Він є наслідком зміцнення різнобічних міждержавних зв'язків через розви-

ток міжнародної торгівлі, лібералізацію міжнародно-правових норм та стандартів, формування передових систем інформатизації та систем електронної комунікації. Глобалізація призводить до політичного та економічного зближення низки держав. Сприяючи регіональному об'єднанню країн, їх взаємодії та співробітництву, вона пору-

шує взаємозв'язки між окремими політичними об'єднаннями, що вже склалися. По-друге, на етапі розвитку міжнародних відносин спостерігається регіоналізація світового співтовариства, розширення груп країн і закупівельних організацій, мають подібні партикулярні інтереси. Це передбачає у свою чергу розвиток взаємозалежності таких груп країн, що розвивають спеціалізацію з урахуванням певних географічних передумов. У процесі політичної взаємодії, в основі якої лежать економічні переваги інтеграції, закладаються основи регіоналізації, що є цілеспрямованим процесом об'єднання національних господарських систем, які мають основи саморегулювання та саморозвитку, закладені сформованими політичними, економічними та правовими зв'язками.

Критерії стабільності міжнародних угруповань пов'язані зі змінами, залежно від яких об'єднання або зберігає себе або воно настільки трансформується, що відбувається перехід до іншого типу, або ж воно руйнується. Відмінними рисами стабільних об'єднань є те, що цінності, які поділяються його учасниками, не піддаються постійному сумніву; існує консенсус щодо правил суперництва між цими учасниками; відносини між ними характеризуються помірністю. У нестабільних угрупованнях, навпаки, спостерігаються несумісність цінностей, безперервне заперечення правил та відсутність поміркованості, а отже, і слабкий ступінь співпраці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новизна світової політики як політичного явища визначає деяку складність в тлумаченні її аспектів. Проте, в спеціальній літературі вже розробляються теоретичні основи дослідження міжнародної інтеграції, пропонуються особливі підходи до їх осмислення. Цю тематику досліджували ряд науковців: Беренда С.В., Єремєєва І.А., Єрмолаєв А.В., Кононенко К.А., Матюшенко І.Ю., Резніков В.В., Ткаченко О.А., Філіпенко А.С. та ін. [1-6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Кожній моделі міжнародної інтеграції властива своя власна динаміка, яка заслуговує спеціального розгляду.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Стаття має на меті додаткове наукове дослідження світових процесів, що пов'язані зі співпрацею міжнародних акторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «міжнародне співробітництво» відображає такий процес взаємодії двох або кількох акторів, у якому виключається застосування збройного насильства та домінують спільні пошуки реалізації спільних інтересів. Всупереч звичайному розумінню, співпраця – це не відсутність конфлікту, а позбавлення його крайніх, кризових форм.

Традиційно відносини співпраці включають двосторонню і багатосторонню дипломатію, укладення різного роду союзів і угод, що передбачають

взаємну координацію політичних ліній: наприклад, з метою спільного врегулювання конфліктів, забезпечення спільної безпеки або вирішення інших питань, що становлять спільний інтерес для всіх сторін-учасниць [2].

Спираючись на світовий досвід, слід зазначити, що сталий розвиток міжнародних співтовариств з ринково орієнтованою економікою пов'язаний із створенням інтеграційних міждержавних утворень, основою яких є національні господарства, здатні до взаємоприспосовування. Фундаментальними основами цього напрямку розвитку є єдиний економічний простір, можливий завдяки реалізації політичних, правових, інформаційних та інституційних заходів. На даному етапі розвитку світового господарства до політичних, економічних міждержавних утворень слід передусім віднести: ЄС, НАФТА, Меркосур, а також інші інтеграційні об'єднання. Велику роль відіграє також мікроекономічний рівень. Насамперед, тому що на цьому рівні передбачається співпраця численних окремих суб'єктів господарювання географічно близьких держав. Використовуються різні форми розвитку та взаємодії, зокрема, відкриття філій за кордоном.

Політичний рівень міждержавної інтеграції проходить через створення об'єднань держав та узгоджений розвиток їхньої національної політики в економічній сфері. Крім цього, слід зазначити наявність наднаціонального рівня взаємодії, що полягає у формуванні та забезпеченні діяльності наднаціональних органів. Підсумком регіональної інтеграції виступає формування єдиних міждержавних господарських комплексів з єдиними наднаціональними органами управління, загальною валютною системою, загальною соціально-економічною інфраструктурою.

Найбільш яскравою особливістю міжнародної інтеграції є відсутність такої характеристики, як стихійність. Вона не передбачає, що можна здійснювати взаємодію, абсолютно обминаючи управлінські рішення політичного керівництва окремої держави, а також організуючої ролі міждержавних органів. Створення інтеграційних об'єднань відбувається, зазвичай, на договірно-правовій основі. Об'єднані спільною ідеєю держави через міждержавні угоди співпрацюють у формі регіональних міждержавних організацій, реалізують всебічно консолідовану політику. Слід зазначити, що більшість політологів вважають визначальними – досягнення певного ступеня політичного співробітництва та взаємодії, наявність постійно прогресуючої міждержавної економічної взаємозалежності, еволюцію макро- та мікроекономічної регіональної інтеграції, форсовану трансформацію національних економік у відкритих національних господарствах [4].

Стартовою позицією інтеграційних процесів є те, що вони зводяться до незмінного поєднання як загальнодержавних міжнародних зв'язків, так

і окремих виробничих, науково-технічних, технологічних точок дотику на рівнях окремих суб'єктів господарювання, галузей, міжнародно-правових суб'єктів, що забезпечують у своєму розвитку базис зрощування національних економік країн-учасниць інтеграції, які незмінно підтримують політичні цілі. Цей процес закономірно тягне за собою взаємне пристосування, взаємопроникнення та взаємовплив політичних, державних, правових, економічних, соціальних, фінансових та інших систем громадського відтворення, включаючи злиття систем управління.

Розвиток співпраці між державами та іншими акторами міжнародних відносин стимулював створення системи міждержавних та недержавних організацій глобального та регіонального рівня. Крім того, зростання взаємозалежності світу, виникнення та загострення глобальних проблем надзвичайно збільшили об'єктивні потреби посилення багатостороннього співробітництва та сприяли розширенню його сфер. Сьогодні це вже не тільки питання торгівлі, митних правил, прикордонних врегулювань чи військово-політичних об'єднань, а й завдання, пов'язані з необхідністю знаходження адекватних відповідей на екологічні виклики, з освоєнням космосу, спільним використанням ресурсів загального користування, розвитком комунікаційних мереж, контролем над озброєннями тощо. У той же час, найважливішою залишається політична співпраця, від успішності якої багато в чому залежить вирішення завдань взаємодії і в інших областях. Питання політичної інтеграції набувають особливого значення. Вона тісно пов'язана з економічною інтеграцією, проте не зводиться до неї і не є явищем «вторинного» або «надбудовного» порядку [5].

У вітчизняній літературі осмислення інтеграційних процесів було пов'язане з розвитком та інституалізацією західноєвропейського співробітництва, і обмежувалося, головним чином, обговоренням економічних аспектів проблеми. Подальша розробка проблеми під тиском практичних потреб поступово набувала більш змістовного характеру.

У політичному сенсі міжнародна інтеграція є вищою формою співпраці. Це створення єдиної політичної спільноти на основі союзу двох або більше політичних одиниць. Інтеграція – це одночасно процес і стан, що має тенденцію замінити роздроблені міжнародні відносини, що складаються з незалежних одиниць, новими більш широкими. На рівні індивідуальної свідомості інтеграція покликана породити лояльність і прихильність до нового об'єднання, а на структурному рівні – участь кожного в його підтримці та розвитку.

Отож, ключова роль приділяється факторам неекономічного характеру. Це визнається науковцями як одна з характерних рис глобалізації, що передбачає форсування співпраці країн як у різних сферах. Як один із прикладів – більш стійка обороноздат-

ність держави у рамках інтеграційного об'єднання. Важливим є, крім іншого, демонстраційний ефект від участі в інтеграції, що дозволяє розмірковувати про певний рівень розвитку країни-учасниці.

Існує думка дослідників, що інтеграція забезпечує чітку постановку спільної мети та сприяє її досягненню. Сюди можна віднести і соціальну стабільність, зростання зайнятості населення, збільшення обсягів виробництва, інші позитивні тенденції. Передбачається, що зміщення центру впливу на користь політичних процесів, головним чином на користь діяльності інститутів держави, у разі прийняття рішень з ключових питань інтеграційного об'єднання забезпечує найбільшу ефективність [6].

Усередині інтеграційного об'єднання небезпека авторитаризму в окремій країні-учасниці різко знижується, хоч і не зникає повністю. Політичні інструменти забезпечення демократії у рамках інтеграційного об'єднання відіграють значну роль. З певною часткою впевненості можна сказати, що єдина, визнана більшістю вчених, теорія інтеграції поки що не знайшла свого місця в теоретичних та практичних дослідженнях. У теоретичних дослідженнях відштовхуються від вивчення самого феномену інтеграції, найчастіше не зважаючи на фактор часу. Однак на різних історичних етапах розвитку національних господарств держави висувують різні за наповненням мотиви та аргументи на користь інтеграції чи навпаки. Це зумовлює історичну еволюцію інтеграційних процесів у світі. Можна виділити подібні чи навіть універсальні, умови і передумови, що визначають ймовірність участі країни у тому чи іншому інтеграційному об'єднанні та забезпечують успіх у розвитку.

Насамперед, важливим є близький рівень економічного розвитку країн учасниць. Досвід регіональної інтеграції свідчить про те, що інтеграція успішно прогресує між країнами, які перебувають в одній групі за рівнем доходів на душу населення. Участь в інтеграції щодо менш розвинених країн призводить до необхідності формувати та впроваджувати спеціальні програми зі зближення рівнів економічного розвитку. Крім того, необхідний значний проміжок часу, протягом якого країна, яка недостатньо економічно зріла, могла б підготуватися до повноцінної участі в інтеграції. Однак очевидно, що при будь-якій відмінності стартового рівня розвитку, створення при інтеграції кращих умов для більш ефективного використання обмежених ресурсів обумовлює сприятливі умови. Не менш важливою є наявність географічної близькості – спільних географічних кордонів, господарських зв'язків, що склалися історично, транспортної інфраструктури, об'єднаних енергетичних систем, спільних або близьких культурних традицій, релігії, мови.

Суб'єктивний чинник успішної інтеграції передбачає наявність волі, зрілості, ініціативи політичного керівництва країн-учасниць інтегра-

ції. Правлячим колам слід на стартових позиціях прояснити і поставити цілі, яких слід досягти за допомогою інтеграції, скласти політико-економічний прогноз розвитку країни, розрахувати і об'єктивно оцінити витрати на початковому етапі, термін окупності, термін отримання прийнятної вигоди від інтеграції, забезпечити позитивний імідж майбутньої інтеграції в суспільній думці. Крім того, успіху інтеграції сприяє сприйняття об'єднавчої ідеї інтелектуальними колами та політичними рухами, як і постійний розвиток мереж комунікації та всебічної взаємодії.

Прогрес інтеграції забезпечують органи, яким делегуються окремі повноваження національних державних структур, тому їх формування та розвиток на перших етапах і надалі має бути сплановано. Темпи розвитку інтеграції значною мірою залежить від зацікавленості учасників, у великих інтеграційних об'єднаннях важливо формування активу з однієї-двох країн, які стають центром, що забезпечує згуртовану і злагоджену інтеграцію інших країн-учасниць.

Поглиблення інтеграції характеризується тим, що найпростіший вид інтеграційного об'єднання звільняє місце вищому рівню. Проте, мають місце і регресивні тенденції – розпад інтеграційних об'єднань, періоди застою у розвитку інтеграційних процесів, відкат на нижчі щаблі інтеграції. Дані тенденції мають місце у тих випадках, коли інтеграція надмірно формалізована і не відповідає певним етапам економічного розвитку країн-потенційних членів, насамперед на рівні окремих суб'єктів господарювання.

Кожній державі слід приймати ретельно зважене рішення про вступ до того чи іншого інтеграційного об'єднання. Звісно ж, має сенс максимально об'єктивно сформулювати бачення свого становища у світовому співтоваристві, оскільки це пов'язано зі суттєвими змінами у структурі та напрямках подальшого розвитку, у соціальній політиці та, на пізніших етапах, зі змінами політичного устрою національних держав. Ключовим моментом пріоритетів щодо участі в інтеграції є формування сприятливого клімату задля забезпечення високих темпів економічного зростання

на довгострокову перспективу з урахуванням можливості мінімізації дії негативних чинників.

Слід розуміти, що тривалий і складний процес побудови інтеграційного об'єднання, відправною точкою якого є налагоджене тісне міждержавне співробітництво, включає гармонізацію взаємовідносин держав, їх законодавства, діяльності бюрократичних апаратів, політичних підходів та інші аспекти взаємодії з метою реалізації своїх національних інтересів.

Отже, державний рівень інтеграційної лояльності відображає комплекс ставлення до інтеграційних процесів держави, що інтегрується, з урахуванням її національних інтересів (в особі її керівництва, представників уповноважених органів та організацій, відповідальних за прийняття тих чи інших політичних рішень, проведення переговорів). На цьому рівні здійснюється процес ідеологічної побудови форматів та обсягу взаємодії в рамках інтеграційного об'єднання, а також прийняття юридично зобов'язуючих політичних рішень, які можуть бути відображені у відповідних національних нормативних правових актах, двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорах. Прикладами прояву інтеграційної лояльності державного рівня можуть бути, зокрема, численні висловлювання глав держав-кандидатів вступ до інтеграційного об'єднання.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Таким чином, аналіз концептуальних характеристик взаємодії держав дозволяє зробити висновок про багатогранність і комплексний характер такої взаємодії, що характеризує дане поняття як складну систему, що динамічно розвивається залежно від обставин. Масив процесів, із яких складається взаємодія країн, демонструє різноманітність і широке охоплення дій країн, спрямованих на формування взаємних відносин. З урахуванням наявної теоретичної бази щодо основних аспектів політичної взаємодії держав у цілому з'являється можливість розгляду теорій міжнародної інтеграції, особливостей інтеграційних процесів на сучасному етапі, а також їх характерних рис на прикладі сучасних інтеграційних об'єднань

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єремєєва І.А Особливості дефініювання та класифікації міжнародних конфліктів у сучасній політології. *Регіональні студії*. № 17. 2019 С. 55-60
2. Матюшенко І.Ю. Євроінтеграція України в системі міжнародної економічної інтеграції: навч. посібн. / І. Ю. Матюшенко, С. В. Беренда, В. В. Резніков. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 504 с.
3. ОБСЄ: сучасні виклики та перспективи розвитку / А.В. Єрмолаєв, К.А. Кононенко, О.О. Резнікова та ін.: аналітична доповідь. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2013. 52 с.
4. Ткаченко О.А. Економічні особливості міжнародної регіональної інтеграції. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 11. С. 113-116.
5. Філіпенко А.С. Будкін В.С., Грінченко Ю.Л. та ін. Інтеграційні процеси сучасності. Київ: Знання України, 2004. 304 с.
6. Berrea J. *Théorie des relations internationales*. Louvain, 1984

ФЕЙКИ ЯК СУЧАСНА ФОРМА ПОЛІТИЧНОГО ПРОТИБОРСТВА У КІБЕРПРОСТОРИ

FAKES AS A MODERN FORM OF POLITICAL CONFLICT IN CYBERSPACE

Завгородня Ю.В.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних теорій*

Національного університету «Одеська юридична академія»

Ця стаття є сучасною та необхідною в умовах розповсюдження великої кількості фейкової інформації у суспільстві. Політичні процеси сучасної глобалізаційної системи розвитку індивідів показують рівень освіченості населення та можливості критично мислити, а відповідно потреби відрізняти рівні достовірності оприлюдненої інформації за допомогою інформаційних ресурсів.

Фейк як явище суспільного інформаційного простору є невід'ємною складовою формування інформаційної системи. Оскільки, завжди у всіх процесах є добро і зло, правда і брехня, прихильність і ненависть, тому і створюється неправдива інформація, яка також направлена на окрему категорію громадян, окреме суспільство, а інколи і для усього світу, для формування сумнівів та недовіри.

В українському суспільстві прослідковується значна кількість фейкової інформації, оскільки військові дії знаходяться в активній фазі розвитку та виникає блок інформаційних атак, як сучасної форми впливу на свідомість суспільства та формування прихильності серед суспільства до сторони агресора. Тому, питання фейкової інформації під час протиборства в політичному аспекті в умовах війни є досить актуальним та потребує детального аналізу на прикладі оцінки окремих видів фейків.

Для того, щоб офіційно визнати інформацію фейком та повідомити про це загалу, потрібно мати ряд підтверджень, які спростують інформацію. Для політичної інформації та ситуації, щодо військових дій достовірною інформація оприлюднюється офіційними політичними суб'єктами, які несуть відповідальність відповідно до повноважень, якими вони наділені.

Сучасні інформаційні технології допомагають блокувати в інформаційному просторі джерела недостовірної інформації, що допомагає зменшити вплив на громадян в умовах інформаційних атак. Тому, для детального аналізу фейків, варто розглянути уміння їх тлумачити та шукати докази спростування, а також офіційно висловлену позицію публічних осіб, якщо це стосується політичних фейків, а також при можливості розвитку активної факти конфліктів у політиці.

Фейки в кіберпросторі є невід'ємною частиною сучасної інформаційної складової політичної системи. Тому, вивчаємо процедуру виявлення фейків та їх спростування для суспільства, а також розглянемо можливу реакцію та дії офіційних представників.

Ключові слова: фейк, політичне протиборство, кіберпростір, інформація, громадська свідомість, спростування фейків, інформаційна загроза.

This article is modern and necessary in the context of the spread of a large amount of fake information in society. The political processes of the modern globalization system of development of individuals show the level of education of the population and the possibility of critical thinking, and the corresponding levels of reliability of published management information.

Fake, as a phenomenon of the public information space, is an integral part of the formation of the information system. Because there is always good and evil, truth and falsehood, favoritism and hatred in all processes, this is why false information is created, which is also aimed at a certain category of citizens, a certain society, and sometimes for the whole world, to form doubts and mistrust.

A significant amount of fake information can be traced in Ukrainian society, as hostilities are in an active phase of development and there is a block of information attacks, as a modern form of influencing public consciousness and forming commitment among society to the aggressor. Therefore, the issue of fake information during the confrontation in the political aspect in wartime is quite relevant and requires detailed analysis on the example of the assessment of certain types of fakes.

In order to officially recognize the information as fake and report it to the public, you need to have a number of confirmations that refute the information. For political information and the situation regarding military action, reliable information is published by official political entities, which are responsible in accordance with the powers they are endowed with.

Modern information technologies help to block sources of unreliable information in the information space, which helps to reduce the impact on citizens in the context of information attacks. Therefore, for a detailed analysis of fakes, it is necessary to consider the ability to interpret them and find evidence of refutation, as well as the officially expressed position of public figures, if it concerns political fakes, as well as the possibility of active conflict in politics.

Fake cyberspace is an integral part of the modern information component of the political system. Therefore, we study the procedure for detecting fakes and refuting them for society, as well as consider the possible reaction and actions of officials.

Key words: fake, political confrontation, cyberspace, information, public consciousness, refutation of fakes, information threat.

Постановка проблеми. Інформаційне середовище для сучасного суспільства є невід'ємною складовою отримання новин, щодо стану справ в різних галузях життєдіяльності. Переважна більшість громадян уже володіє можливостями отримання інформації через кіберпростір та аналіз інформації з різних джерел та різних геополітичних точок, що може містити відмінності у тлумаченні різних понять та процесів в силу особливостей політичних систем та історичних аспектів розвитку суспільства. Вся інформація, яка подається в кіберпросторі, націлена на свого читача, а тому навіть неправдива, неофіційна та сумнівна інформація може знайти свого читача, який хоче вірити і підтримує розвиток таких подій.

Для того, щоб суспільство володіло достовірною інформацією завжди створювали так звані рейтинги довіри до інформаційних сайтів, журналів, газет та інших форм подання новин, з метою стимулювання інформаційних джерел до повноцінного аналізу та перевірки отриманої інформації, а найкраще з посиланням на джерело отримання інформації. З розвитком інформаційної системи суспільства розпочали виділяти так звану «жовту пресу», яка займалась тим, щоб забруднювати репутацію окремих суб'єктів з метою дискредитації та суспільного осуду.

У сучасності до інформації підвищена увага, тому сайти та видання, які цінують власний розвиток, слідкують за джерелами інформації, перевіряють її, структурують та узагальнюють. Однак, разом з тим, існує безліч можливостей розповсюджувати інформацію з односторонніх сторінок в соцмережах, сайтів, на яких важко віднайти кінцеве джерело інформації, коли припущення, яке видається за встановлений факт, є невідпрацьованим матеріалом, або замовленим текстом, який подається з власною метою (дискредитація суб'єкта політики, відвернення уваги від більш значних справ, конфліктний механізм протидії та ін.).

Можливості оцінювати різну інформацію допомагає громадянам мати широкий кругозір та вміння критично мислити і спростовувати недостовірну інформацію.

Окрім того, поважаючи себе сайти та суб'єкти, щодо діяльності чи рішень яких розповсюджено інформацію спростовують таку інформацію та офіційно висловлюють об'єктивну ситуацію щодо процесу чи рішення, який став джерелом обговорення. Такі інформаційні закиди в інформаційний простір отримали назву, як «фейки», а публічне роз'яснення уповноважених осіб «спростування фейків».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові та практичні погляди щодо фейків в інформаційному просторі уже набули актуальності в публіцистичному обговоренні та аналітич-

ному звітуванні. Однак, існує потреба розглянути фейки в аспекті політичного протиборства з використанням кіберпростору, як сучасного механізму впливу на свідомість суспільства з метою дискредитації окремих партій, окремих суб'єктів політики, які є учасниками конфронтації політиків.

Так, до прикладу Національним інститутом стратегічних досліджень підготовлено аналітичну доповідь щодо фейків, які сприяють суб'єктам політики у виборчому процесі [10], окрім того, фейкам приділено увагу в рамках інформаційної війни в загальному прояві [11], разом з тим науковці Харченко І., Сапогов С., Шамраєва В., Новікова Л. [2] уточнюють щодо засобів інформаційного протиборства та інформаційної війни в міжнародному аспекті, звичайно для того, щоб розуміти мету такого впливу авторським колективом Браїловським М., Іванченком І., Опірським І., Хорошком В. [3] проаналізовано психологічний аспект інформаційного протиборства в нашій державі. Усі ці наукові та публіцистичні погляди демонструють актуалізацію інформаційного середовища, з метою вміння аналізувати інформацію, бо її вплив та значимість в сучасному світі досить висока, а тому виникає необхідність у вмінні ґрунтовного поділу на достовірну (офіційну) новину та не достовірну (фейкову) новину. Бо в період політичного протиборства фейки можуть бути джерелом пливу на опонента.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання щодо дослідження політичної інформації, в аспекті її впливу на свідомість громадян, відносно політичних висловлювань, подій, рішень є тим науковим напрямком, який потребує детального аналізу. Такий напрямок дослідження є досить актуальним в сучасному геополітичному просторі в умовах війни, яка впливає на усвідомлення політичних процесів для громадян усього світу, а особливо українських громадян, які стали жертвами військової агресії. Оскільки, існуючі погляди щодо фейків виділяють галузі виборчого процесу [10], також здійснюється аналіз окремих інформаційних атак [11] на органи управління, як міра впливу під час політико-правових перемовин, але в аспекті розповсюдження фейків в період військових дій, науковими дослідниками не зосереджено.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Визначивши напрямок дослідження, варто відзначити що основною метою даної статті є аналіз фейків, як форми сучасного протиборства в кіберпросторі. Для реалізації поставленої мети виділено такі завдання: теоретично обґрунтувати сутність поняття «фейк» в політичній інформації; відзначити вплив «фейків» на свідомість громадян з метою дискредитації суб'єктів політики, політичні партії чи групи політиків; проаналізувати фейк, щодо можливих

наслідків у політичному процесі та подальших взаєминах між суб'єктами політики; оцінити невідворотність використання фейків при аналізі політичних процесів політичними силами з низьким рівнем політичної культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна інформаційна система пронизана фейками, які стають частиною політичної взаємодії у кіберпросторі. Оскільки, суспільство отримує велику кількість різнопланової інформації, то формується певна галузь інтересів. В період транзиту політичної системи в більшій частині суспільства виникає потреба в політичній інформації, щодо процесів модернізації та трансформації суспільно-політичного устрою. Такий вид політичної інформації містить різні рівні достовірності, а отже і різні аспекти впливу на освідомлення політичної реальності.

Для того, щоб проводити аналіз політичної інформації потрібно мислити критично, а найголовніше володіти знаннями, які допомагають проводити аналіз та ділити інформацію на правдиву, або недостовірну.

Так, на думку М. Селіної існує окреме поняття таке, як «спеціальна інформаційна операція», яка використовується для впливу на глобальні маси, а сам авторка відзначає, що «розуміння феномена спеціальна інформаційна операція в усіх його аспектах, у т.ч. вміння якісно протидіяти проведенню деструктивних СІО з боку супротивників, у сучасний період є однією з головних передумов забезпечення національних інтересів країни» [4].

Фейки по своїй сутності та змістовному наповненню є тими елементами, які наповнюють той інформаційний багаж, який запускають у суспільство. Важливо, щоб суспільство сприймало таку інформацію, у разі недостовірності та неефективності такої атаки, можна визнати такий фронт операції як провалений. Суспільство, яке містить низький рівень інтелектуального потенціалу, дуже швидко піддається впливу, а разом з тим власною пропагандою змушує вірити й тих громадян, які не акцентували увагу на таких даних, але якщо у суспільстві більшість людей розуміє нікчемність отриманих даних, можлива втрата авторитету і самого джерела інформації і суб'єкта, який її оформив.

Отже, фейк у політичних процесах – це такий тип політичної інформації, який метою свого розповсюдження має вплив на психо-емоційний стан людей та формування викривленого уявлення про політичні процеси, рішення, висловлювання офіційних політиків, для політичної дестабілізації в окремому регіоні, державі чи навіть світі.

Для українського суспільства дуже наглядно використовується велика кількість політичних фейків, бо Україна перебуває в активній військовій протидії агресору, який активізувався з 24 лютого в активності наступальних дій. Особливо активно

фейки використовуються на тимчасово окупованих територіях, у яких відсутній доступ до глобальних інформаційних ресурсів, а телебачення переформатоване під пропаганду агресора, яка підходить і для окупованих територій, так і для власних громадян, які активно споживають зрозумілий інформаційний продукт та підтримують злочинні політичні та військові процеси.

Оскільки, в українському суспільстві критика до політичної влади була завжди, а особливо в період незалежності, тому аналізувати та перевіряти інформацію стало звичкою для щоденного сприйняття, а тому виникла проблема у застосуванні до українців інформаційного впливу під час військових процесів. Звичайно, це не формує узагальненої характеристики відносно усього населення. Переважно це має відношення до тих, хто має техніку для отримання інформації з різних джерел (телефони, планшети, ноутбуки, комп'ютери та ін. [1, с. 54]).

В умовах військових дій в Україні інформаційних простір містить ряд фейкової інформації, яка є джерелом споживання як в середині країни, так і за її межами. Щоб спростувати недобросовісне повідомлення інколи потрібно декілька хвилин, а інколи декілька місяців. Джерелом спростування можуть бути лише офіційні посадові особи, які несуть персональну відповідальність за подану інформацію суспільству, а також оприлюдненні нормативні акти, що спростовують новини, які сіють страх, паніку, істерію серед мас.

Яскравим прикладом фейкової інформації є повідомлення у засобах масової інформації щодо «змісту електронного листа, який департамент з комунікацій ООН розіслав усім співробітникам. У документі сказано: «[Використовуйте] «конфлікт» або «військовий наступ», а не «війна» або «вторгнення», коли мова йде про ситуацію в Україні» [12].

ООН є міжнародною організацією, яка перша в активній фазі військових дій повинна називати речі такими, як вони є. Бо тоді сама мета діяльності такої міжнародної організації буде нікчемною. В той же час висловлювання дійсно повинні бути виважені та поважати усі сторони, якщо це свого роду конфлікт. Однак, ситуація в Україні не залишає права на термінологічну маніпуляцію, а ігри в слова і словосполучення демонстрація слабкості або байдужості.

Тому, в найкоротші терміни (на наступний день) «голова МЗС України Дмитро Кулеба у своєму повідомленні у Twitter зазначив, що йому важко повірити, що ООН могла б, по суті, запровадити таку ж цензуру, як Кремль. Він закликав ООН швидко спростувати повідомлення про те, що організація заборонила використання слів «війна» та «вторгнення» про війну Росії проти України, якщо ці повідомлення помилкові» [12].

Бо термінологічна гра, означала б, що події, які відбуваються в Україні не є повномасштабним вторгненням, війною, яка загрожує не лише військовим, а й громадянам в усіх регіонах країни. А питання перетину кордонів України військовослужбовцями агресора не відповідають об'єктивній ситуації. Замовчування такої ситуації на рівні органів ООН, її бездіяльність та лояльність до сторони агресора може слугувати шляхом до повторення ситуації з міжнародною організацією Ліга націй.

Враховуючи усі ризики Організація Об'єднаних Націй відреагувала на претензію. Так, «представник Стефан Дюжжарик відповів виданню The Guardian, що це «просто не той випадок, коли співробітникам було надано вказівку не використовувати такі слова, як «війна» або «вторгнення для опису ситуації». Він також відзначив повідомлення заступника генерального секретаря ООН Розмарі Дікарло, де вона вживає словосполучення «безглузда війна» в Україні» [12].

Отже фейки, можуть містити ряд провокативних повідомлень дискредитувати не лише окремих суб'єктів, а й цілі організації переслідуючи різні політичні причини. Такий інформаційний вплив в сучасному цифровізованому суспільстві невідворотний, бо повідомлення інформаційного характеру створюють картину суспільної реальності.

Органи управління в українському суспільстві формують систему нормативного забезпечення [7; 8; 9], з метою зменшення негативного впливу на свідомість громадян, які споживають інформаційний продукт, який може негативно впливати на процеси політичного сприйняття та зменшення духу боротьби за національну єдність українського народу. Однак, існує багато проблем в умовах глобалізації інформаційної системи.

Кіберпростір є нова інформаційна платформа для розповсюдження, отримання та аналізу інформації. Людство розвиваючись отримує нові виклики та загрози, які впливають на подальше існування міжнародних організацій, окремих країн, впливових союзів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У політичному процесі завжди мало уваги приділяється політичній куль-

турі та політичній свідомості, які є рушійними силами для удосконалення різних напрямків політичних процесів. Використання фейків, для покращення свого політичного становища, а особливо перемоги у військових діях, є засобом брудного маніпулювання свідомістю масами. Однак, для того, щоб фейки діяли підґрунтя для їх реалізації повинні будуватись протягом певного історичного періоду часу.

Інформаційний простір в сучасному світі глобальний та інтегрований у загальносвітові процеси. А тому, фейки можуть бути небезпечними для адресата неправдивої новини, адже якщо в інформаційних простір потрапляє перебільшена інформація в рази, таке джерело стане недостовірним, а аудиторія поважаючи свій час замінить його на інше.

Звичайно, люди, які мають обмежений доступ до кіберпростору мають менші можливості для отримання інформації, щодо спростування фейків, але разом з тим, мають менші можливості отримати фейкові новини. В період військового стану фейки є засобом для виснаження сприйняття реальності для громадян, однак вони стимулюють до очищення інформаційних джерел.

Сучасна політична інформація дуже різноманітна та суперечлива, тому завдання людей в сучасному суспільстві здійснювати самоаналіз та очікувати офіційної інформації від осіб, які несуть відповідальність за те, що публічно повідомляють. Ще одним важливим джерелом інформації є офіційні представники міжнародних організацій, країн, союзів, а також нормативно правові акти, які оприлюдненні відповідно до вимог чинного законодавства в межах окремої країни чи нормами міжнародного права.

Об'єктивна політична інформація – це джерело довіри до органів управління, зразок демократії, прояв гуманного відношення до жителів планети Земля, толерантність у відвертих політичних відносинах та шлях до найшвидшого врегулювання політичних конфліктів.

Науковий напрям дослідження залишається актуальним в період інформаційної глобалізації та збільшення політичної боротьби на різних напрямках діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Завгородня, Ю. В. Кіберпростір як сучасна платформа для політичних конфліктів. *Publishing House "Baltija Publishing"*, 2021. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/161/4774/10037-1?inline=1>
2. Kharchenko, I., Sapohov, S., Shamraeva, V., Novikova, L. Основні засоби інформаційного протиборства та інформаційної війни як явища сучасного міжнародного політичного процесу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм, 2017. (6), 77-81.
3. Браїловський М., Іванченко І., Опірський І., Хорошко В. Інформаційно-психологічне протиборство в Україні. *Безпека інформації. Серія: Кібербезпека та захист критичної інформаційної інфраструктури*. 2019. Том 25, № 3. С. 144-149.

4. Селіна М. Спеціальна інформаційна операція: історія становлення. *Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право*. 2019. URL: <http://file:///C:/Users/38096/Downloads/126-Article%20Text-238-1-10-20200319.pdf>
5. Певцов Г. В., Залкін С. В., Сідченко С. О., Хударковський К. І. Інформаційно-психологічні операції Російської Федерації в Україні: моделі впливу та напрямки протидії. *Наука і оборона*. Київ, 2015. № 2. С. 28–32.
6. Гунін В.Є. Проблеми забезпечення безпеки діяльності конкурентної розвідки в умовах загострення інформаційно-психологічного протиборства. *Політичне життя*. 2020. URL: <http://file:///C:/Users/38096/Downloads/9321-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-18605-1-10-20201202.pdf>
7. Військовий стандарт. Інформаційна безпека держави у воєнній сфері. Терміни та визначення: ВСТ01.004.004 – 2014 (01). [Чинний від 2014 – 02 – 27]. Київ: Міністерство оборони України, 2014. 22 с.
8. Про розвідувальні органи України : Закон України від 22.03.2001 р. № 19. Відомості Верховної Ради України. 2001. С. 94–107.
9. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. С. 3, 4, 8, 9, 16, 23, 24.
10. Фейки, як інструмент впливу на вибори. Аналітична довідка. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/fake_news_fin_full_clean.pdf
11. Фейки, як інструмент інформаційної війни. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/feyk-yak-instrument-informacynoyi-viyni.html>
12. ООН спростувала дані ЗМІ – організація визнає ситуацію в Україні повномасштабною війною. URL: <https://www.unian.ua/war/oon-nakazuye-svojim-pracivnikam-nazivati-viynu-v-ukrajini-konfliktom-abo-viyskovim-nastupom-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11735083.html>

АВТОКРАТІЯ VS ДЕМОКРАТІЯ НА ТЛІ КОРОНАВІРУСНОЇ КРИЗИ**AUTOCRACY VS DEMOCRACY IN THE MIDST OF THE CORONAVIRUS CRISIS****Лавринович О.А.,***кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та педагогіки
Національного транспортного університету*

Затяжний характер коронавірусної кризи і комплекс зумовлених нею проблем стали викликом для урядів демократичних країн у реагуванні з дотриманням демократичних стандартів і норм. Попри те, що багато демократій довели свою стійкість, кінцевий результат впливу коронавірусної кризи на демократію ймовірно матиме чималі непередбачувані наслідки, якщо заходи, впроваджені для попередження вірусу не скасуються, а під тиском політичної кон'юнктури уряди використають їх для реалізації власних намірів. У статті аналізується розбалансування демократичних та авторитарних процесів у контексті коронавірусної кризи; окреслюється специфіка проявів сучасного процесу автократизації. Порівнюються результати досліджень міжнародних дослідницьких агенцій та міжурядових організацій, зокрема Economist Intelligence Unit, Freedom House, V-Dem. Концептуально унаочнюються граничні позиції держав у реагуванні на небезпеку, яка пов'язана з коронавірусною інфекцією. Визначаються відмінні риси нинішнього процесу автократизації: поступовість, послідовність, латентність та гнучкість. Virізняються актуальні підстави процесу автократизації: кумівський капіталізм, різновид капіталістичної економіки, у якому замість принципу особистої ефективності використовується принцип ефективності клану; демократичний регрес, до проявів якого зараховують дискредитацію інституту виборів; утиски ліберальних прав на свободу слова, ЗМІ, послаблення верховенства права, незалежності судової влади тощо; етнонаціоналізм, в його радикальних формах, зокрема шовінізм, ксенофобія, расизм, які спричиняють розпалювання міжнаціональної ворожнечі, етнічної дискримінації тощо; культурний консерватизм у значенні консервативної позиції в культурних війнах; політичний мачизм, як образ сильного і рішучого лідера, який вирішує найскладніші проблеми, але при цьому зберігає присутність духу, надійний, на якого можна покластися. Зазначені політичні орієнтації та ідеологічні настанови породжують у суспільстві відчуття несправедливості, правового нігілізму, особливо у групах меншин, що становить реальну загрозу демократичному процесу.

Ключові слова: демократія, автократія, коронавірусна криза, автократизація, ліберальна демократія.

The protracted nature of the coronavirus crisis due to the constant emergence of new strains and the complex of problems caused by it has become a challenge for governments of democratic countries in responding to democratic standards and norms. Although there is evidence that the current impact of the pandemic on democracy has been negligible, its final result could have significant and unintended consequences if measures taken to prevent the virus are not repealed and used by governments to pursue their own policies intentions. The article analyzes the imbalance of democratic and authoritarian processes within the context of the coronavirus crisis; the specifics of the manifestations of modern autocracies are outlined. The results of research by international research agencies and intergovernmental organizations, including the Economist Intelligence Unit, Freedom House, V-Dem, are compared. Conceptually, the limit positions in responding to the dangers associated with coronavirus infection are illustrated. Distinctive features of the current process of autocratization are identified: gradualness, consistency, latency and flexibility, which determine a wide range of varieties. There are similar political orientations and ideological preferences for different types of autocracies: godfather capitalism, in which the relationship between the political class and the business class dominates in policy-making, and the state is corruptly used to support supporters of the ruling clique; democratic regress, which includes discrediting the institution of elections; oppression of liberal rights to freedom of speech, media, weakening the rule of law, independence of the judiciary, etc.; ethnonationalism, in its radical forms, including chauvinism, xenophobia, racism, which cause incitement to ethnic hatred, ethnic discrimination, etc.; cultural conservatism, in the sense of a conservative position in cultural wars; political machismo, as the image of a strong and determined leader who solves the most difficult problems, but maintains the presence of a reliable spirit that can be relied on. Mentioned political orientations and ideological spirits will give rise to the suspense of injustice, legal nihilism, especially among minority groups, which will become a real threat to the democratic process.

Key words: democracy, autocracy, coronavirus crisis, autocratization, liberal democracy.

Постановка проблеми. На тлі пандемії COVID-19 глобальне відродження авторитаризму стало викликом ліберальним демократіям і світовому ліберальному порядку. Для боротьби з коронавірусною інфекцією уряди країн були змушені вдаватися до надзвичайних заходів. Ідеться про соціальну ізоляцію, соціальну дистанцію, припинення роботи низки підприємств, обмеження пересування, запровадження надзвичайного стану

й ухвалення відповідних законів тощо. Хоча багато демократій довели свою стійкість, стрімко адаптуючи інститути та моделі управління до нових умов, спричинених пандемією коронавірусу, фіксуються випадки, коли такі вимушені дії затягуються й стають нормою, інструментом управління. Особливо це стосується держав зі слабкими та нестійкими демократичними інститутами, які нещодавно стали на шлях демократичних пере-

творень. Як слушно зауважив Майкл Абрамовіч, президент Freedom House «Те, що розпочалося як світова криза у сфері охорони здоров'я, стало частиною глобальної кризи демократії» [12].

Необхідність пояснення причин зміщення міжнародного балансу у бік авторитаризму і наслідків такого політичного регресу для демократії, увиразнилися у дискусії щодо її перспектив та ефективності управління в умовах коронавірусної кризи. З одного боку лунають заяви про неповноцінність демократії, її нездатність справлятися з глобальними і всеосяжними викликами. До того ж, що ця система абсолютно не підходить для забезпечення виживання людства у цьому суворому світі, який вона створила. З іншого – висновається, що песимізм стосовно майбутнього демократії необґрунтований. Відступ від ліберальних принципів на користь авторитарних, обмежених суспільствами, в яких недостатньо розвинуті емансипаційні цінності, а тимчасові збурення не перешкоджають її поступальному розвитку. Ще інші вважають, що та ліберальна демократія у класичному розумінні, у тому вигляді, в якому ми її знали, скінчилась і нині відбувається перехід до нових, більш формальніших концепцій та практик демократії. Дехто припускає формування нового постнеоліберального світового порядку. Водночас з боку суспільства неухильно зростає розчарування в інститутах демократії та незадоволення її функціонуванням, ставляться під сумнів основні ліберально-демократичні цінності, зокрема рівні можливості. Люди, підтримуючи демократію, відчують її дефіцит.

Отже, затяжний характер коронавірусної кризи і комплекс зумовлених нею проблем стали випробуванням для урядів демократичних країн у реагуванні з дотриманням демократичних стандартів і норм. Попри те, що багато демократій довели свою стійкість, кінцевий результат впливу коронавірусної кризи на демократію ймовірно матиме чималі непередбачувані наслідки, якщо заходи, впроваджені для попередження вірусу не скасуються, а під тиском політичної кон'юнктури уряди використають їх для реалізації власних намірів.

У зв'язку з цим актуалізується осмислення динаміки процесів демократизації та автократизації в контексті загрозливої санітарно-епідеміологічної кризи у світі, спричиненої поширенням коронавірусної хвороби COVID-19, задля з'ясування змін, які в них відбуваються під впливом раптових глобальних негативних потрясінь.

Аналіз останніх джерел і публікацій показав, що проблеми демократичного процесу, демократичного транзиту, демократичної модернізації, зміни ключових характеристик політичних режимів, процеси автократизації тощо є предметом дослідження як іноземних, так і вітчизняних учених. На особливу увагу з даних питань заслугову-

ють розробки Н. Бермео, С. Гантінгтона, Б. Геддес, Є. Головахи, Р. Даля, Д. Даймонда, В. Дергачова, Т. Карозерса, І. Кейтліца, К. Крауча, Р. Лібермана, Ю. Мацієвського, М. Михальченка, Я. Мунка, С. Наумкіної, А. Пшеворського, Ф. Рудича, А. Сіленко, А. Степана, Л. Томіні, Х. Лінца, Д. Шелеста, М. Шульги та багатьох інших.

Вагоме емпіричне опертя для наукового аналізу надають міжнародні дослідницькі агенції, міжурядові організації: Economist Intelligence Unit, Pew Research Center, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Freedom House, V-Dem, Alliance of Democracies Foundation.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій із зазначеної проблеми, потребує осмислення питання відступу демократії від існуючих нормативних правил та посилення авторитарних тенденцій на тлі затяжної коронавірусної кризи, задля з'ясування впливу даних процесів на демократичний розвиток.

Мета цієї статті – проаналізувати розбалансування демократичних та авторитарних процесів у контексті коронавірусної кризи; окреслити специфіку проявів сучасного процесу автократизації.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: уточнити поняття «автократія» і «демократія», проаналізувати динаміку демократичних та авторитарних процесів в умовах коронавірусної кризи; окреслити специфіку проявів і актуальні підстави процесу автократизації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Автократія і демократія – це політичні режими із різними моделями організації влади та суспільного розвитку. Автократія базується на домінуванні одноосібності у державній владі, жорсткій владній вертикалі, потужному бюрократичному апараті, відстороненні та непідконтрольності влади громадянам. Приклади автократій з історії, починаючи з монархій Стародавнього сходу, грецьких міст-держав, Римської імперії і до однопартійних, султаністських та військово-бюрократичних режимів сьогодні, демонструють різноманіття її типів. Головною відмінністю сучасних автократій є впровадження інституту виборів, а саме можливість обирати очільників виконавчої влади та представників в національному законодавчому органі на прямих чи непрямих багатопартійних виборах. Проте у закритих автократіях глави виконавчої та законодавчої влади або не обираються, або немає фактичної конкуренції на виборах, наприклад, за однопартійних режимів. Режими з виборами, які не впливають на те, хто очолює виконавчу владу (навіть у певній мірі конкурентні) також підпадають під цю категорію. В електоральних автократіях, з іншого боку, голова виконавчої влади залежить від законодав-

чого органу, який обирається на багатопартійних виборах де-юре (у парламентських системах), чи обирається безпосередньо разом з окремо обраним законодавчим органом (у президентських системах), або комбінацією обох (у напівпрезидентських системах). Але в умовах електоральної автократії ці інститути де-факто зводяться нанівець [11, с. 63].

Альтернативою автократії виступає демократія. Буквально під демократією розуміється народовладдя. Таке трактування терміну «демократія» призводить до його суто символічного сприйняття. Образних уявлень про демократію є досить багато, через що виникають суперечки і конфлікти між різними політичними силами, кожна з яких має своє розуміння даної форми правління і нав'язує її своїм опонентам як усталене та узгоджене поняття. Серед різноманіття теоретично-концептуальних підходів щодо визначення сутнісних ознак демократії найбільш визнаною є концепція «поліархії» американського теоретика Роберта Даля, відповідно до якої основними критеріями демократичності є наявність контролю над владою виборами та обмеженням строку мандатів, справедливі вибори, відкритий допуск до виборчої системи, участь усього населення у виборах, свобода політичних висловлювань, свобода отримання інформації та свобода політичних асоціацій (можливість створювати будь які об'єднання з мирною метою) [11, с. 62].

Від початку минулого століття, а це трохи більше ніж сто років, світ пережив три хвилі демократизації (С. Гантінгтон). Перші дві хвилі демократизації зачепили порівняно невелику кількість країн. За кожною з них наступав відступ і деякі країни здійснювали перехід до недемократичного напрямку розвитку. Остання хвиля демократизації розпочалася з середини 70-х років двадцятого століття і з того часу частка демократичних країн в усіх регіонах світу почала неухильно зростати [7]. Отже, демократія із винятку на початку двадцятого століття, після припинення холодної війни, наприкінці, перетворилася в глобальну норму і почала формувати поведінку навіть автократів.

Ліберальна демократія, яка сформувалася в західній цивілізації на певному етапі розвитку буржуазного суспільства, становить форму влади, що намагається забезпечити законність, свободу, права людини, економічне процвітання і представляє найбільш досконалу форму суспільного розвитку. У сучасному світі ліберальна демократія виступає і як каталізатор трансформацій політичних систем сучасних держав, і як категорія аналізу, ідеальний тип держави, і як головний маркер західної ідентичності, його квінтесенція, еталон, універсальна *verum*, модель «кінця історії», яка встановлює перевагу Заходу над іншим світом.

Проте впродовж останніх років у центрі уваги багатьох досліджень перебуває проблема уповільнення демократичного підйому, яка описується по-різному, як: занепад, регрес, ерозія, відступ, цезура, стагнація демократії. Пандемія COVID-19 значно посилила наявні проблеми та виявила прояви деградації демократії у сферах, які раніше найменше піддавалися спаду, зокрема свобода пересування, ефективність уряду, рівність соціальних груп тощо. На відміну від попередніх криз, нинішня торкнулася не лише країн із перехідними режимами та незрілих демократій, а й економічно розвинутих країн з тривалими та стійкими демократичними традиціями. У звіті Міжнародної правозахисної організації Freedom House за 2020 рік «Democracy under Siege» («Демократія під загрозою») [13] констатуються найнижчі показники глобальної свободи за весь період від початку негативної тенденції у 2006 році, зміщення на фоні пандемії міжнародного балансу в бік авторитаризму і деспотії [13, с. 1-4] (останній позитивний результат був у 2005 році). Підкреслюється, що «подальший занепад породив заяви про неповноцінність демократії» [13, с. 1], тобто ліберальні демократичні держави не здатні не лише забезпечити економічний розвиток, подолати стрімке зростання соціальної нерівності, а й із виникненням загрози здоров'ю і життю своїх громадян діють менш ефективно і продуктивно, ніж авторитарні країни. Відзначається збільшення випадків політичного зловживання силою чи владою, зокрема політичного насилля, репресій, переслідування й фізичних нападів на опозицію, маргіналізацію груп меншості, залякування, арешти, контроль за інформацією, корупція, проявів етноцентризму, ксенофобії, расизму, соціальної стигматизації, дискримінаційної поведінки. Країни, в яких спостерігається погіршення демократичних показників, перевищують кількість країн, де відбувається їхнє покращення. У 2020 році кількість країн, які рухаються в авторитарному напрямі, майже у тричі перевищила кількість країн, які рухаються у демократичному напрямі [9, с. 1, 3].

Подібні тенденції виявляє і британський дослідницький центр Economist Intelligence Unit (EIU) (аналітичний підрозділ журналу «Економіст»). За даними EIU, у 2020 році глобальний середній бал Індексу демократії впав до найнижчого рівня з моменту його впровадження у 2006 році (до 5,37 з 10 максимальних балів), за цих умов зменшення показників демократії зафіксоване майже у 70 % країнах світу [6, с. 4-5]. У Східній Європі середній регіональний бал знизився до 5,36 порівняно з 5,42 у 2019 році [6, с. 33]. Таке зниження показників пояснюється як тими обставинами, що склалися внаслідок пандемії, так й історичним минулим, слабкістю інституцій, спрямованих на забезпечення верховенства закону, політичною

культурою, постійними проблемами з корупцією. Найдемократичнішим регіоном у світі є Західна Європа, де знаходяться сім із десяти країн, які мають найвищий рейтинг у Індексі демократії (Першу позицію у рейтингу займає Норвегія) [6, с. 9]. За висновками EIU, у 2020 році в усьому світі громадяни відчули саме значне обмеження індивідуальних свобод, яке здійснили уряди за всю історію у мирний час (а, можливо, навіть і за часи війни) [6, с. 6]. Але найбільшим потрясінням стала добровільна відмова мільйонів людей від основних свобод [6, с. 14]. Багато демократичних політиків були приголомшені тим, як легко було відібрати свободу у людей [6, с. 15]. Попри те, що з часом, оголотившись від струсу, який викликала нова хвороба, все більше людей не бажають відмовлятися від своїх прав, навіть якщо це запобігає поширенню коронавірусу (приміром, обмеження подорожування), страх все одно продовжує домінувати над свободою волі, що є тривожним симптомом для демократії.

На можливе прискорення «третьої хвилі» авторитаризації, через відступ від демократії в економічно розвинутих країнах, привертається увага в останньому п'ятому річному звіті Varieties of Democracy (V-Dem) під назвою «Autocratization Turns Viral» («Авторитаризація стає вірусом») [5]. За результатами дослідження V-Dem, найбільш поширеним режимом у світі є електоральна авторитарія. У електоральних та закритих авторитаріях проживає 68 % населення світу. Ліберальні демократії скоротилися за останнє десятиліття з 41 країни до 32, з часткою населення усього 14 %. За цих умов електоральні демократії нараховують 60 країн із часткою 19 % населення. Авторитаризація захопила 25 країн світу і 34 % населення, а кількість країн, які демократизуються зменшилася майже удвічі до 16, що складає усього 4 % від населення світу [5, с. 6]. Одним з проявів такої тенденції стало перетворення найбільшої, за густотою населення, демократії – Індії – в електоральну авторитарію [5, с. 9]. У багатьох країнах реєструється посилення загрози свободі слова та ЗМІ, репресії проти громадянського суспільства, але поряд з цим відзначається зростання продемократичних протестів і безпрецедентна мобілізація демократичних сил у відповідь на поглиблення авторитаризації [5, с. 7].

Незважаючи на відмінності у реагуванні країн світу на небезпеку, яка пов'язана з коронавірусною інфекцією, можна виокремити схожі граничні позиції. Одна група демонструє авторитарну реакцію і спрямована на обмеження політичних свобод заради боротьби з коронавірусом, усунення його поширення. Радикальним прикладом і, на жаль не єдиним, у використанні коронавірусу для обмеження свобод громадян є президент Філіппін Родріго Дутерте, який наказав армії і поліції

відкривати вогонь на ураження по всіх порушниках порядку під час карантинних обмежень через коронавірус [2]. У такий спосіб влада намагається уповільнити поширення інфекції та врятувати слабку систему охорони здоров'я від перенавантаження. Інша група наполягає на приматі раціонального економічного інтересу, що стосується, зокрема, і ризиків для здоров'я та життя людей. Приміром, найвідоміший зі скептиків в Африці щодо загрози коронавірусної інфекції президент Танзанії Джон Магуфулі закликав боротися з ним молитвами і стверджував, що «коронавірус – це диявол» [1]. Президент Бразилії Жаїр Болсонару постійно висміює карантин та заходи, вжиті урядами інших країн для боротьби з поширенням коронавірусу [3].

Очевидно, що використання демократичними режимами традиційно авторитарних тактик створює ризики для «виживання» демократичних норм та управління. Якщо раніше встановлення авторитарного правління відбувалося переважно внаслідок чи то державного або військового перевороту, чи то зовнішнього вторгнення, то нинішній відступ від демократичних норм відбувається у форматі демократичної влади як демократичні зміни законодавства, тобто під прикриттям легальних способів та інструментів. На думку респондентів із різних країн, пандемія це привід для і без того репресивного уряду, щоб зробити те, що він планував зробити, але не міг, і найбільш тривожним є ухвалення законів, що обмежують свободу, водночас претендуючи на обмеження поширення вірусу [12]. Наводяться дані, що майже у 79 країнах світу [8] відкладено вибори, у 158 – запроваджено нові обмеження на протести [12], застосовуються силові методи задля підтримки карантинних обмежень. Себто, політики, використовуючи букву закону, усувають його дух. Відмінною рисою неоавтократів стає поетапна, крок за кроком концентрація влади в своїх руках. Вони легітимують її власним статусом – «виразник волі народу», оскільки саме їм відомо, чого хоче народ. Безпосереднім наслідком такої прихованої узурпації влади є згортання демократії. Послідовно, використовуючи легальні інструменти, які знаходяться в розпорядженні, урізаються чи навіть скасовуються «через недоцільність» ліберальні свободи, ліквідується політична опозиція, свобода ЗМІ, обмежується простір громадянського суспільства, підривається автономія органів управління виборами тощо. У такий спосіб, послаблюючи демократичні інститути, норми, завдяки яким неоавтократи прийшли до влади, просуваються альтернативні системи авторитарного правління. Водночас зберігаючи формально-демократичний фасад, неоавтократи дозволяють політичним опонентам брати участь у виборах, хоча вони дуже рідко перемагають. Загалом, такі політичні лідери

схильні досить «легко» ставитися до формальних обмежень влади, приміром, до граничних термінів безперервного перебування при владі. Вони готові залишатися у владі й після закінчення усіх строків правління, виправдовуючись волею народу.

Такий процес автократизації є особливо загрозливим, оскільки демократії можуть втрачати свої важливі риси ще задовго до повного розпаду. Демократична рецесія та цезура стає модальною тактикою, лідер та посадові особи отримують доступ до влади на законних підставах, а потім поступово, проте суттєво, підривають демократичні норми, гальмують їхню дію, чим порушують функціонування демократичних інститутів, водночас не відмінюючи ключових з них. За таких обставин протидіяти авторитарним тенденціям особливо складно. Насамперед, це пов'язано з тим, що багато перехідних, недемократичних режимів мають дуже широкий спектр проявів: від закритих автократій до електоральних режимів з різною мірою близькості до демократії, для яких у тому чи іншому ступені властиві риси демократичного режиму. Натомість поступовий перехід до електорального авторитаризму складніше виявити, ніж явне порушення демократичних стандартів, а тому і менше можливостей для внутрішньої і міжнародної опозиції. Отже, поступовість, послідовність, латентність та гнучкість становлять прикметну особливість актуального процесу автократизації, що зумовлює розширення його спектру. Якщо поворот у бік автократизації буде тривати і у посткоронавірусному світі, то можливі зміни й наявних норм взаємодії між державами. Зокрема заміна таких ліберальних принципів як відкритість, слідування правилам та індивідуальні права на авторитарні: секретність, свавілля, державна влада.

Більшість дослідників відмічає, що можливості політичних дій обмежуються структурними умовами. Завадою демократичному розвитку на тлі затяжної коронавірусної кризи стають такі чинники.

По-перше, «кумівський капіталізм» («клановий капіталізм», «олігархічний капіталізм»), різновид капіталістичної економіки, у якому замість принципу особистої ефективності використовується принцип ефективності клану [4, с. 85]; за якого стосунки між політичним класом та бізнес класом домінують у формуванні політики, а держава використовується для підтримки прихильників правлячої кліки [14, с. 2-3]. Кумівський капіталізм підриває як демократію, так і здатність до управління. Вибори за таких умов перетворюються у напружену боротьбу між кланами. Величезні суми грошей вкладаються у компанії просування кандидатів та дискредитацію їхніх суперників. У такий спосіб економічно панівний клас, купуючи за гроші кандидатів та владу, закріплює свій

контроль. Водночас правлячий клас деградує і навіть за умов демократичних виборів не має з кого обирати. Як наслідок, більшість громадян сприймає вибори як засіб доступу певного клану до влади та багатства, а не як представництво інтересів та вираз суспільної волі, чим і обумовлено поширення абсентеїзму – відмови від участі у виборчому процесі.

По-друге, демократичний регрес, до проявів якого належить дискредитація інституту виборів; утиски ліберальних прав на свободу слова, ЗМІ, що зменшує можливості політичної опозиції критикувати уряд та пропонувати альтернативи, притягувати його до відповідальності; послаблення верховенства права, незалежності судової влади; заперечення легітимності політичних опонентів, їх переслідування; політичну поляризацію; використання демократичної риторики як відволікання від антидемократичних практик, зростання популістських настроїв; посилення виконавчої влади; посилення економічної нерівності тощо.

По-третє, етнонаціоналізм як форма націоналізму, в якому нація визначається з точки зору етнічної приналежності. За відсутності академічно сталої дефініції, зазвичай описується як усвідомлення певною спільнотою власної ідентичності на основі спільної історії, мови, релігії, культури, території тощо. Етнічний націоналізм спирається на наративи загального походження, а не відданості громадянським ідеалам та культурним традиціям. Його радикальні форми, зокрема шовінізм, ксенофобія, расизм та інші, роблять акцент на домінуванні однієї національності над іншими, що спричиняє розпалювання міжнаціональної ворожнечі, етнічної дискримінації тощо. Багато проявів крайніх форм етнонаціоналізму зараховують до міжнародних правопорушень.

По-четверте, культурний консерватизм у значенні консервативної позиції в культурних війнах. Під час культурних війн, які розгорнулися у другій половині минулого століття, були поставлені під сумнів фундаментальні уявлення про роль релігії в суспільстві, що є справедливість, що пристойно тощо. З часом конфлікт розширився і охопив широкий діапазон проблем, від церковно-державних до так званої « нової етики ». І якщо до 90-х років минулого століття політика була засобом, яким вирішувалися спірні культурні проблеми, то сьогодні політики переважно підживлюються розбіжностями з цих питань. Як наслідок, відбувається поляризація суспільства, політична чи електоральна мобілізація груп здійснюється на основі цінностей, які вони вважають органічними для себе (хоча ці цінності можуть конструюватися ЗМІ, або політиками). Через таке посилення внутрішньої групової лояльності та взаємодії, взаємоповага і терпимість до інших груп, політичних опонентів чи антагоністичних таборів, посту-

пається місцем недовіри та ворожнечі. Кожна зі сторін починає розглядати іншу як екзистенційну загрозу, що напружує й підриває повагу до демократичних норм і правил. Тому деякою мірою можна вважати, що культурні війни прийшли на зміну ідеологічному протистоянню часів холодної війни. Утім зрозуміло, що суперечки, приміром, з приводу прав груп меншин не мають масштабів конфронтації тих часів, але безперечно це ключові сучасні конфлікти.

По-п'яте, політичний мачизм. Термін мачизм походить з іспанської мачо «мачо», що буквально перекладається як самець, але значення зі сфери зоології вживається у більш широкому значенні й означає чоловіка, чиї дії обумовлені презирством стосовно смерті (як своєї, так і чужої), небезпекою, агресивністю, демонстративною брутальністю, мужністю, самоствердженням. У політиці це образ сильного і рішучого лідера, який вирішує найскладніші проблеми, але водночас зберігає емоційну виваженість, присутність духу, надійний, на нього можна поклатися. Такий мачо з фіксацією на образі крутого хлопця, хизуванні «традиційними» ознаками маскуліності є важливим у конструюванні ефективного лідера авторитарного типу. Мачизм і тривале правління – це два важливих аспекти *caudillio* – вождя, сильного, харизматичного диктатора, починаючи від Мао Цзедуну в Китаї і Беніто Муссоліні в Італії і до Фіделя Кастро, Аугусто Піночета в Латинській Америці. Тривалі диктатури двадцятого століття, здавалося б відійшли в минуле, проте мачизм повертається у політику, авторитарні лідери такого типу, зі своїми індивідуальними відмінностями, знову присутні на світовому політичному просторі [10]. Приміром, Танзанія, яка втомила від корупції, обрала своїм лідером Джона Магуфулі. Він почав «наводити порядок» в країні, проводити антикорупційну політику, за що люди вітали його і називали «Бульдозером». Почали проводитися й економічні реформи, було збільшено обсяги виробництва електроенергії, інвестицій у великі інфраструктурні проекти, але водночас громадянське суспільство, політичні партії, ЗМІ стикалися з різними формами придушення, через що зміни, які почали відбуватися, шкодили демократії. Токсична форма маскуліності яскраво проявилася в реакції Магуфулі на загрозу коронавірусної інфекції, що, на думку багатьох аналітиків, і визначає його політичну спадщину.

Як бачимо, перелічені політичні орієнтації та ідеологічні настанови породжують у суспільстві відчуття несправедливості, правового нігілізму, особливо у групах меншин. Опора на політичних лідерів типу «мачо» загрожує зловживанню силою

та владою, робить передачу влади потенційно насильницьким шляхом. Особливо загрозливою стає мобілізація політичних ресурсів у культурних війнах, оскільки створює відчуття боротьби, коли переможець отримує все, зокрема і контроль над майбутнім держави.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У підсумку варто зазначити, що на тлі пандемії COVID-19 тенденції до автократизації посилюються. Найбільш поширеним режимом у світі, після закінчення холодної війни, залишається електоральна автократія. Нині країни, в яких спостерігається погіршення демократичних показників, перевищують кількість країн в яких відбувається їхнє покращення. На відміну від минулих історичних прецедентів автократизація відбувається латентно і поступово, переважно без змін формальних правил. Такий процес автократизації є особливо загрозливим, оскільки демократії можуть втрачати свої важливі риси, певним чином, ще задовго до свого повного розпаду.

Найпоширенішими проявами відступу від демократії у більшості країн світу стали обмеження свободи слова та ЗМІ, репресії проти громадянського суспільства. Збільшилися випадки політичного зловживання силою чи владою. Зросла підтримка авторитарних лідерів у неповних демократіях.

Використовуючи медичну метафору авторитаризація стає «вірусом», який вражає не лише країни з перехідними чи гібридними режимами, а й усталені демократії, але перебіг «хвороби» в кожній країні різниться залежно від віку, історії «захворювання» та «спадкових» чинників. Прояви такої «хвороби», як кумівський капіталізм, демократичний регрес, етнонаціоналізм, культурні війни та політичний мачизм, що представляють типові авторитарні практики, є особливо загрозливими, оскільки наполегливо і поступово руйнують демократію.

Демократія буде вітальною і затребуваною доти, доки вона залишатиметься гнучкою, адаптивною та відкритою системою. Порушення цього балансу призведе до її згортання та виродження, а це за нинішніх обставин цілком реальна перспектива як на Заході, так і за його межами.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у проведенні порівняльного аналізу процесів демократизації та автократизації в контексті коронавірусної кризи. Виявлення глибини автократизації та її особливостей допоможе зрозуміти нові авторитарні практики, розкрити сучасні загрози для демократії та дозволить з'ясувати способи їх усунення, а отже оцінити й майбутнє світового ліберального політичного порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зниклий президент Танзанії помер на тлі чуток про його зараження COVID-19. *BBC News*. 2021. 18 берез. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-56440209>
2. Коронавірус: президент Філіппін дозволив стріляти по порушниках карантину. *Радіо Свобода*. 2020. 02. квіт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-duterte-coronavirus/30525974.html>
3. Президент Бразилії сказав громадянам «припинити скиглити» на тлі зростання смертності від коронавірусу. *LB.ua*. 2021. 05 берез. URL: https://lb.ua/world/2021/03/05/479211_prezident_brazilii_skazav.html
4. Тертичний О. О., Бородавка О. А. Кумівський капіталізм як явище сучасної економіки України. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. № 51. С. 84 -88.
5. Alizada N., Cole R., Gastaldi L., Grahn S., Hellmeier S., Kolvain P., Lachapeiie J., Lührmann A., Maerz S. F., Pillai S., Lindberg S. I. Autocratization Turns Viral. *Democracy Repot* 2021. University of Gothenburg: V-Dem Institute. 2021. 52 p.
6. Democracy Index 2020: In sickness and in health? The Economist. A Report by the Economist Intelligence Unit. The Economist Intelligence Unit Limited 2021. 75 p.
7. Desilver D. Despite global concerns about democracy, more than half of countries are democratic. *Pew Research Center*. 2019. May 14. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/05/14/more-than-half-of-countries-are-democratic/>
8. Global overview of COVID-19: Impact on elections. *News & Media*. 2021. January 12. URL: <https://www.idea.int/news-media/multimedia-reports/global-overview-covid-19-impact-elections>
9. Global State of Democracy Report 2021. Building Resilience in a Pandemic Era. *International IDEA*. URL: <https://www.idea.int/gsod/global-report>
10. Guillermprieto A. The Return of Macho Politics. *The New Yorker*. 2021. February 24. URL: <https://www.newyorker.com/news/news-desk/the-return-of-macho-politics>
11. Lührmann A., Tannenberg M., Lindberg S. I. Regime of the World (RoW): Opening New Avenues for the Comparative Study of Political Regimes. *Politics and Governance*. 2018. V. 6, Issue 1. P. 60 – 77.
12. New Report: Democracy under Lockdown – The Impact of COVID-19 on Global Freedom. *Press Release*. 2020/ October 2. URL: <https://freedomhouse.org/article/new-report-democracy-under-lockdown-impact-covid-19-global-freedom>
13. Repucci S., Slipowitz A. Democracy under Siege. *Freedom House*. 2021. 34 p.
14. Sharafutdinova G. Political Consequences of Crony Capitalism Inside Russe. *Notr Dame, Ind: University of Notre Dame Press*. 2011. 279 p. URL: <https://www.idea.int/news-media/multimedia-reports/global-overview-covid-19-impact-elections>

**ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ІМІДЖ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ЛІДЕРА ЯК ЧИННИК
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ****FOREIGN POLITICAL IMAGE OF UKRAINE AND ITS LEADER AS A FACTOR
OF ENSURING NATIONAL SECURITY OF THE COUNTRY****Лісовський В.М.,***кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та конституційного права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова*

У статті визначено сутність означеного феномена «зовнішньополітичний імідж держави України та її лідера» у реаліях сучасної політичної комунікації. Особлива увага спрямована на формування іміджу Української держави в умовах війни з Росією та визначені основні проблеми, котрі сьогодні існують у сфері національної безпеки в питаннях протидії можливим загрозам з боку агресора. У зв'язку з цим з'ясовано, що іміджевий поступ країни та її лідера потребує постійного підтримання зовнішньополітичними рішеннями та пошуку відповідної нової парадигми державного управління національною сферою суспільства. Проаналізовано також фактори й функції створення позитивного брендингу Української держави на міжнародній арені. Звернута увага на різні сценарії виборчого процесу. У кінці XX століття політики зіткнулися з ефектом багаторазового розмноження гласності всіх їхніх дій та рішень, з «ефектом лінзи», де роль власне збільшувального скла зіграли засоби масової інформації та комунікації. Водночас у XXI столітті роль іміджу політичного лідера багаторазово зросла, який став «найефективнішим способом роботи з масовою свідомістю», виконуючи функцію «переведення масової свідомості на автоматичні реакції». Це робота з абсолютно новою цільовою аудиторією, молоддю, котра виявилася рушійною силою виборів 2019 року. Цим і переміг Зеленський ставши президентом України. Водночас автором звернута увага на розуміння та впевненість, що імідж є не лише ефективним засобом впливу на маси, а й форматом, що дозволяє оптимізувати ролі та стратегії політичного лідера. Не маючи «достатнього» політичного досвіду президент Володимир Зеленський на сьогоднішній день зіткнувся з війною свого народу проти своїх братів, яку треба припинити. Як це зробити, ось в цьому, на наш погляд, і є імідж Президента. Позиціонування України у світі та її репутація в очах світової спільноти є тим основним напрямком іміджу президента, який дозволяє просувати державні національні інтереси на міжнародній арені.

Ключові слова: глобалізація, держава, влада, політичні стратегії.

The article identifies the essence of this phenomenon «foreign political image of the state of Ukraine and its leader» in the realities of modern political communication. The formation of the Ukraine's image in the war with Russia and identification of the main problems that exist today in the field of national security in combating possible threats from the aggressor are in the focus of special attention. In this regard, it was clarified that the image progress of the country and its leader needs constant support by foreign policy decisions and the search for a new paradigm of public administration in the national sphere of society. The factors and functions of creating a positive branding of the Ukrainian state in the international arena and the different scenarios of the election process are analyzed. At the end of the 20th century, politicians faced the effect of multiplying the publicity of all their actions and decisions, with the «lens effect», where the role of the actual magnifying glass was played by the media and communication. At the same time, in the 21st century, the role of the political leader image has multiplied, becoming «the most effective way to work with the mass consciousness», performing the function of «switching the mass consciousness into automatic reactions». This is a work with a completely new target audience, young people, who proved to be the driving force behind the 2019 elections. This is how Zelenskyi won by becoming the President of Ukraine. At the same time, the author draws attention to the understanding and confidence that the image is not only an effective means of influencing the masses, but also a format that allows you to optimize the roles and strategies of a political leader. Lacking «sufficient» political experience, the President Volodymyr Zelenskyi has so far faced the war of his people against the brothers, which must be stopped. In our opinion, this is the image of the President. Ukraine's position in the world and its reputation in the eyes of the world community is the main direction of the president's image, which allows to promote national interests in the international arena.

Key words: globalization, state, power, political strategies.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі глобалізаційних процесів у світі, Україна зіткнулася з проблемою цивілізаційного виживання, зумовленого геополітичним, ідеологічним, інформаційно-психологічним протистоянням між провідними державами світу. Нанашу думку, витоки кризисів світі, що глобалізується, і в Україні як його частині, потрібно шукати не тільки в економічній, політич-

ній та інформаційній сферах. Не меншою з цих позицій уваги є і духовна культура, яка піддається сьогодні корінній зміні ціннісних орієнтирів у свідомості та поведінці людей, що стоять перед проблемою тотальної віртуалізації світу. У теорії інформаційного суспільства висувається проект «глобально-електронної цивілізації», створений з урахуванням синтезу телебачення, комп'ютерів і енергетики. Для вироблення об'єктивної оцінки, необхідний аналіз безлічі факторів та обставин,

що впливають на формування внутрішньої та зовнішньополітичної стратегії держави. Одним із таких факторів є образ країни, важлива частина якого національний та міжнародний імідж політичного керівництва. Позитивний імідж, заснований на послідовному позиціонуванні реальних досягнень держави у ключових сферах життєдіяльності, культурної та історичної спадщини нації, наукового, спортивного, туристичного потенціалу країни, є необхідною умовою визнання авторитету Української держави у світі. На сьогодні імідж України формується в конкурентному середовищі, де в умовах глобалізації для будь-якої країни, що не належить до «золотого мільярда» людства, перманентно існує небезпека глибокої соціокультурної кризи, що пов'язана з експансією зовнішніх та внутрішніх загроз для національної безпеки, які, як правило, мають духовно-практичний характер негативних властивостей. Ці загрози в бутті так званої наздоганяючої цивілізації реально виявляються в нав'язуванні «чужого» способу життя, наступі на ментальну ідентичність, перенасичення публічної сфери деструктивною інформацією, що неминуче тягне за собою дезорієнтацію свідомості та поведінки людей у повсякденному житті. Це проявилось особливо під час захоплення Росією Криму та ведення бойових дій на Сході України. Крим без правового дозволу України односторонньо незаконно був включений до складу Росії на правах суб'єкта Російської Федерації 18 березня 2014 р., а на території Донецької та Луганської областей були створені Донецька народна республіка або «ДНР» та Луганська народна республіка «ЛНР» – невизнані українською державою та самопроголошені терористичні квазідержавні утворення. Постановка питання про співвіднесеність формування іміджу політичного лідера та легітимації політичної влади в сучасному українському суспільстві набуває особливої актуальності. Розробка акмеологічної концепції розвитку іміджу політика обумовлена новою політичною ситуацією, що склалася на початку XXI століття в Україні, гостро поставила питання про професіоналізм і компетентність суб'єктів, що реалізують владу в суспільстві. Необхідний пошук найбільш оптимальної моделі формування позитивного іміджу політичних лідерів суттєво змінився з появою у 2019 році нового президента Володимира Зеленського, який в основу своєї роботи поставив принцип «ближче до народу та бути з народом». Тобто розпочався курс на викорінювання різних форм етносепаратизму та зосередження зусиль суспільства на протидію процесам дезінтеграції країни. При розробці шляхів та методів модернізації держави перед президентом та урядом країни постало питання: яку політичну систему потрібно створити, щоб державна влада змогла найефективніше сприяти роз-

витку країни? Демократичні перетворення в нашій країні, сприяли відмові від командно-адміністративних методів управління. На зміну їм прийшли методи, засновані на переконанні та інших засобах соціально-психологічного впливу. Серед цих засобів важливе місце посідає імідж керівника, спеціаліста, державного службовця. Будучи одним із потужних засобів соціального впливу, імідж одночасно з цим виконує і функцію самовираження, самопрояву суб'єкта, що відображається в ньому, а також тісно пов'язані з нею функції самопізнання, саморозвитку, самовдосконалення. Завдання використання привабливого зовнішньополітичного іміджу України як найважливішого фактора успіху нашої країни на міжнародній арені сьогодні поставлена Президентом В. Зеленським до пріоритетних завдань зовнішньої політики. На економічному форумі у Давосі Президент Володимир Зеленський вперше заявив перед світовими лідерами про розбудову нової національної та світової економічної безпеки [2]. 23 серпня 2021 року в Києві відкриваючи саміт Кримської платформи у своїй промові Президент України зазначає: «Нашу територію анексувала Росія, держава, котра є членом Ради Безпеки ООН. Кримський півострів перетворився на «порохову діжку». Кримська платформа має стати центром вироблення й ухвалення ключових міжнародних рішень щодо Криму [15]. Аналізуючи сценарії розвитку глобальних проблем сучасності, президент Володимир Зеленський на 76 сесії Генасамблеї ООН дуже влучно прокоментував слова Президента РФ Володимира Путіна, сказані в Мюнхені у 2007-му та на Генасамблеї ООН у 2015 р. «Любая война может привести к обрушению всей архитектуры международных отношений. Это будет мир, в котором вместо коллективной работы будет главенствовать эгоизм, мир, в котором будет всё больше и больше диктата, и всё меньше равноправия, меньше реальной демократии и свободы. Ведь что такое государственный суверенитет? Это прежде всего вопрос свободы, свободного выбора своей судьбы для каждого человека, для народа, для государства». Цією промовою Російського президента, президент України Володимир Зеленський, застерігає уже не перший раз лідерів держав світу, що будь-яка війна сьогодні – це найбільша загроза всій цивілізації. Що у світі більше ніхто не почувається в безпеці, і не може заховатися за міжнародним правом, як за кам'яною стіною [3]. Під час виступу на форумі «Україна 30 – Міжнародна політика» у Києві Президент Володимир Зеленський знову звертає увагу лідерів країн на глобальні та регіональні конфлікти в сучасному світі, кількість яких тільки зростає, а окремі держави нав'язують підходи до міжнародних взаємин, що в результаті порушує глобальний правопорядок [4]. Президент Володимир Зеленський

під час зустрічей на високому рівні з лідерами країн світу, постійно робить спробу змінити формат проведення заходів в більш нормативно – правову площину, «тобто не зустрілися та розійшлися» а відкрито поговорити про світові проблеми, які сьогодні треба негайно вирішувати. І одна з головних проблем – це відкрита агресія Росії проти України, яка може втягнути весь світ у військовий конфлікт. Про це свідчить проведення різних форматів переговорів та зустрічей з Росією на високому рівні, котрі не дають позитивного результату. Під час переговорів президента США Джо Байдена та президента Росії Володимира Путіна – на заяву Путіна щодо можливого входження України до НАТО, Байден відповів: «Україна є суверенною державою, до кого хоче, до того й приєднується. Це абсолютно утопічна ідея, що можна якимось чином змусити не розширюватись НАТО» на що Росія ще більше посилила скупчення військових формувань біля українських кордонів. Президент Сполучених Штатів Америки Джо Байден особисто попередив президента Росії Володимира Путіна, що «США та союзники відповідатимуть сильними економічними та іншими заходами у разі військової ескалації». Як повідомив «Голос Америки», генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг відкинув концепцію «сфери інтересів» Росії і закликав поважати суверенні права України щодо членства в НАТО. Підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу держави, який затверджений Верховною Радою України і підтриманий більшістю населення країни, на сьогодні є основним та незмінним. Але Росія поставила країнам світу свій ультиматум стосовно входження України у євроатлантичні структури і разом з Республікою Білорусь, вирішили на Сході Європи створити так званий незаконний «форпост» шляхом обозначення території так званими «Червоними лініями». Російський лідер заявив, що «червоні лінії» – це створення загроз для РФ з території України у випадку розширення інфраструктури НАТО на територію України. Де ці «червоні лінії», що вони перетинають, ніхто не знає? Відомо тільки одне, що цими лініями Путін обгороджує територію, яку він вважає своїм життєвим простором, проникати в який нікому не дозволяється [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Глобалізаційні процеси, що залучають Українську державу в нові геополітичні виміри надихнули нове керівництво країни створити сучасну нормативно – правову базу, котра була б спрямована на зміцнення національної безпеки держави та відповідала міжнародним стандартам. Базовими нормативно-правовими

документами із зазначеної проблеми стали, зміни до Конституції України [7]. (Конституція України, 1996), та новостворені Закони України «Про національну безпеку України» та «Про оборону України» – які визначили основні державні принципи національної безпеки і оборони, гарантії кожному громадянину захист від внутрішніх і зовнішніх загроз та реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північно-атлантичного договору [5;6]. Відповідно до вищезгаданих документів, президент України затвердив низку указів у сферах національної безпеки і оборони, які спрямовані на захист України та визначають зовнішньополітичний курс держави. Стратегічний оборонний бюлетень України, що став символічним статутом оборонної політики держави та об'єднав основні напрями реалізації воєнної політики України, стратегічні цілі та очікувані результати розвитку сил оборони [11]. Стратегія національної безпеки України: «Безпека Людини – Безпека Країни», яка визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України [11]. Стратегія воєнної безпеки України: «Воєнна безпека – Всеохоплююча оборона» визначає систему поглядів на причини виникнення сучасних воєнних конфліктів і підготовку держави до захисту державного суверенітету та територіальної цілісності [12]. Стратегія кібербезпеки України визначає загрози Україні та забезпечення умов для безпечного функціонування кіберпростору держави [13]. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України, в основі якої є утвердження її у світі як сильної та авторитетної європейської держави, здатної забезпечити сприятливі зовнішні умови для стійкого розвитку, відновлення територіальної цілісності, протидії агресії Російської Федерації і реалізації курсу на набуття повноправного членства в ЄС та в НАТО [14].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у виявленні основних проблем формування іміджу України в умовах становлення глобального інформаційного суспільства та побудові ефективної моделі внутрішнього та зовнішнього інформаційного простору як основи забезпечення іміджу держави та її лідера. Для досягнення поставленої мети проаналізовано взаємозв'язок та взаємозалежність зовнішньополітичного іміджмейкінгу – з особливостями національної специфіки, політичної психології та культури, співвідношення в іміджі національного та глобального. Виявлено основні проблеми, що стоять перед Україною у сфері покращення сприйняття її лідерів за кордоном.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Не буде перебільшенням констату-

вати, що феномен іміджу держави та її політичного лідера упродовж практично всієї історії був предметом пріоритетної уваги дослідників влади, політики та управління. Якою б не була міра продуманості політичного іміджу, його успішність не може бути гарантована, тому що навіть найдосконаліше конструювання не здатне врахувати прояв спонтанності та ірраціональності, властивої людській природі. Загалом інтерпретація поняття «імідж» філософськими науками має специфічний характер. Видатні мислителі різних епох розглядали імідж у взаємозв'язку з: 1) образом лідера; 2) характеристикою влади; 3) описом держави. Упродовж існування суспільства фактор іміджу справляв суттєвий вплив на політичні процеси. Саме цим зумовлений той факт, що до проблеми образу ідеального государя, держави так чи інакше зверталось багато мислителів. Найбільш значущими щодо цього були ідеї таких видатних філософів, як Аристотель, Сенека, Н. Макиавеллі, Ж. Руссо, Г. Лебона та багатьох інших, у яких наведено науково-прикладне обґрунтування практичної цінності цього феномена [1]. У зарубіжній соціальній психології також можна знайти певні підстави для вироблення теоретичних підходів до дослідження явищ іміджу, зокрема такі, як вивчення соціальної категоризації (З. Фрейд, М. Лацарус, Дж. Тернер, Г. Теджфел та ін.); дослідження соціальних уявлень (С. Московісі Х. Штейнталь та ін.); ідеї та підходи символічного інтеракціонізму (Г. Блумер, Дж. Мід, Т. Шибутані та ін.), у контексті яких представляється плідним розгляд символічної природи іміджу та фундаментального значення соціальної взаємодії; теорія соціального впливу (Ф. Зімбардо, С. Мілгрем, Р. Чалдіні та ін.); теорії навчання (А. Бандура, Б. Скіннер, Дж. Роттер та ін.); теорії мотивації (Ф. Герцберг, Д. Макклелланд, А. Маслоу). З погляду масової свідомості імідж досліджували М. Вебер, Еге. Дюркгейм та ін. Аналізом проблем існування політика у громадському просторі займалися Т. Адорно, Х. Арндт, І. Гофман, М. Луман, Б. Макнейр, Ч. Мілс, Р. Сеннет та ін. К. Болдінг, П. Полотно, М. Спруг, Р. Джервіс, М. Котам, Х. Ларсен, які аналізували національний образ, у тому числі стосовно міжнародних відносин. Популярність у США, та й у світі заслужили роботи наступних авторів: Д. Морріса, Дж. Наполитана, Х. Мелчоу, Ф. Пласера та Г. Пласера, П. Берда, Ж. Сегела.

Теоретико-методологічні проблеми формування та розвитку інформаційного суспільства, що відіграють важливу роль у розумінні механізмів сприйняття та динаміки іміджів у сучасних умовах, розглянуті у фундаментальних роботах вітчизняних авторів, серед яких виділимо праці К. Ващенко, М. Головатого, В. Гошовської, Б. Кухти, А. Пахарєва, Л. Пашко, В. Бебика та ін. Більш практичний підхід, пов'язаний з вивченням

управління суспільними зв'язками, способами на сприйняття спостерігається у роботах Г. Почепцова, С. Блека, А. Приятельчука, О. Траверсе, М. Цюрупи, П. Шляхтуна, та ін. Про національні архетипи, ціннісна динаміка масової політичної свідомості, культурні моделі, що формують безпосередні очікування народу по відношенню до своїх правителів складають праці українських вчених таких як Б. Буяк, С. Держановська, В. Дубінська, А. Приятельчук, Р. Сторожева та ін [8].

Таким чином, визначення специфіки зовнішньополітичних іміджів держави та її лідера вимагає уточнення змісту цілого ряду взаємопов'язаних понять: «імідж», «політичний імідж», «імідж політичного лідера», «імідж держави» та «зовнішньополітичний імідж держави», оскільки лише на основі теоретичної концептуалізації цих понять, можна показати особливу якість категорій, які є предметом аналізу у цій статті. Імідж (англ. Image – образ) – сформований у масовій свідомості емоційно забарвлений образ. Іміджологія – це сучасна наука про формування професійного іміджу, про технології самопрезентації, без чого неможливий успіх в будь-якій професійній сфері діяльності. Імідж політичний – образ, що цілеспрямовано формується й покликаний справити емоційно-психологічний вплив на певних осіб з метою популяризації, політичної реклами і т. ін. Імідж держави – це цілеспрямовано сконструйований образ держави, який охоплює комплекс об'єктивно взаємопов'язаних між собою характеристик державної системи на основі стереотипів суспільної свідомості за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Зовнішньополітичний імідж держави – це комплекс уявлень про цю державу, які формуються у зовнішньому середовищі [9].

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Натомість, розробка засад стратегії національної безпеки відповідно до національних інтересів, базових геополітичних і зовнішньополітичних пріоритетів є сьогодні одним з найважливіших завдань України. Однозначне вирішення геополітичної дилеми – повернення до європейського цивілізаційного простору як повноправного суб'єкта євроатлантичної геополітики, це сьогодні єдино логічний вибір для українського народу. Після зламу «біполярної» системи міжнародних відносин формується новий світовий порядок, відбуваються докорінні зміни у світовій політиці. З'явилася ціла група країн, які здійснюють складні ринково-демократичні реформи, системні перетворення суспільства (до цієї групи входить і Україна). Цілком очевидно, що якщо держава з тих чи інших причин не зможе належним чином подбати про власний імідж, або пасивно реагуватиме на мож-

ливі шкідливі для його іміджу кампанії, то вона опиниться на узбіччі процесів глобалізації, втратить можливості відкривати перспективи взаємовигідного співробітництва та міжнародної інтеграції. Все більшого значення в сучасному взаємопов'язаному світі набуває зовнішньополітична складова іміджу державного лідера, що представляє свою країну на міжнародній арені. Намагаючись відповідати вимогам міжнародного права, цінностям, що обстоюються міжнародними організаціями, державні лідери так чи інакше вбирають у себе ідеї демократії та прогресу, стають їх провідниками у своїх країнах (невідповідність зовнішньополітичної та внутрішньополітичної поведінки лідера тієї чи іншої держави викликає засудження світової спільноти, сприймається як неповага до інших її членів).

Водночас проблеми, з якими стикається Україна при вирішенні цих питань, є досить серйозними та масштабними. Зазначимо, насамперед, відсутність концептуальної основи, зокрема у вигляді офіційних документів, що визначають зміст іміджевого образу України. З іншого боку, процеси демократизації призвели до руйнації зовнішньополітичного пропагандистського апарату. У державній інформаційній політиці Української держави проблема іміджу країни на міжнародній арені виявилася витісненою на периферію.

На наш погляд, для формування позитивного іміджу держави на міжнародній арені необхідне створення у складі Міністерства інформації України спеціальної структури з управління іміджем, до завдань якої входить формування, координація та реалізація іміджевої політики країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буяк Б.Б. Феномен лідерства в історико-філософській ретроспективі./ Гуманітарний вісник. 2015. № 36. С. 238–253.
2. Виступ президента України Володимира Зеленського на саміті «Кримська платформа», 23 серпня 2021 року. <https://ua.krymr.com> > kryms.
3. Виступ президента України *Володимира Зеленського* на 76-й сесії Генеральної Асамблеї ООН – 23 вересня 2021р. <https://www.president.gov.ua> .
4. Виступ Президента України Володимира Зеленського на форумі «Україна 30 – Міжнародна політика» 5 липня 2021року. <https://www.president.gov.ua> >
5. Закон України «Про національну безпеку України»./Відомості Верховної Ради. № 1702-IX.16.07.2021
6. Закон України «Про оборону України»(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 16.07.2021, № 1702-IX) <https://uk.wikipedia.org> > wiki
7. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року./ Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. С. 141.
8. Політичне лідерство: навч. посібник. авт. кол.; за заг. ред. В. А. Гошовської, Л. А. Пашко. Київ : НАДУ, 2013. 300 с.
9. Політологічний енциклопедичний словник./ уклад. Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. Х.: Право, 2015. 816с.
10. Сім червоних ліній Путіна «Газета День» 2 грудня 2021року. <https://day.kyiv.ua> > suspilstvo
11. Указ президента України № 392/2020 від 14 вересня 2020 року «Стратегія національної безпеки України – Безпека Людини – Безпека Країни». <https://www.president.gov.ua> >
12. Указ Президента України № 121/2021 «Стратегія воєнної безпеки України – Воєнна безпека – Всеохоплююча оборона». <https://www.president.gov.ua> >
13. Указ Президента України № 447/2021 «Стратегія кібербезпеки України». <https://www.president.gov.ua> >
14. Указ Президента України № 448/2021 «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України». <https://www.president.gov.ua> >
15. Форум в Давосі. Виступ Президента Володимира Зеленського. 22.01 2020 р. [Електронний ресурс] Режим доступу: [//nv.ua](https://nv.ua) > ukr > ukraine > politics > forum-v-d.

СУЧАСНА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА: ЗАВДАННЯ, МЕТОДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ

MODERN RUSSIAN-UKRAINIAN INFORMATION WAR: TASKS, METHODS AND FEATURES OF USE

Патлашинська І.В.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті досліджено особливості розгортання російсько-української інформаційної війни. Особлива увага була приділена трактуванню поняття «інформаційна війна», висвітленню особливостей її ведення на прикладі військових подій, що відбувалися на теренах України. При дослідженні цього питання використані загальнонаукові методи дослідження. Особлива увага приділена аналізу, синтезу, індукції та дедукції. За допомогою історико-компаративістичного методу вдалося порівняти способи ведення інформаційної війни, які застосовувалися російськими та українськими силами. У результаті використання аксіоматичного методу було викристалізовано головні аспекти проведення інформаційної війни в регіоні. У висновках зауважено, що основною метою сучасних інформаційних воєн є досягнення та утримання інформаційної переваги однією зі сторін над іншою шляхом надання специфічного інформаційно-психологічного та інформаційно-технічного впливу на державну систему прийняття рішень. Відтак, інформаційна війна – представляє собою цілеспрямовані дії, використані із метою досягнення інформаційної переваги шляхом заподіяння шкоди інформаційним процесам та системам супротивника при одночасному захисті власної інформації, інформаційних процесів та систем. Із часу лютого вторгнення російських військ ворожа пропаганда значно активізувалася: було запущено безліч дезінформації, спрямованої на дискредитацію українських влади та армії. Із цією метою росіяни вдавалися як до традиційних, так і нетрадиційних методів ведення інформаційної війни. Ідеться про розповсюдження неправдивих відомостей через соціальні мережі, звичайні ЗМІ, месенджери та інші канали зв'язку. Важливою особливістю стало те, що російська влада цю війну називає «спецоперацією», що дозволяє дійти висновку про укорінення брехні у свідомості росіян. Водночас, Україна відбиває цей наступ удаючись до власної тактики, головним критерієм якої є подача та швидке поширення об'єктивної інформації. Завдяки цьому, вдалося здобути чималі успіхи у інформуванні європейських та світових партнерів України.

Ключові слова: інформаційна війна, Україна, росія, пропаганда, ЗМІ.

In the article the author explored the peculiarities of the Russian-Ukrainian information war. Particular attention was paid to the interpretation of the concept of "information warfare", highlighting the peculiarities of its conduct on the example of military events currently taking place in Ukraine. In the study of this issue used general scientific research methods. Special attention is paid to analysis, synthesis, induction and deduction. Using the historical-comparative method, it was possible to compare the methods of information warfare used by Russian and Ukrainian forces. As a result of using the axiomatic method, the main aspects of information warfare in the region were crystallized. The conclusions note that the main purpose of modern information wars is to achieve and maintain information advantage of one party over the other by providing specific information-psychological and information-technical influence on the state decision-making system. Thus, information warfare is a purposeful action used to achieve information superiority by harming the enemy's information processes and systems while protecting one's own information, information processes and systems. Since the Russian invasion in February, hostile propaganda has intensified: a great deal of misinformation has been launched to discredit the Ukrainian government and army. To this end, the Russians resorted to both traditional and non-traditional methods of information warfare. It is about spreading false information through social networks, regular media, messengers and other communication channels. An important feature was that the Russian authorities call this war a "special operation", which allows us to conclude that lies are ingrained in the minds of Russians. At the same time, Ukraine is repelling this offensive by resorting to its own tactics, the main criterion of which is the submission and rapid dissemination of objective information. Due to this, we managed to achieve considerable success in informing Ukraine's European and world partners.

Key words: information war, Ukraine, Russia, propaganda, mass media.

Постановка проблеми. Війна із використанням інформації стала одним із небезпечних видів конфлікту. Вона може складатися із цілеспрямованого збору тактичного інформаційного матеріалу, поширення пропаганди із метою деморалізації держави-ворога та її населення, підриву якості інформації противника, тощо. Водночас почасти інформаційна війна організовується разом із психологічною та кібер-війнами. Використання подібних методів протистояння досі не отримало належної оцінки зі сторони спеціалістів. Одна із

причин такого вища – доволі інтенсивний розвиток методів та особливостей використання інформаційної війни. Відповідно, ця проблема заслуговує докладного розгляду, у тому числі і на українському ґрунті. Зокрема, Україна за останні роки перетворилася на певний «полігон» із використання новітніх форм та методів інформаційних «військових дій», ініціатором яких є російська федерація. Отож, для українських фахівців це питання залишається надзвичайно важливим, адже необхідно не тільки уміти протистояти наяв-

ним загрозам, але також передбачати імовірний розвиток подій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дискусійні проблеми сучасних інформаційних війн вивчали як західноєвропейські, так і українські дослідники. Б. Рамеш охарактеризував особливості трактування інформаційної війни, проаналізував майбутнє значення цього виду гібридних війн [9]. Водночас, Дж. Фрізель охарактеризував особливості ведення сучасних війн [10]. Доволі неоднозначним питанням гібридних конфліктів присвячені праці Б. Калініченко [2], С. Меренюк, Х. Меренюк [3], І. Парфенюк [4], А. Яфоніна [8], тощо. Ю. Горбань проаналізував феномен інформаційної війни та детально охарактеризував шляхи її ведення [1]. І. Фещенко охарактеризував дефініцію терміну «інформаційна війна», проаналізував основні її вияви, форми та методи ведення [6]. Крім цього, він довів перспективність інформаційно-психологічних кампаній як одного із важливих факторів успіху у збройних конфліктах та війнах ХХІ ст. Я. Чмир охарактеризував питання забезпечення інформаційної безпеки у результаті поширення інформаційної війни [7]. На його думку, інформаційна безпека є системою, що забезпечує стабільний рівень захищеності соціально-економічної, політичної, військово-оборонної, та інших галузей держави. **Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.** Досі вказана тема недостатньо досліджена з огляду на активне впровадження та розроблення нових форм та методів розгортання інформаційної війни в Україні. Крім цього, з огляду на тривалість російсько-української війни, модифікація інформаційної війни також є важливою для подальшого аналізу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Отож, метою статті є дослідити завдання, методи та особливості сучасної російсько-української інформаційної війни. Відповідно, головними цілями статті є: проаналізувати термін «інформаційна війна», висвітлити основні способи її застосування у російсько-українській війні. Особливий наголос у роботі здійснено на інформаційному прикритті російської агресії, що розпочалася 24 лютого 2022 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині ресурси засобів масової інформації та соціальних мереж активно використовуються противниками сторонами, тому новою формою сучасних політичних конфліктів виступає інформаційна загроза [11, р. 148]. Вона є елементом як міжнародного тиску так і соціально-психологічного впливу на державу чи індивіда в умовах політичного протистояння [3, с. 47-48]. Водночас, активний етап протистояння супроводжується проведенням агресивної інформаційної кампанії.

Основною ціллю інформаційної війни є досягнення та утримання інформаційної переваги однією зі сторін над іншою шляхом надання специфічного інформаційно-психологічного та інформаційно-технічного впливу на державну систему прийняття рішень. Сучасні фахівці зауважують, що існує декілька етапів інформаційних війн [9, р. 22]. На початковому етапі відбувається збільшення матеріалів та інших форм інформаційної активності із ціллю привернення уваги до «проблемної ситуації». На другому етапі інформаційного протистояння чиниться пошук аудиторії, її завоювання та поступова консолідація споживачів інформаційного продукту довкола основного протиріччя. На третьому етапі проходить масова інформаційна обробка аудиторії, насичення інформаційного простору матеріалами та відомостями, які призводять до залучення широкої аудиторії на той чи інший бік. Завершальним етапом слугує реакція аудиторії, яка впливає на забезпечення панування в інформаційному просторі конкретної сторони інформаційної війни [8, с. 468–470].

Сучасні фахівці наголошують на тому, що з часу незалежності України росія веде систематичну інформаційну пропаганду [1, с. 137]. Вона була посилена у час правління В. Януковича. Ще на початку російської агресії, під час організації операції захоплення Криму фахівці Національного інституту стратегічних досліджень зауважували, що військова операція російської федерації супроводжувалася діями інформаційно-психологічної кампанії, направленої з однієї сторони на російську аудиторію, а з іншої – на українську та почасти західну [7, с. 5–11]. Основні завдання цієї спеціальної інформаційної операції склалися із деморалізації українських армій, силових відомств, суспільства, а також спонукування останніх до державної зради. Окрім цього, не менш важливим було і формування у мешканців Росії та України фейкового «медіабачення» військових подій, штучне створення виду масової підтримки дій росії із боку населення Півдня та Сходу України, історії [5] тощо. Вказані завдання здійснювалися через різноманітні канали комунікацій: традиційні та електронні засоби масової інформації, Інтернет, соціальні мережі.

З моменту російського вторгнення (24 лютого 2022 р.) ворожа пропаганда активізувалася. Безліч фейкових новин були запущені із провідних тамтешніх телеканалів, які досі активно використовують пропагандистські матеріали для виправдання агресії.

Російські як традиційні, так і електронні засоби масової інформації і надалі продовжують поширювати інформацію про т.з. «неонацистів» (чи «нацистів») в Україні [2, с. 62]. Такий наратив є своєрідною спробою позбавити Україну важливості та суб'єктності на міжнародній площині.

Крім цього, російська пропаганда наголошує на тому, що вся «проблема» у конкретних «нацистах» та «бандерівцях», які начебто займаються гнобленням російськомовного народу України [3, с. 47–51].

З іншої сторони, ворожі ЗМІ ганебно уникають слова «війна». Зауважимо, що в росії за його використання можна одержати тюремний строк до 15 років. Відтак, часто російська агресія на суверену державу прикривається словом «спецоперація». Очевидно, що коли ворожа армія намагається захопити іншу країну, обстрілює її міста та вбиває цивільних (утім і жінок та дітей) це є війною та навіть тероризмом. Така маніпуляція у термінах має на меті замаскувати реальні плани та дії російської влади, збити з пантелику консервативних її прихильників, для яких саме явище війни із Україною може стати негативним, незважаючи на усі старання пропагандистів. Відповідно, уживання таких замінів слів має цілком практичне значення, і може вкластися у свідомість сучасного середньостатистичного росіянина.

Крім цього, у інформаційній війні росії містяться спроби дискредитувати українське військове та політичне керівництво і висвітлити їх як «зрадників» [6]. Яскравим прикладом слугує міт про президента «втікача» В. Зеленського.

Зауважимо, що в росії систематично висвітлювалася ненависть українців (переважно «нацистів» Західної України), які нібито негативно відносяться до росіян [6, с. 98–99]. Зокрема, доволі поширеною була легенда про «розп'ятого хлопчика нацистами України». Водночас, вторгнення в Україну російських військ висвітлюється у ЗМІ як необхідність, адже «якби не путін, то б в Україну прийшли сили НАТО» [4, с. 8]. Інший міф, який поширює російська влада, – обстріли міст виключно українськими силами. Зокрема, Крим. Реалії повідомляли, що 85 % шкоди Маріуполю було завдано вояками «Азову». Зрозуміло, що насправді ж російські війська не зуміли швидко взяти місто Маріуполь, тому вдаються до повного його знищення. Вказані аргументи не мають жодного логічного пояснення, крім цього, міжнародні товариства володіючи сучасними технічними засобами, відслідковують напрям бомбардування чи ракетного обстрілу. Зауважимо, що лише протягом першого тижня війни зібрано тисячі фактографічних підтверджень злочинів армії росії. Можемо припустити, що подібні заяви робляться виключно для внутрішнього споживання. Очевидно, що сучасна російська «еліта», принаймні частково готова до розриву зв'язків із Західним світом, а тому повний контроль над настроями свого населення є важливим фактором стабільності путінського режиму [11, р. 150]. Безперечно, що повністю контролювати інформаційне поле в умовах ХХІ ст. неможливо, і частина правдивої інформації

все ж потраплятиме до загального інформаційного простору.

З іншої сторони, Україна активно проводить інформаційну політику, метою якої є боротьба із російською пропагандою [4, с. 8]. Зокрема, діє програма повідомлення населення щодо можливих інформаційних фейків із боку ворога [1]. Так, із кінця лютого 2022 р. відбулося докладне інформування українського населення: особливо наголошувалося на тому, що довіряти можна лише офіційним українським джерелам інформації. Це дало змогу протистояти традиційній російській тактиці, яка передбачала викид неправдивої інформації та максимальне її розповсюдження у соціальних мережах та інших загальнодоступних каналах. З перших днів російсько-української війни журналісти та командування українських військових сил оперативно інформували населення щодо успіхів та невдач української армії. Така відкритість сприяла об'єктивному сприйняттю тих подій, які розгорталися тоді. Це нейтралізувало важливим російський «козир»: можливість в атмосфері таємничості та невідомості розмножувати неправдиву інформацію та поширювати панічні настрої.

До того ж, політика відкритості джерел інформації стали запорукою об'єктивної подачі у світовому журналістському просторі. Це трансформувало акценти процесу подачі новин на більш об'єктивні – російські агенти впливу не встигли розповсюдити свою дезінформацію (наприклад те, що мирні міста бомбардують націоналістичні батальйони). Водночас, зазначимо, що на таку ситуацію вплинула і загальна політика російських засобів масової інформації, підконтрольних державі. Постійне ошуканство та відкрита пропаганда, постановочні сюжети та сумнівні експертні висновки стали причиною того, що російські версії подій не заслуговували довіри у світовому інформаційному просторі [10].

Сильною стороною української інформативної політики стало те, що журналісти не замовчували жорстокість окупантів і навпаки наголошували на цьому окремо. Завдяки цьому в українському соціумі сформувалося чітке уявлення про злочини російських військових, а отже, – про несприйняття їх та їхніх гасел. Водночас, з точки зору російського керівництва, війна не повинна була затягнутися більше, ніж кілька днів. Отож, якогось ефективного інформаційного прикриття російської агресії, як можемо припустити, не існувало. Шокові методи ведення війни не передбачали додаткових пояснень, утім і щодо військових втрат. Великою помилкою російської інформаційної політики стало поширення інформації, що начебто, «пригноблені» українці очікують на «визволителів». Так, небачений раніше опір населення України та кривава реальність вплинула на деморалізацію війська росії.

Відтак, інформаційна політика України є доволі успішною, крім цього, нині відбувається вдале протистояння проросійській пропаганді та іншим інформзагрозам [2, с. 72]. Водночас, внутрішня інформаційна діяльність українських ЗМІ вплинула на обізнаність українців, вони навчилися протистояти пропаганді та розрізняти неправдиву інформацію. Вираженням того, що Україна не програє інформаційну війну, є доволі стабільне бачення українців, яке, і, намагається трансформувати російська влада завдяки організації різного роду інформоперацій. Крім цього, яскравий приклад вдалої протидії росії у інформаційній галузі – висока довіра громадян України до Збройних Сил. Зокрема, ЗСУ є тою державною інституцією, яка нині має найвищу довіру в Україні. Водночас упродовж російсько-української війни вона не зменшується, а навпаки збільшується попри усі інформаційні виклики.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отож, ведення сучасної інформаційної війни – це елемент глобальнішого військового протистояння між агресором (росією) та Україною. Серед основних завдань, які мала на меті російська пропаганда, були дискредитація української влади, збройних сил та загалом суспільства. Ідеться, зокрема, про розповсюдження неправдивої інформації про про т.з. «неонацистів» (чи «нацистів») в Україні. Спроби використання

подібного наративу – це намагання позбавити Україну важливості та суб'єктності на міжнародній площині. Крім цього, російська пропаганда наголошує на тому, що вся «проблема» у конкретних «нацистах» та «бандерівцях», які начебто займаються гнобленням російськомовного народу України. Водночас, відзначмо, що у порівнянні із 2014 р. Україна значно краще підготувалася до інформаційної війни. Були чітко окреслені канали зв'язку із суспільством, не допущено розповсюдження панічних настроїв, налагоджено роботу із західними партнерами, які отримували об'єктивну інформацію про перебіг військових дій. Завдяки цьому досягнуто успіху у висвітленні військових дій – в Україні ніхто не сумнівається, де ворог і на що він здатен. Активність українських ЗМІ, незалежних експертів та військових позбавили російську пропаганду вигідних позицій і змусили концентруватися на «внутрішньому» ринку, на якому, на жаль, у неї є помітні успіхи. На нашу думку, дослідження поступового перетворення росіян на агресивних людей, що підтримують віну та ненавидять (у цілому) Західний світ, є перспективним напрямком для подальших досліджень. Очевидно, що це «зомбування» розпочалося не вчора і навіть не у 2014 р. Отож, вивчення цього процесу дасть змогу зрозуміти суть роботи російської пропаганди та викрити роль російської держави у її розповсюдженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горбань Ю. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. Вип. 1. С. 136–141.
2. Калініченко Б. Визначальні напрями формування стратегії протистояння інформаційній війні. *Держава і право. Серія : Політичні науки*. 2019. Вип. 83. С. 61–73.
3. Меренюк С., Меренюк Х. Україно-російська гібридна війна. *Україна в умовах трансформації міжнародної системи*. Львів, 2019. С. 47–51.
4. Парфенюк І. Інструментарій інформаційних війн: традиційні та новітні засоби. *Вісник Книжкової палати*. 2019. № 1. С. 7–10.
5. Паршин І. Термін «Мала Русь» у документах XIV століття. *Княжа доба: історія та культура*. 2019. Вип. 13. С. 215–224.
6. Фещенко І. Інформаційна війна як органічна складова сучасного збройно-політичного конфлікту. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2021. Вип. 13 (1). С. 96–103.
7. Чмир Я. Інформаційна війна як ключова загроза демократичному державотворенню України. *Державно-управлінські студії*. 2019. № 10. С. 1–11.
8. Яфонкін А., Шевчук В. Інформаційна війна проти держави та інформаційна безпека України. *Форум права*. 2017. № 5. С. 466–472.
9. Bhan R. Information War: (Dis)information will Decide Future Wars. New York: Educreation Publishing, 2017. 200 p.
10. Frizell J. War and modern taxation. *Global Taxation*, 2022. Vol. 1. P. 43–66.
11. Ryzhuk O. (2018). Providing information security of Ukraine during the hybrid war. *Politicus*. 2018. Vol. 2. P. 147–150.

ВИДИ КІБЕРНЕТИЧНИХ АТАК РФ ТА ЇХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

TYPES OF CYBERNETIC ATTACKS OF THE RUSSIAN FEDERATION AND THEIR SOCIO-POLITICAL CONSEQUENCES FOR UKRAINE

Сунгурова С.Р.,

ад'юнкта кафедри військової політології

Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті проведено аналіз основних видів кібернетичних атак, які використовує Російська Федерація проти України у інформаційно-цифровому просторі. Стверджується зростання актів кіберзлочинів з боку країни-агресора з моменту її вторгнення на українську територію 24 лютого 2022 року. Виявлено три групи найбільш уживаних кібернетичних атак: DDoS-атаки, пошкодження веб-сайтів та зараження зловмисним програмним забезпеченням шляхом фішингу. Розкрито специфіку кожної з цих груп. Так, у ході DDoS-атаки зловмисники перевантажують цільові веб-сайти запитами, що спричиняє збій у роботі служб веб-сайту та заважає легальним користувачам отримати доступ до цих сторінок. Пошкодження веб-сайтів передбачає злам веб-серверу та отримання адміністративного доступу для розміщення спотвореної інформації. Шкідливе програмне забезпечення знищує або деформує дані користувача, переважно, заражаючи систему вірусами. Доводиться, що відповідальні за кібернетичну безпеку державні структури вдало відбивають атаки ворога, підтримуючи критичну інфраструктуру країни у належному стані. Проаналізовано окремі заходи РФ з дезінформації за використання сфабрикованих фото, відео матеріалів, текстових новин тощо. Також визначено негативні наслідки кібернетичних атак у короткостроковій перспективі та обґрунтовано позитивний вплив на вітчизняну інформаційну та цифрову інфраструктуру у більш тривалому часовому проміжку. Зокрема, кібератаки можуть чинити тимчасовий збій у роботі банківської та фінансової систем, енергетичної галузі, системах мобільного та стаціонарного зв'язку тощо, що у свою чергу, може негативно відбиватися на життєзабезпеченні населення, координуваності дій різних гілок влади, комунікації між громадянами та з громадянами і т. д. У той же час, вони можуть сприяти удосконаленню вітчизняної системи цифрової та інформаційної безпеки, проактивній позиції держави, міжнародній співпраці у протистоянні агресору, обізнаності населення у технологіях цифрової та інформаційної боротьби, гігієні українських соціальних мереж тощо.

Ключові слова: кібератаки, шкідливе програмне забезпечення, пошкодження веб-сайтів, дезінформація, цифрова інфраструктура.

The article analyzes the main types of cyber-attacks used by the Russian Federation against Ukraine in the information and digital space. It is alleged that cybercrime acts on the part of the aggressor country have increased since its invasion of Ukrainian territory on February 24, 2022. Three groups of the most commonly used cyber-attacks have been identified: DDoS attacks, website defacement, and phishing software. The specifics of each of these groups are revealed. For example, in a DDoS attack, attackers overload targeted websites with queries, which disrupts website services and prevents legal users from accessing those pages. Website defacement involves hacking a web server and gaining administrative access to post distorted information. Malicious software destroys or deforms user data, mainly infecting the system with viruses. It appears that government agencies responsible for cyber security are successfully repelling enemy attacks, maintaining the country's critical infrastructure in good condition. Some measures of the Russian Federation on disinformation for the use of fabricated photo and video materials, text news, etc. are analyzed. The negative consequences of cyber-attacks in the short term have also been identified and the positive impact on the domestic information and digital infrastructure over a longer period has been substantiated. In particular, cyber-attacks can temporarily disrupt the banking and financial systems, energy sector, mobile and fixed systems, etc., which in turn can negatively affect the livelihoods, coordination of various branches of government, communication between citizens and with citizens. etc. At the same time, they can contribute to the improvement of the domestic system of digital and information security, proactive position of the state, international cooperation in combating the aggressor, public awareness of digital and information technology, hygiene of the Ukrainian social networks and more.

Key words: cyber-attacks, phishing software, website defacement, misinformation, digital infrastructure.

Постановка проблеми. З моменту вторгнення армії РФ на територію України у лютому 2022 року боротьба на інформаційному «фронті» суттєво масштабувалася. Зросла частота кібернетичних атак та інформаційних провокацій з боку супротивника. Українській стороні довелося активно захищатися та контратакувати силами СБУ, Міністерства цифрової трансформації, кіберполіції, РНБО, ЗСУ тощо. Лави кібервійська стрімко поповнюються небайдужими спеціалістами з ІТ

царини приватного сектору, які хочуть використати свої знання та вміння у боротьбі з агресором в інформаційно-цифровому просторі. І якщо у січні 2022 року біля 70 українських веб-сайтів зазнали атак з боку Росії (включаючи Міністерство освіти і науки України, Міністерство закордонних справ тощо), то за перший місяць військової агресії РФ у 2022 році було здійснено понад 3000 кібернетичних атак. Рекордною була кількість 275 – на день.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом боротьба у інформаційно-кібернетичному просторі, методики, інструменти, теоретичні засади і багато інших наукових аспектів цієї проблематики вивчаються широким колом як вітчизняних, так і зарубіжних пошуковців. У цьому контексті принагідно згадати таких експертів, як Б. Брейк, О. Буров, І. Валюшко, Л. Веселова, Дж. Гулд, С. Колінз, М. Лібіцкі, П. Паганіні, Р. Стендіш, О. Трофіменко, Г. Форос тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, аналітик, присвячених деталізації кібернетичних інструментів, якими оперує РФ від моменту вторгнення на українські землі в лютому 2022 року, поки що бракує.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Саме тому мета статті полягає у дослідженні основних видів кібернетичних атак, до яких активно вдається Росія з моменту широкомасштабного нападу. Це дозволить вивчити кібернетичну поведінку супротивника, його провідні інструменти та проаналізувати можливі соціально-політичні наслідки їх застосування для України.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Хакери насамперед атакують фінансову, державну та телекомунікаційну інфраструктуру. Попри це, всі сервіси працюють і доступні для користувачів. Провайдери і оператори справляються з кібератаками на свої мережі. Більшість проблем у роботі мереж пов'язана з фізичними пошкодженнями, які також вдається швидко усувати» [1], – зазначив Віктор Жора, заступник Голови Держспецв'язку з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій та цифровізації.

Загалом кібератаки, які використовує Росія проти України, можна класифікувати за трьома типами: DDoS-атаки, пошкодження веб-сайтів та зараження зловмисним програмним забезпеченням шляхом фішингу. Перші два інструменти точніше описуються як кібер-зриви, тоді як останній більш спрямований на кібершпигунство для збору розвідданих і підготовки поля бою до подальших кінетичних наступів або кібератак [2, с. 121].

Під час DDoS-атаки зловмисники перевантажують цільові веб-сайти запитами, що спричиняє збій у роботі служб веб-сайту та заважає легальним користувачам отримати доступ до цих сторінок. Цей метод вимагає використання кількох комп'ютерів, заражених бот-мережами, або координації роботи великої кількості користувачів. Зловмисники контролюють такі комп'ютери, скомпрометовані ботнетами, щоб надсилати запити до цільової мережі, про що користувачі заражених комп'ютерів навіть не здогадуються. DDoS-атаки також можуть відволікати увагу, щоб монополізувати увагу екстреної служби цільової установи. Поки вона зайнята боротьбою з DDoS-

атакою, зловмисники можуть здійснювати інші шкідливі дії у відповідній мережі, наприклад, встановити бекдор або шкідливе програмне забезпечення з метою крадіжки даних [3, с. 4].

Пошкодження веб-сайту також спостерігається як інструмент кібернетичних активностей, задіяних проти українських цифрових ресурсів. Ця техніка передбачає, що хакер зламує веб-сервер за допомогою ін'єкції SQL, щоб отримати адміністративний доступ. Такий вид кібератаки вважається кібер-версією вандалізму. Після проникнення в систему зловмисник змінює зовнішній вигляд веб-сайту або замінює сторінки своїми матеріалами. Зазвичай, цю техніку використовують для поширення політичних меседжів.

Різні шкідливі програми також активно використовуються у інформаційному протистоянні. Серед останніх превалює використання трьох груп шкідливих програм, зокрема BlackEnergy, Snake та Operation Armageddon.

BlackEnergy – це сімейство шкідливих програм, які часто використовуються кіберзлочинцями. Перша версія BlackEnergy використовувалася для отримання доступу до мереж з метою запуску DDoS-атак. Друга версія, BlackEnergy2, була оновлена функціями, які дозволяють красти дані. Остання версія, BlackEnergy3, була оновлена для націлювання на системи контролю та збору даних (SCADA) і додала нову функцію KillDisk, яка зробила заражені комп'ютери непридатними для використання. Ця версія була використана для атаки на українську енергосистему ще в грудні 2015 року [4].

Зловмисники використовують фішингові електронні листи зі зламаним вкладенням, щоб заразити комп'ютери. Потім зловмисне програмне забезпечення встановлює бекдор, щоб надати хакерам доступ до мережі. Останні дві версії зловмисного програмного забезпечення були розгорнуті для збору інформації та імплантовані в конкретні цілі, такі як український уряд та українська енергосистема.

Шкідливе програмне забезпечення Snake було виявлено у 2014 році, але було активним принаймні з 2010 або 2011 року. Воно схоже на більш стару зловмисну програму Agent.btz. Жертви заражалися або відкриваючи фішингові електронні листи, або шляхом відвідування веб-сайтів водопою, тобто веб-сторінок, заражених шкідливим програмним забезпеченням. Після того, як зловмисне програмне забезпечення заражає комп'ютер, воно чекає, поки користувач відкриє веб-браузер, а потім одночасно відкриває бекдор для спілкування зі зловмисниками без відома користувача [5]. Цей засіб призначений для копіювання та видалення файлів, підключення до заражених серверів, а також для завантаження та виконання інших шкідливих програм. Зловмисне

програмне забезпечення Snake складається з двох елементів: руткіта і драйвера. Перший бере контроль над комп'ютером і приховує його діяльність від користувача, щоб вкрати дані та захопити мережевий трафік. Драйвер вводить код у веб-браузер, щоб приховати обмін інформацією з серверами зловмисників, і створює прихований файл для зберігання конфігурації та вкрадених даних [6]. З початку Євромайдану в Україні зросла кількість комп'ютерів, заражених саме Snake.

Operation Armageddon – це інструмент віддаленого адміністрування або доступу, був спрямований на український уряд, правоохоронні органи та військові мережі. Його виявила у вересні 2014 року американська охоронна фірма LookingGlass. Експерти з безпеки та українські чиновники підозрюють Росію у створенні та використанні цього шкідливого програмного забезпечення [7]. Його метою є збір інформації про своїх противників, можливо, щоб отримати перевагу на полі бою. Ця практика демонструє, що кібершпигунство можна використовувати як інструмент для підтримки фізичної війни. Вважається, що ця шкідлива програма була активна щонайменше з 2013 року, коли Україна почала обговорювати Угоду про асоціацію з ЄС. Вона заражала машини через фішингові електронні листи зі скомпрометованим вкладенням Microsoft Word. Було відзначено, що деякі вкрадені документи були введені зловмисним програмним забезпеченням і надіслані новим цілям фішингових листів [8].

15 березня 2022 року в Україні фахівцями компанії ESET було виявлене нове зловмисне програмне забезпечення – вірус-вейпер CaddyWiper. За свідченням експертів, CaddyWiper знищує дані юзера та інформацію про розділи з будь-яких накопичувачів, які підключені до ураженої системи. Спеціалісти зазначають, що програма-шкідник деформує файли на накопичувачі у спосіб перезапису символами нульового байта, в результаті чого їх неможливо відновити.

«Раніше дослідники виявили два інших штами шкідливого програмного забезпечення Wiper, націленого на комп'ютери в Україні. Перший штаб під назвою HermeticWiper був виявлений 23 лютого, за день до того, як Росія розпочала військове вторгнення в Україну. Версія IsaacWiper була розгорнута в Україні 24 лютого. При цьому в ESET припускають, що IsaacWiper і HermeticWiper перебували в розробці за кілька місяців до їх появи. Їхні перші зразки були виявлені у жовтні та грудні 2021 року, відповідно» [9].

Росія також інвестує багато ресурсів у скоординовані кампанії з дезінформації, а не лише у відкриті хакерські операції. Росія просуває неправдиві наративи про вторгнення в Україну як на власній території, так і в українському та світовому інформаційному полях, включаючи під-

роблені відео (зустріч В. Путіна зі співробітницями авіаційної галузі, коли його рука магічним чином проходить крізь мікрофон), фото (Р. Кадиров у молитві на колінах в Україні, але на російській заправці) та новини (катування російських полонених, обстріли українськими військами своїх же населених пунктів, вербування українськими посольствами по всьому світу іноземних найманців та терористів, пропагування ненависті до мешканців Донбасу в українських підручниках). Російські чиновники заблокували доступ до соціальних мереж у країні, щоб запобігти поширенню інформації, яка не відповідає внутрішнім наративам.

Цілком зрозуміло, що вище описані злочинні активності хакерів від РФ у короткостроковій перспективі є деструктивними для державної та інформаційної інфраструктури України. Зокрема, такі дії можуть чинити тимчасовий збій у роботі банківської та фінансової систем, енергетичної галузі, системах мобільного та стаціонарного зв'язку тощо, що у свою чергу, може негативно відбиватися на життєзабезпеченні населення, координуваності дій різних гілок влади, комунікації між громадянами та з громадянами і т. д.

Значний обсяг кібератак на українські державні інституції може підірвати віру людей в ці інституції та посилити загальне відчуття незахищеності. DDoS-атаки та пошкодження підривають довіру людей до їхніх інституцій та їхню здатність захищати власне населення. Пошкодження недержавних веб-сайтів передбачає переспрямування відвідувачів на інший веб-сайт, цільові веб-сторінки можуть втратити клієнтів, поки пошкодження зберігається. Такі пошкодження додатково спричиняють втрату довіри у власників зіпсованих веб-сайтів. Ці атаки виявляють слабкі місця в безпеці веб-сторінки, що може вказувати на подальшу вразливість і, таким чином, зробити сайти та власників сайтів ненадійними. Але в умовах воєнного стану такі нетривалі перепони (адже як доводить практика державний та приватний сектори оперативно вирішують створені ворогом цифрові проблеми), не є першорядними і не завдають непоправної шкоди цифровій критичній інфраструктурі України.

Якщо ж оцінювати кібернетичні атаки агресора більш далекоглядно, стає зрозумілим, що вони сприяють удосконаленню вітчизняної системи цифрової та інформаційної безпеки, проактивній позиції держави, міжнародній співпраці у протистоянні агресору, обізнаності населення у технологіях цифрової та інформаційної боротьби, гігієні українських соціальних мереж, відповідальній поведінці користувачів комп'ютерами, телефонами та планшетами тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Низка соціально-полі-

тичних наслідків може бути вичленована з кіберактивності, яка має місце в російській кампанії інформаційної війни проти України. Досвід нашої держави може стати у нагоді для багатьох інших країн, які бажаючи лишатися відкритими та демократичними, мають дбати про безпеку власного інформаційного поля. Зокрема, вони повинні активно намагатися зміцнити свою позицію, щоб їхня держава не стала жертвою пропагандистських кампаній. Крім того, вони повинні підвищити кібербезпеку державних онлайн-інфраструктур від атак розподіленої відмови в обслуговуванні та пошкодження веб-сайтів. Також покращення кібербезпеки може бути пов'язане з обмеженням

залежності від іноземних технологій та наданням рекомендацій приватному сектору щодо того, як реагувати на кібератаки. Демократичні держави повинні уважно стежити за тим, як розвивається україно-російське протистояння у інформаційному просторі, і сприяти заходам зміцнення довіри на міжнародному рівні. Майбутні наукові розвідки в контексті проблематики статті можуть бути спрямовані на аналіз нових видів атак, які можуть з'явитися з часом у кібернетичному протистоянні проти РФ, компаративних студій різних видів кібератак, а також дослідження дієвих засобів протидії та контрнаступу у інформаційно-цифровому просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Держспецзв'язку: Від 15 лютого Україна зазнала понад 3000 DDoS-атак. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhspetsvvyazku-vid-15-lyutogo-ukrayina-zaznala-ponad-3-000-ddos-atak>.
2. Torruella R.A., Determining Hostile Intent in Cyberspace. *Jt. Force*. 2014.Q. 75. P. 114–121.
3. NSFfocus Inc. Distributed Denial-of-Service (DDoS) Attacks: An Economic Perspective (Whitepaper). NSFfocus Inc. Santa Clara. CA. 2016.
4. FireEye Inc. FireEye Industry Intelligence Report cyber attacks on the Ukrainian grid: what you should know. FireEye Inc. Milpitas. CA. 2016.
5. Paganini P. BAE Systems Applied Intelligence has disclosed a Russian cyber espionage campaign codenamed as SNAKE that targeted Governments and Military Network. URL : <http://securityaffairs.co/wordpress/22875/intelligence/snake-cyber-espionagecampaign.html>.
6. Paganini P. Crimea – The Russian Cyber Strategy to Hit Ukraine. URL : <http://resources.infosecinstitute.com/crimearussian-cyber-strategy-hit-ukraine/>.
7. Witty R. LookingGlass Cyber Threat Intelligence Group Links Russia to Cyber Espionage Campaign Targeting Ukrainian Government and Military Officials. URL : <https://www.lookingglasscyber.com/pressrelease/lookingglass-cyber-threat-intelligencegroup-links-russia-to-cyber-espionagecampaign-targeting-ukrainian-governmentand-military-officials/>.
8. Hackett R. Russian cyberwar advances military interests in Ukraine, report says. URL : <http://fortune.com/2015/04/29/russiancyberwar-ukraine/>.
9. ESET виявила в Україні новий вірус-вайпер CaddyWiper, який знищує дані на накопичувачах. URL : <https://itc.ua/ua/novini/eset-viyavila-v-ukrayini-novij-zlovred-caddywiper-yakij-znishhuje-dani-na-nakopichuvachah/>.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

WAYS OF DEVELOPMENT OF THE POLITICAL SYSTEM OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE INFORMATION WAR

Сухраков А.С.,

аспірант кафедри політичних наук

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Стаття присвячена окресленню шляхів розвитку політичної системи України в умовах інформаційної війни з Росією, яка нині перебуває у гострій формі. Наголошено, що російські дослідники використовують інтерпретацію поєднання інформаційної війни та бойових дій для формування нової військової доктрини. Виявлено 19 завдань, які може переслідувати інформаційна війна. Наголошено на останніх гучних спеціальних інформаційних операціях проти України. Підкреслено, що серед них є кампанії з підтримки антивакцинальних настроїв населення щодо коронавірусу, запуску фейків з метою дискредитації влади України, підроблення інформації стосовно дій української влади на Донбасі з метою загострення ситуації на міжнародному рівні, маніпулювання інформацією під час візиту канцлера Німеччини Олафа Шольца в Україну та здійснення ряду кібератак на урядові сайти України та об'єкти критичної інфраструктури. Перелічені слабкі позиції політичної системи України, через що держава залишається нездатною відповідати на актуальні запити суспільства. Наголошено на кроках, що сприяють зміцненню положення держави в інформаційному просторі й сприяють формуванню механізмів між державою та громадянським суспільством, направлених на протидію інформаційній агресії проти України. Окреслені шляхи розвитку політичної системи України в умовах інформаційної війни з боку Росії. Автор наголошує на необхідності формування комплексного підходу інформування громадян про глобальні інформаційні операції противника; скороченні часу, необхідного для прийняття рішень в умовах здійснення інтенсивних інформаційних операцій проти України; підвищенні рівня захищеності державних інститутів у кіберпросторі; створення умов для підвищення рівня попиту населення на якісну інформацію шляхом поліпшення показників ефективності державних медіа.

Ключові слова: інформаційна війна, інформаційна агресія, політична система України, протидія російській агресії.

The article is devoted to outlining the ways of development of the political system of Ukraine in the conditions of information war with Russia, which is currently in acute form. It is emphasized that Russian researchers use the interpretation of the combination of information warfare and hostilities to form a new military doctrine. 19 tasks that may be pursued by the information war have been identified. Emphasis was placed on the latest high-profile special information operations against Ukraine. It was stressed that among them are campaigns to support anti-vaccine sentiment about the coronavirus, launching fakes to discredit the Ukrainian government, falsifying information about the actions of the Ukrainian authorities in Donbass to aggravate the situation at the international level, manipulating information during German Chancellor Olaf Scholz's visit to Ukraine, and a number of cyber attacks on Ukrainian government sites and critical infrastructure. The weak positions of the political system of Ukraine are listed, due to which the state remains unable to respond to the urgent needs of society. Emphasis was placed on steps to strengthen the state's position in the information space and to promote the formation of mechanisms between the state and civil society aimed at counteracting information aggression against Ukraine. The ways of development of the political system of Ukraine in the conditions of information war on the part of Russia are outlined. The author emphasizes the need to form a comprehensive approach to informing citizens about global information operations of the enemy; reducing the time needed to make decisions in the context of intensive information operations against Ukraine; increasing the level of security of state institutions in cyberspace; creating conditions for increasing the level of public demand for quality information by improving the efficiency of state media.

Key words: information war, information aggression, political system of Ukraine, counteraction to Russian aggression.

Постановка проблеми. Сьогодні, на фоні розгортання глобальної цифровізації світу, та, відповідно, нового виміру політики, політичні системи України та світу перебувають під впливом різних видів інформаційної війни. Теоретико-прикладні знання про форми, прийоми, методи та засоби інформаційної війни перетворились на один із основних методів боротьби за геополітичне домінування, чим все активніше послуговується країна-агресор – Російська Федерація. А тому питання шляхів розвитку політичних систем виходить за будь-які територіальні межі та потребує глобального осмислення.

Резонансна проблема об'єднує у спільних пошуках політиків, дипломатів, науковців та журналістів. Постійної уваги потребують прояви й наслідки інформаційної війни та відповідні практичні завдання з реформування політико-інформаційного простору українського суспільства. У зв'язку з цим тема є досить актуальною та потребує детального аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розуміючи необхідність вивчення поняття інформаційної війни та створення ефективної системи протидії, значна кількість науковців, державних діячів та фахівців у сфері медіа вивчають особли-

вості проведення спеціальних інформаційних операцій. Американський політолог Т. Йошіхари [2], інформаційна війна є інструментом здійснення зовнішньої та внутрішньої політики з метою "підірвати процес прийняття рішень".

Американський аналітик з питань Росії К. Мейсон [4] наголошує, що російське військове керівництво розробляє доктрину ведення війни за умов поєднання інформаційних операцій та бойових дій. У роботах О. Крутія [3] перелічуються слабкі сторони політичної системи України, які можуть бути використані для здійснення інформаційної агресії. Проаналізовані останні гучні випадки проведення спеціальних інформаційних операцій з боку противників на території України. Зазначене вище актуалізує необхідність окреслення подальшого розвитку політичної системи України в умовах інформаційної війни.

Мета статті. Метою статті є аналіз останніх гучних інформаційних операцій на території України з боку Російської Федерації та окреслення шляхів й особливостей розвитку політичної системи України за цих умов.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день феномен інформаційної війни є однією з найбільш уживаних форм протистояння як на локальному або внутрішньому, так й міждержавному рівнях. Інформаційний чинник – це невід’ємна частина політичної сфери суспільства, суспільно-політичної системи та державницько-політичних процесів.

Світ перебуває у вирі інформаційної війни, а сама інформація стала основним ресурсом та наповненням глобальних процесів. Саме тому актуалізується необхідність дослідження інформаційної війни як фактору впливу на політичну систему України з метою окреслення подальших шляхів її розвитку.

Сьогодні існує багато визначень інформаційної війни. Нашу увагу привертає розуміння її як інструменту для здійснення зовнішньої та внутрішньої політики з метою "підірвати процес прийняття рішень за рахунок втручання в можливість отримувати, опрацьовувати й використовувати інформацію, а відтак – інформаційного паралічу противника, порушення системи й циклу прийняття рішень та руйнування бажання чинити опір та продовжувати боротьбу" [2, с. 49].

Кажучи про політичну систему, слід звернути увагу на визначення цього терміну американського політолога Карла Дойча. Сформована ним ще у 70-80 роках минулого століття теорія передбачає, що політичну систему слід розглядати як мережу комунікацій та інформаційних потоків. На думку науковця, є чотири складові політичної системи:

- 1) Отримання й відбір інформації;
- 2) Обробка й оцінка отриманих даних;

- 3) Прийняття рішень;

- 4) Здійснення рішення з урахуванням зворотних зв'язків.

На його думку, політична система приймає інформацію за допомогою розділених на зовнішньополітичні та внутрішньополітичні рецептори. На цьому етапі відбувається відбір, систематизація й первинний аналіз отриманої інформації.

Наступний крок – обробка й оцінка отриманих даних. Згідно теорії Дойча, це відбувається в рамках блоку "пам'яті та цінностей", де відбувається порівняння отриманих даних з уже наявною інформацією й оцінка з позицій стереотипів, норм й цінностей.

Після цього в рамках блоку "центр ухвалення рішень" уряд країни, маючи кінцеве й уточнене розуміння нової політичної ситуації, приймає рішення стосовно регулювання поточного стану політичної системи.

На останній фазі, в рамках блоку "ефектори", органи виконавчої влади реалізують прийняте рішення. Результати їх дій знову потрапляють до "точки входу", запускаючи новий цикл функціонування. [17, с. 49].

На думку провідного аналітика з питань Росії Інституту дослідження війни Мейсона Кларка, російські військові сьогодні вважають безуспішними військові операції, проведені без успішної інформаційної операції напередодні. Російські командувачі можуть відкрито розмірковувати стосовно інших військових принципів та пріоритетів, такі як перевага в командуванні або підході до боротьби з умовним противником, й зумисно замовчуючи питання інформаційних операцій.

Відсутність відкритого обговорення інформаційної війни росіянами, на думку науковця, не зменшує її значення в російській концепції війни майбутнього. А таємні дослідження на цю тематику лише перешкоджатиме розробці нової доктрини ведення військових дій та підготовці нового покоління військових кадрів. Саме тому російські дослідники й надалі будуть детально аналізувати й розвивати принцип ведення інформаційних кампаній в інтерпретації їх поєднання з військовими діями [4, с. 22].

Вітчизняний науковець В. Петрик визначив, що спеціальна інформаційна операція – це сплановані дії, спрямовані на аудиторію, головною метою яких є схвалення до вчинення дій чи прийняття рішень, вигідних суб'єктам інформаційного впливу. Окрім того, дослідник визначив одразу 19 завдань, які можуть переслідувати інформаційна війна:

- Формування бездуховної атмосфери, знецінення ставлення до культури та спадщини у суспільстві ворога чи конкурента;
- маніпулювання політичною орієнтацією населення держави й громадською думкою

й формування атмосфери напруженості, близької до хаосу;

- деструктивний вплив на політичні відносини між суб'єктами політики з метою розпаду конфліктів. Підживлення й загострення ворожнечі, недовіри й боротьби за владу;

- сприяння політичних, релігійних, соціальних й етнічних зіткнень;

- провокування дій репресивного характеру влади відносно опозиції;

- підбурювання до помилкових управлінських рішень, діяльність на зниженні забезпечення органів влади інформацією;

- уведення в оману населення стосовно роботи державних органів. Дискредитація та підрив дій влади;

- підбурювання до страйків й інших акцій протесту;

- Дискредитація державного авторитету на міжнародній арені, підрив співпраці з іншими державами;

- усебічна підтримка опозиційних настроїв та угруповань;

- фальсифікування історичних фактів та національної самобутності;

- підміна системи цінностей, які визначають спосіб життя та світогляд народу;

- применшення світових досягнень народу й збільшення уваги до помилок й недоліків рішень влади;

- створення умов для духовної, військової та економічної поразки, втрати волі до перемоги й боротьби загалом;

- представлення свого способу життя як зразок для наслідування, представлення його як світогляду майбутнього;

- підрив морального духу й зниження бойового потенціалу народу;

- здійснення іншого деструктивного впливу на ідеологію противника;

- втручання в роботу інформаційно-технічної інфраструктури, відповідальної за безпеку;

- захист від іншого інформаційно-технічного й деструктивного впливу [5, с. 71].

Доказами вищевказаного можуть бути останні спеціальні інформаційні операції в інформаційному просторі України. Серед них:

- Розповсюдження російськими ЗМІ фейкової інформації щодо начебто бажання президента України Володимира Зеленського вивести родину за кордон. Спростував фейк у той же день батько президента Олександр Зеленський [18].

- Звинувачення української влади з боку ватажків окупованих районів Донецької та Луганської областей в ескалації ситуації, у зв'язку з чим терористи заявили про необхідність евакуювати населення "Л/ДНР" до Ростовської області в Росії. Як показала OSINT-

розвідка, звернення були записані за декілька днів до їх оприлюднення [5].

- Після візиту канцлера Німеччини Олафа Шольца до України 14 лютого пропагандистські ЗМІ поширили фейкову новину щодо нібито слів політика про "формалізацію України як не члена НАТО". Посилання на сторінку голови московського бюро The New Your Times Антона Трояновського виявилось не релевантним – посту з відповідною заявою не існує [15].

- Кібератаки на урядові сайти України. Через першу, яка відбулася 14 січня, постраждали майже 70 українських вебресурсів. Через тиждень в Даркнеті з'явилося оголошення про продаж конфіденційних даних українців з різних державних баз даних, проте державні службовці й досі заперечують факт витоку даних. Друга сталася 15 лютого й була націлена на сервери банків та вебресурси правоохоронців [14].

- Підтримка антивакцинної пропаганди в Україні й підбурення громадян до вуличних протестів. Згідно звіту Центру протидії дезінформації при РНБО, популярні в Україні Telegram-канали, адміністратори яких знаходяться в Росії, поширюють повідомлення про начебто негативні наслідки вакцинації. Зокрема, у документі згадуються Telegram-канали "Картель", "Крокодил", "Сплетница", Kotsnews. Окрім цього, Центр протидії дезінформації зафіксував російський слід під час акції противників вакцинації під Верховною Радою. В однієї з учасниць був QR-код, що перенаправляв користувачів на сайт російської партії "Єдина Росія" [1].

Таким чином, як стверджує О. Крутій, необхідно визнати низьку якість наступних складових політичної системи України – інституційної, функціональної, кадрової та інформаційно-аналітичної. А особливої уваги заслуговує безпекова й оборонна. Як наслідок – залишається нездатність відповідати на ключові запити суспільства й задовольнити прагнення найбільшої частини населення, відреагувати на національні загрози й небезпеки [3, с. 121].

Водночас зазначимо, що до важливих моментів удосконалення політичної системи України на інституціональному рівні слід віднести утворення Міністерства інформаційної політики [9]; військово-цивільних адміністрацій [7]; створення Національного координаційного центру кібербезпеки [10]; створення Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України [16]; створення Центру протидії дезінформації при РНБО [12] тощо.

Слід звернути увагу й на нормативно-правове окреслення проблематики інформаційної війни, необхідної для розвитку української політичної системи. Зокрема, у чинній Стратегії національної безпеки України від 14.09.2020 року йдеться

про «інформаційно-психологічну війну», характерними ознаками якої є приниження української мови і культури, фальсифікація історії України, формування російськими ЗМІ альтернативної до дійсності картини світу [13].

Державним документом, де чітко прописані цілі України щодо інформаційної агресії з боку Росії, стала Доктрина інформаційної безпеки від 25.02.17 року [8]. Одним з пріоритетів в документі називають формування державної політики, націленої на протидію інформаційному впливу Росії в умовах гібридної війни.

Актуальною загрозою інтересам та національній безпеці України в інформаційній сфері визначалася недостатня розвиненість інформаційної інфраструктури, через що обмежується ефективна протидія інформаційній агресії. Одним з пріоритетів держави визначається формування механізмів між державою та громадянськими інститутами, направленими на протидію інформаційній агресії проти України [3, с. 154].

Враховуючи все вищевикладене, на нашу думку, подальший розвиток політичної системи України в контексті інформаційної війни має враховувати наступне:

1) Необхідність обрати найбільш ефективний метод взаємодії з суспільством в інформаційній сфері. Зараз у держави є ряд інструментів для донесення інформації громадянам, проте жоден з них, незважаючи на загострене питання інформаційної безпеки, не працює на повну силу. На нашу думку, необхідно вибрати інструмент, який буде найбільш ефективно відповідати на інформаційні виклики. Після цього необхідно приступити до розробки комплексної та оперативної взаємодії з суспільством, яка буде включати в себе реагування на глобальні інформаційні провокації.

2) Скоротити час циркуляції інформації щодо проведення спеціальних інформаційних операцій між інститутами влади. Розглядаючи політичну

систему як мережу комунікацій та інформаційних потоків і враховуючи виклики інформаційної війни з боку Російської Федерації, питання надходження інформації, її оперативна обробка, осмислення, винесення і реалізація відповідного рішення є необхідним фактором для прискорення процесу нейтралізації інформаційних загроз і стабілізації суспільно-політичної ситуації.

3) Необхідність підвищення рівня захисту державних інститутів у кіберпросторі. Нещодавні кібератаки показали, що питанню захисту державних інститутів, а також конфіденційної інформації громадян в кіберпросторі приділяється недостатньо уваги.

4) Створення умов для підвищення попиту населення на якісну інформацію. В умовах агресивної інформаційної війни, що переслідує різноманітні цілі, адекватною відповіддю з боку політичної системи України буде запуск тренду на якісну журналістику шляхом поліпшення показників ефективності державних медіа. На нашу думку, ставши авангардом якості, державні інструменти у сфері медіа зможуть акумулювати увагу громадян України, втомлених від нескінченної "гонки за трафіком" з боку інших ЗМІ.

Висновки. Як висновок слід зазначити, що не дивлячись на масштабну інформаційну війну з боку Росії політична система України має достатньо можливостей для розвитку. Первинними цілями для розвитку визначені такі групи елементів як політичні інститути, політичні норми та політичну культуру. Не менш важливими викликами перед Україною є необхідність посилення безпекової складової.

Перспектива даного дослідження полягає в аналізі можливих загроз на шляху реформування політичної системи України, а також осмисленні подальших кроків стосовно осучаснення суспільно-політичних відносин в умовах інформаційної агресії з боку Російської Федерації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Звіт Центру протидії дезінформації при РНБО України «Антивакцинна пропаганда – інформаційна кампанія проти України». *Рада національної безпеки і оборони України*. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/5111.html> (дата звернення: 19.02.2022).
2. Йохішара Т. Китайська інформаційна війна: фантом чи нова загроза?. *Інститут стратегічних досліджень, Військового коледжу армії США*. 2001. С. 49. URL: <https://press.armywarcollege.edu/monographs/49/> (дата звернення: 19.02.2022).
3. Крутий В. О. Трансформація політичної системи суспільства в умовах гібридної війни. *Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*. 2018. С. 222.
4. Мейсон К. Російська гібридна війна: військове навчання та серія «Майбутнє війни». *Інститут вивчення війни*. 2020. № 2020. С. 22. URL: <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Russian%20Hybrid%20Warfare%20ISW%20Report%202020.pdf> (дата звернення: 19.02.2022).
5. Петрик В. П. Сутність і особливості проведення спеціальних інформаційних операцій та акцій інформаційного впливу. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2009. № 3. С. 71.
6. По той бік новин. *Instagram*. URL: www.instagram.com/p/CaKERYWtVdZ/ (дата звернення: 19.02.2022).
7. Про військово-цивільні адміністрації. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/141-19> (дата звернення: 19.02.2022).

8. Про Доктрину інформаційної безпеки України. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (дата звернення: 19.02.2022).
9. Про Міністерство інформаційної політики України. URL: <https://mkp.gov.ua> (дата звернення: 19.02.2022).
10. Про Національний координаційний центр кібербезпеки. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/242/2016#Text> (дата звернення: 19.02.2022).
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 лютого 2015 року "Про додаткові заходи щодо зміцнення національної безпеки України". *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/139/2015#Text> (дата звернення: 19.02.2022).
12. Про створення Центру протидії дезінформації. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1062021-37421> (дата звернення: 19.02.2022).
13. Про Стратегію національної безпеки України. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 19.02.2022).
14. Хакерська атака на урядові сайти. *ФОКУС*. URL: <https://focus.ua/uk/special/hakerskaya-ataka-na-pravitelstvennyye-sayty> (дата звернення: 19.02.2022).
15. ЦПД: інформаційний бюлетень № 2/7: Аналіз висвітлення теми «Візит канцлера Німеччини до України» у світових медіа. *Рада національної безпеки і оборони України*. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/5269.html> (дата звернення: 19.02.2022).
16. Про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://minre.gov.ua/> (дата звернення: 19.02.2022).
17. Deutsch K. The nerves of government: models of political communication and control. *US army war college press*. 2001. P. 49.
18. MediaSapiens. Російські медіа поширюють запис начебто розмови Зеленського про намір вивезти родину з України. Батько президента заперечує. *ms.detector.media*. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/28986/2022-02-19-rosiyski-media-poshyruyut-zapys-nachebto-rozmovy-zelenskogo-pro-namir-vyvezty-rodynu-z-ukrainy-batko-prezydenta-zaperechuie/> (дата звернення: 19.02.2022).

РОЗДІЛ 4

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 327.52

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.28.18>

«АВРААМСЬКІ УГОДИ» ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВРЕГУЛЮВАННЯ АРАБО-ІЗРАЇЛЬСЬКОГО КОНФЛІКТУ

THE ABRAHAM ACCORDS AND PROSPECTS FOR RESOLUTION OF THE ARAB-ISRAELI CONFLICT

Захарченко А.М.,

*кандидат політичних наук,**доцент кафедри міжнародних відносин**Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Александрюк В.В.,

*студентка IV курсу відділення міжнародних відносин**Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

У статті аналізується процес нормалізації відносин між Ізраїлем та чотирма арабськими країнами – ОАЕ, Бахрейном, Марокко та Суданом, що отримав назву «Авраамських угод». Виявляються обставини, завдяки яким укладання цих домовленостей стало можливим, а також їхній потенційний вплив на регіональні процеси.

З'ясовано, що нормалізація відносин між Ізраїлем та його сусідами стала результатом глибинних трансформацій, що відбулися в регіоні внаслідок «Арабської весни». Вони відсунули арабо-ізраїльський конфлікт в цілому та палестинську проблему зокрема на периферію регіональних процесів. Збіг інтересів Ізраїлю та поміркованих сунітських режимів навколо подолання спільних проблем безпеки, і насамперед стримування іранської загрози, став фундаментом для підписання «Авраамських угод». Не менш важливу роль у цьому процесі зіграла адміністрація Д. Трампа, яка акцентувала увагу на необхідності утворення антиіранського регіонального об'єднання.

Аналіз практичної імплементації «Авраамських угод» через рік після їх підписання свідчить про те, що вони вже принесли дивіденди країнам-учасникам. Особливо це стосується ізраїльсько-еміратського треку, де сторони перейшли до тісного співробітництва в економічній, технологічній та безпековій сферах. Щодо перспектив нормалізації відносин Ізраїлю з іншими країнами Арабського світу, то вони викликають аргументовані сумніви. Просування на цьому шляху буде залежати як від мотивації самих арабських країн, так і від зусиль американської дипломатії. Особливого значення у цьому контексті набувають подальші кроки адміністрації Дж. Байдена. У будь-якому випадку, неврегульованість палестинсько-ізраїльського конфлікту залишається серйозним гальмуючим елементом на шляху до подальшої нормалізації відносин Ізраїлю зі своїми сусідами та загальної стабілізації Близького Сходу.

Ключові слова: угоди, Ізраїль, арабські країни, Близький Схід.

The purpose of this article is to analyze the process of normalization between Israel and four Arab countries – the UAE, Bahrain, Morocco and Sudan, known as the Abraham Accords. The research identifies the circumstances that made these agreements possible, as well as their potential impact on regional processes.

The authors came into conclusion that the normalization of relations between Israel and its neighbors stemmed from the profound transformations that took place in the region as the result of the Arab Spring. They pushed the Arab-Israeli conflict, as well as the Palestinian problem, into the periphery of the regional politics. The convergence of Israel's and moderate Sunni regimes' interests around overcoming common security challenges, including the Iranian threat, has become the basis for the Abraham Accords. The activity of the Trump administration, which emphasized the need for creation of an anti-Iranian regional alliance, was also equally significant in this process.

Analysis of implementation of the Abraham Accords one year after their signing demonstrates that they have already generated benefits for participating countries. This especially applies to Israel-United Arab Emirates relations, where the parties have come into close cooperation in the economic, technological and security spheres. Regarding the prospects for normalization of Israel's relations with other countries in the Arab world, they seem quite questionable. Progress in this field will depend both on the motivation of the Arab regimes and on the efforts of American diplomacy. The further steps of the Biden administration are of particular importance in this regard. The unresolved Israeli-Palestinian conflict, at any rate, remains a major impediment to further normalization of Israel's relations with its neighbors and overall stabilization in the Middle East.

Key words: agreements, Israel, Arab states, the Middle East.

Постановка проблеми. Так звані «Авраамські угоди» між Ізраїлем з одного боку та Об'єднаними Арабськими Еміратами (ОАЕ) і Бахрейном з іншого були підписані в Вашингтоні 15 вересня 2020 року. В жовтні того ж року відбулося підписання угоди з Суданом, а в грудні – відновлення відносин з Марокко, що надало додаткового імпульсу нормалізації відносин Ізраїлю з країнами Арабського світу.

Ці події можна сміливо назвати революційним проривом в справі врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту, адже протягом багатьох років арабські уряди (за винятком Єгипту та Йорданії, які вже нормалізували відносини з Тель-Авівом) пов'язували встановлення дипломатичних відносин з Ізраїлем із врегулюванням палестинсько-ізраїльського конфлікту.

«Авраамські угоди» засвідчили той факт, що арабо-ізраїльський конфлікт в цілому та палестинська проблема зокрема перестали бути системоутворюючим елементом регіональної системи відносин на Близькому Сході. Їхнє місце зайняла вісь протистояння між Іраном та групою сунітських країн, до яких, з огляду на збіг стратегічних інтересів, приєднався Ізраїль.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Укладання «Авраамських угод» викликало активну дискусію в експертному середовищі. Якщо проаналізувати існуючі праці ізраїльських, арабських та американських політологів, то їх можна умовно поділити на дві основні категорії: оптимістів та скептиків. Так, більшість фахівців позитивно оцінюють «Авраамські угоди». Спираючись на суттєвий прогрес у розвитку двосторонніх відносин, що був досягнутий країнами продовж року після підписання угод, вони поділяють сподівання на подальшу ізраїльсько-арабську нормалізацію. Серед зазначених експертів: співробітники ізраїльського Інституту досліджень національної безпеки (INSS) Й. Гузанські та С. Фьюер [8]; Дж. Красна та його колеги з Центру Моше Даяна Тель-Авівського університету [10]; старший науковий співробітник Вашингтонського інституту близькосхідної політики Д. Маковські [12]; аналітики Європейського центру досліджень безпеки Джорджа Маршалла Т. Норлен та Т. Сінаї [15]; професор політології з Об'єднаних Арабських Еміратів А. Абдулла [1]; президент Еміратського політичного центру (ЕРС) Е. Аль-Кетбі [2]; професор Міжнародного університету Рабату М. Чтату [5]; кореспондент «The Jerusalem Post» Ф. Францман [7] та інші.

Щодо скептиків, то вони, не применшуючи позитивні сторони «Авраамських угод», підкреслюють їх обмежений характер. Вони акцентують увагу на тому, що угоди ігнорують палестинську проблему і спрямовані лише на реалізацію інтересів окремих країн. Це такі відомі американські

дослідники, як провідний співробітник Ради з міжнародних відносин М. Індік [9], старший науковий співробітник Фонду Карнегі А.Д. Міллер [13], Ш. Телхамі з Інституту Брукінгса [16], а також експерт Атлантичної Ради Дж. Ферзигер [6] та Д. Бутту – аналітик з Рамалли, колишня радниця М. Аббаса [4].

Джерельною базою цього дослідження стали тексти «Авраамських угод» [17]; заяви американських [18; 3], ізраїльських [14], та арабських [11] державних діячів; матеріали ізраїльської та арабської преси.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Окремі аспекти сучасної ізраїльсько-арабської нормалізації знайшли своє відображення в роботах українських фахівців М. Замікули та Е. Кучеренка. Втім, комплексний аналіз «Авраамських угод» ще не ставав предметом окремого наукового дослідження в українській історіографії.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз впливу «Авраамських угод» на перспективи врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту. Ця мета реалізується шляхом виконання наступних завдань: 1. виявити обставини, завдяки яким укладання угод стало можливим, мотивацію країн-підписантів, а також посередницьку роль адміністрації Д. Трампа; 2. проаналізувати результати практичної реалізації «Авраамських угод» через рік після їх підписання; 3. дати прогноз щодо перспектив нормалізації відносин Ізраїлю з іншими країнами арабо-мусульманського світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Авраамські угоди» не є першими, що нормалізують відносини між Тель-Авівом та його арабськими сусідами. Першою подібною угодою був мирний договір 1979 року між Ізраїлем та Єгиптом, укладений за посередництва президента США Дж. Картера. Наступною стала мирна угода 1994 року між Ізраїлем та Йорданією, після якої, незважаючи на значні зусилля різних американських адміністрацій, досягти прориву у справі нормалізації ізраїльсько-арабських відносин не вдавалося. Тому підписання угод Ізраїлем одразу з чотирма арабськими державами у 2020 році стало однією із найвизначніших подій в політичному житті Близького Сходу за останні декілька десятиліть.

Це пояснюється фундаментальними змінами близькосхідного політичного ландшафту, які відбулися внаслідок «Арабської весни». По-перше, революційні події 2011 року призвели до дестабілізації низки арабських країн (Сирія, Лівія, Ємен), де ситуація згодом переросла у затяжні громадянські війни. По-друге, в регіоні утворився так званий «вакуум сили», в результаті якого значно посилилась діяльність радикальних ісламістських рухів та несистемних акторів. По-третє,

відбулася принципова зміна в регіональному балансі сил, де на лідерські позиції вийшли Іран, Туреччина та Катар.

В таких умовах країни регіону змінили свій фокус з арабо-ізраїльського конфлікту на вирішення набагато більш актуальних для себе питань. Потужним фактором зближення позицій Ізраїлю та поміркованих арабських режимів стала взаємна зацікавленість у стримуванні Ірану, який продовжує розвивати свою ядерну програму, підтримує радикальні рухи та стрімко розширює свій вплив в регіоні, зокрема в Іраку, Лівані, Сирії та Ємені. Крім антиіранської позиції, підписантів «Авраамських угод» поєднує боротьба проти «Братів-мусульман» (включно з ХАМАСом) та посилення впливу країн, що їх підтримують – Туреччини та Катару [12].

Кардинальні зміни в близькосхідній конфігурації відобразилися на сприйнятті арабськими державами палестинської проблеми. Останні почали розуміти, що врегулювання палестинсько-ізраїльського конфлікту на основі концепції «двох держав» є маловірогідним в найближчій перспективі. Це призвело до поступового відходження палестинського питання на другий план порядку денного. Таким чином, «Авраамські угоди» ознаменували перемогу власних інтересів арабських країн над ідеологією [15].

Крім подій «Арабської весни», принципово важливу роль в укладанні угод зіграла посередницька діяльність адміністрації Д. Трампа. З перших днів свого перебування на посаді президента Д. Трамп акцентував увагу на доцільності утворення регіонального об'єднання проти Ірану у складі Ізраїлю та поміркованих арабських режимів. У своїй мирній ініціативі «Мир заради процвітання» американський президент чітко продемонстрував незацікавленість у продовженні традиційної політики США щодо підтримки вирішення палестинського питання за принципом «двох держав», а також схвалив подальшу поселенську діяльність Ізраїлю на Західному березі р. Йордан [7].

Водночас важливим імпульсом стало розуміння Ізраїлем та арабськими режимами, що Вашингтон все менше зацікавлений в прямій військовій присутності на Близькому Сході через низку як внутрішньополітичних, так і зовнішньополітичних проблем. Отже, зазначені країни були змушені провести перерозподіл сил з метою встановлення нового регіонального порядку, який би діяв вже без активної участі в ньому США.

Укладання «Авраамських угод» не можна назвати несподіваним, адже вони спираються на багаторічне закулісне співробітництво між Ізраїлем та окремими арабськими країнами у сфері безпеки. Тісна співпраця між Ізраїлем, Саудівською Аравією та ОАЕ активно розвинулась у 2015 році, коли вони спільно виступили проти

ухвалення адміністрацією Барака Обами ядерної угоди з Іраном.

«Авраамські угоди» повністю відповідали національним інтересам Ізраїлю, який спромігся здобути визнання чотирьох арабських країн без будь-яких серйозних поступок зі свого боку [14]. Вони дозволили Б. Нетаньягу відкласти анексію палестинських територій на Західному березі р. Йордан (яка була санкціонована мирною ініціативою Д. Трампа), бо на той час такий крок не відповідав ізраїльським інтересам. Тодішній прем'єр-міністр Ізраїлю також використав цей дипломатичний успіх для покращення свого хиткого внутрішньополітичного становища, адже угоди були позитивно сприйняті як ізраїльським суспільством, так і його завзятими політичними опонентами [7].

Об'єднані Арабські Емірати зі свого боку намагались використати нормалізацію з Тель-Авівом для закріплення свого статусу впливового регіонального актора. Емірати представили угоду як дипломатичну перемогу, яка не дозволила ізраїльському керівництву анексувати території на Західному березі р. Йордан. Насправді ж, дії ОАЕ фактично порушили принципи Арабської мирної ініціативи 2002 р. («План Абдалли»), згідно з якою визнання Єврейської держави неможливе без остаточного вирішення палестинської проблеми [4]. Ізраїль, як одна з найбільш розвинених країн регіону, розглядався Еміратами як джерело новітніх технологій. Іншою мотивацією Абу-Дабі була можливість зміцнити свої зв'язки зі США та отримати доступ до передових американських систем озброєння [1].

Бахрейн був зацікавлений, по-перше, у покращенні своїх відносин зі Сполученими Штатами Америки, по-друге, у зміцненні економічних зв'язків з Ізраїлем, та, по-третє, в укріпленні власної безпеки в боротьбі з іранською загрозою. Безпосередню роль у нормалізації відносин Манами з Тель-Авівом відіграла Саудівська Аравія, яка, разом із ОАЕ, має вирішальний вплив на зовнішню політику Бахрейну.

Щодо Марокко, то він посідає особливе місце серед арабських сусідів Ізраїлю з огляду на значну кількість ізраїльських громадян марокканського походження. Неофіційне співробітництво між країнами, зокрема в економічній сфері, розпочалося ще у 1990-х роках. Підписання ж ізраїльсько-марокканської угоди у 2020 р. стало можливим за безпосередньої участі США. Рабат погодився на цей крок після того, як Д. Трамп підписав декларацію про визнання суверенітету Марокко над територією Західної Сахари.

Найбільш неоднозначною залишається ситуація навколо ізраїльсько-суданської угоди, адже з усіх чотирьох саме вона не призвела до суттєвих змін у двосторонніх відносинах. Слід зазначити, що на відміну від інших держав регіону, Судан не

мав офіційних чи неформальних відносин з Ізраїлем до моменту підписання «Авраамських угод». За режиму Омара аль-Башира (1989-2019) Судан підтримував ХАМАС і «Хизбаллу», а також впродовж деякого періоду мав тісні стосунки з Іраном [10]. Зацікавленість Судану в зближенні з Ізраїлем базувалась на економічній вигоді: він був вилучений США зі списку держав-спонсорів тероризму, а також отримав пакет допомоги від Світового Банку в розмірі 1 мільярд доларів.

Якщо єгипетсько-ізраїльська угода 1979 р. призвела до засудження сепаратного кроку Каїру з боку інших арабських країн та його виключення з ЛАД (Ліги арабських держав), то «Авраамські угоди» не зустріли негативної реакції з боку жодного члена ЛАД, за виключенням палестинців.

Очікувано, що реакція Палестинської національної адміністрації (ПНА) на угоди про нормалізацію відносин між Ізраїлем, ОАЕ, Бахрейном, Суданом та Марокко була вкрай негативною. Вони були охарактеризовані М. Аббасом як «удар в спину» [11]. Ці заяви продемонстрували відданість палестинців старій парадигмі, за якою арабські держави не могли діяти незалежно, зважаючи на їхні «зобов'язання» перед палестинцями. Однак з часом палестинське керівництво вирішило застосувати більш прагматичний підхід до питання нормалізації. Це було пов'язано із декількома факторами: по-перше, воно не очікувало отримати якусь політичну вигоду від бойкоту тих арабських держав, які пішли на нормалізацію відносин з Тель-Авівом. По-друге, країни Перської затоки й досі продовжують економічну підтримку ПНА і навіть Сектору Газа, який перебуває під владою ХАМАСу [8].

Втім, ескалація бойових дій, яка розгорнулась між Ізраїлем та ХАМАСом в травні 2021 року, стала серйозною перевіркою «Авраамських угод» на міцність. На початку травня 2021 року Ізраїль та Сектор Газа здійснили серію ракетних обстрілів територій один одного, яким передували ряд сутичок між палестинцями та ізраїльтянами в Єрусалимі. Це було одне із найбільших загострень конфлікту з 2014 року.

Реакція ОАЕ, Бахрейну, Судану та Марокко на вищезазначені події виявилася збалансованою та відображала їхнє бажання не покладати відповідальність за ескалацію на якусь конкретну сторону. Наприклад, хоч ОАЕ і засудили дії Ізраїлю у Східному Єрусалимі, вони не засудили бомбардування Ізраїлем Сектору Газа [2]. Оглядачі арабських ЗМІ, які часто відображають позицію режиму, звинувачували ХАМАС у шкоді, заподіяній населенню Гази, і навіть висловлювали певне співчуття ізраїльським громадянам, які були змушені перебувати в укриттях через обстріли.

В «Авраамських угодах» зазначається, що сторони «визнають, що арабський та єврейський

народи є нащадками спільного предка, Авраама, і бажають, у цьому дусі, сприяти розвитку на Близькому Сході реальності, в якій живуть мусульмани, євреї, християни та народи всіх конфесій, переконань і національностей в дусі співіснування, взаєморозуміння та взаємної поваги» [17].

Цей фрагмент детально ілюструє бажання адміністрації Д. Трампа продемонструвати інклюзивність договору і можливість його підписання фактично будь-якою арабською державою, якщо вона виразить своє бажання це зробити. На підтвердження цього, після церемонії підписання угод Д. Трамп висловив надію, що «сім, вісім чи дев'ять» країн нормалізують відносини з Тель-Авівом [18].

Подальшу нормалізацію ізраїльсько-арабських відносин можуть стимулювати досягнення у розвитку двостороннього співробітництва між підписантами «Авраамських угод». Серед них слід згадати історичні візити прем'єр-міністра Ізраїлю Н. Беннета в ОАЕ у грудні 2021 р. та Бахрейн у лютому 2022 р., що стали першими в історії цих країн. Під час інших візитів ізраїльських та арабських урядовців були підписані численні двосторонні угоди, зокрема, у сфері оборони. Значно розширилося співробітництво у сферах торгівлі, енергетики, медицини, освіти, туризму, навколишнього середовища, а також у таких важливих секторах, як військові технології та кібербезпека. Тисячі ізраїльських туристів відвідали ОАЕ та Марокко завдяки прямому авіасполученню між країнами [5; 8]. Це принципово відрізняє угоди 2020 року від так званого «холодного миру» між Ізраїлем та Єгиптом 1979 року, який поклав край війні між цими країнами, але не призвів до активного розвитку двостороннього співробітництва.

Також марним виявилось занепокоєння експертів щодо прихильності нового американського президента «Авраамським угодам», що базувалось на негативному ставленні Дж. Бадейна до усієї політичної «спадщини» свого попередника. Так, у річницю підписання угод Держсекретар США Е. Блінкен пообіцяв, що «буде розвивати зусилля попередньої адміністрації з метою подальшої нормалізації ізраїльсько-арабських відносин» [3]. Не менш показовою стала тверда підтримка Дж. Байденом Ізраїлю під час ескалації конфлікту в травні 2021 р., яка контрастувала із його задекларованим раніше рішенням зайняти неупереджену позицію в конфронтації [16].

Втім, «Авраамські угоди», незважаючи на весь їх позитивний потенціал, не створили можливостей або нової формули для врегулювання палестинсько-ізраїльського конфлікту. Ще одним фактором можна назвати негативну реакцію громадськості арабських країн на нормалізацію. Це демонструє, що готовність керівництва держав відкрито співпрацювати з Ізраїлем не часто поді-

ляється «арабською вулицею», що є серйозним гальмом для подальшої нормалізації [6].

Критики угод зазначають, що основним мотивом для Бахрейну, Марокко та Судану були не позитивні зміни у сприйнятті Ізраїлю, а, імовірно, зацікавленість в отриманні економічних та політичних дивідендів від Вашингтону. Тому угоди мали досить обмежений характер і не призвели до якоїсь значної регіональної трансформації [9; 13; 16]. В цьому контексті загострення палестинсько-ізраїльського конфлікту може дати арабським державам, що не приєдналися до нормалізації, додатковий привід її уникати.

Так, малоімовірними виглядають перспективи підписання формальної угоди між Ізраїлем та Саудівською Аравією (на чому наполягав Д. Трамп), яка воліє не афішувати своє багатолітнє співробітництво з Тель-Авівом в технологічній та безпековій сферах. Серед країн, які потенційно можуть приєднатися до процесу нормалізації з Ізраїлем, експерти називають Оман, Туніс, Малайзію та Індонезію [5].

Іншим негативним наслідком «Авраамських угод» може стати ще більш агресивна політика з боку Ірану, проти якого угоди спрямовані. Ударименських проксі Тегерану – хуситів – по території ОАЕ у січні 2022 р. підтверджують правдивість такого сценарію.

Таким чином, «Авраамські угоди» стали безумовним історичним проривом у справі арабо-ізраїльського мирного врегулювання. Їхнє укладання стало можливими завдяки цілому спектру обставин. По-перше, «Арабська весна» призвела до кардинальної трансформації балансу сил в регіоні Близького Сходу, де кожна країна мала зосередитись на власних національних інтересах. Це призвело до переміщення арабо-ізраїльської

конфронтації на периферію регіональних процесів. По-друге, поява низки нових загроз регіональної безпеки, і передусім загроза з боку Ірану, зумовила зближення інтересів Ізраїлю із поміркованими сунітськими режимами. По-третє, нормалізація відносин між ними стала результатом послідовної політики адміністрації Д. Трампа на цьому напрямку.

«Авраамські угоди» вже принесли дивіденди країнам-учасникам. Особливо це стосується ізраїльсько-еміратського треку, де сторони перейшли до тісного співробітництва в економічній, технологічній та безпековій сферах. Щодо перспектив нормалізації відносин Ізраїлю з іншими країнами Арабського світу, то вони викликають аргументовані сумніви. Втім, угоди вже засвідчили принципову трансформацію арабо-ізраїльських відносин: вони перестали бути палестиноцентричними. Реакція арабських країн на ескалацію між Ізраїлем та ХАМАСом у травні 2021 року показала, що угоди про нормалізацію, ймовірно, зможуть витримати у майбутньому подібні спалахи насильства. Втім, це не скасовує необхідність остаточного врегулювання конфлікту між палестинцями та ізраїльтянами, без якого неможлива загальна стабілізація близькосхідного регіону.

Крім того, досвід усіх досягнень у сфері арабо-ізраїльського мирного врегулювання демонструє наскільки важливою є залученість США у ці процеси. І, хоч адміністрація Дж. Байдена підтримала «Авраамські угоди», залишається невідомим, чи буде вона інвестувати для цього значні ресурси, зважаючи на наявність більш важливих для президента проблем, таких як пандемія коронавірусу, війна Російської Федерації в Україні та боротьба з Китаєм. Це та інші питання є предметом подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Abdulla A. The Two Pillars of the Abraham Accords. *The Middle East Forum*. 2021. August 12. URL: <https://www.mei.edu/publications/two-pillars-abraham-accords>
2. Al-Ketbi E. The Best Way for Palestinians to Become Winners from the Abraham Accords. *The Emirates Policy Center Brief*. 2021. May 18. URL: <https://epc.ae/en/details/brief/the-best-way-for-palestinians-to-become-winners-from-the-abraham-accords>
3. At the One Year Anniversary of the Abraham Accords: Normalization Agreements in Action. Remarks by Antony J. Blinken. *U.S. Department of State*. 2021. September 17. URL: <https://www.state.gov/at-the-one-year-anniversary-of-the-abraham-accords-normalization-agreements-in-action/>
4. Buttu D. Trump and Netanyahu's Big Fat Fake Peace Deal. *Haaretz*. 2020. September 16. URL: <https://www.haaretz.com/middle-east-news/.premium-trump-and-netanyahu-s-big-fat-fake-peace-deal-1.9159923>
5. Chtatou M. Abraham Accords: Romancing a New Middle East. *Eurasia Review*. 2022. February 20. URL: <https://www.eurasiareview.com/26012022-abraham-accords-romancing-a-new-middle-east-analysis/>
6. Ferziger J. It's Been One Year since the Abraham Accords. Gulf-Israel Ties are still Far from Normal. *The Atlantic Council*. 2021. August 13. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/its-been-one-year-since-the-abraham-accords-gulf-israel-ties-are-still-far-from-normal/>
7. Frantzman S. Abraham Accords, One Year Later: the Inside Story. *The Jerusalem Post*. 2021. August 21. URL: <https://www.jpost.com/middle-east/abraham-accords-one-year-later-the-inside-story-676440>
8. Guzansky Y., Feuer S.J. The Abraham Accords at One Year: Achievements, Challenges, and Recommendations for Israel. *The Institute for National Security Studies*. 2021. November 1. URL: <https://www.inss.org.il/publication/abraham-accords-one-year-insights/>

9. Indyk M. Trump's Accidental Diplomacy in the Middle East. How a Botched Peace Plan Produced the Abraham Accord. *Foreign Affairs*. 2020. August 19. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2020-08-19/trumps-accidental-diplomacy-middle-east>
10. Krasna J. and others. The New Normal? Arab States and the Normalization with Israel. *The Moshe Dayan Center*. 2021. URL: <https://dayan.org/sites/default/files/inline-files/the-new-normal-arab-states-and-normalization-with-israel.pdf>
11. Mahmoud Abbas: UAE Peace Deal with Israel a «Stab in the Back to Palestinians». *i24news*. 2020. August 19. URL: <https://www.i24news.tv/en/news/middle-east/1597812956-abbas-uae-peace-deal-with-israel-a-stab-in-the-back-to-palestinians>
12. Makovsky D. How the Abraham Accords Look Forward, Not Back. *The Washington Institute Policy Analysis*. 2020. N 3379. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/how-abraham-accords-look-forward-not-back>
13. Miller A.D. Good News for the Gulf and Israel Mean Bad Tidings for the Palestinians. *Haaretz*. 2020. September 20. URL: <https://www.haaretz.com/middle-east-news/.premium-good-news-for-the-gulf-and-israel-mean-bad-tidings-for-for-the-palestinians-1.9159431>
14. Netanyahu: My Efforts to Counter Iran Brought Us Closer to Arab Countries. *Israel Hayom*. 2020. August 17. URL: <https://www.israelhayom.com/2020/08/17/netanyahu-my-efforts-to-counter-iran-brought-us-closer-to-arab-countries/>
15. Norlen T., Sinai T. The Abraham Accords – Paradigm Shift or Realpolitik? *Marshall Center Security Insight*. 2020. N 64. URL: <https://www.marshallcenter.org/en/publications/security-insights/abraham-accords-paradigm-shift-or-realpolitik>
16. Telhami Sh. Biden's Bungled Response on the Israeli-Palestinian Conflict. *Brookings Institution*. 2021. May 20. URL: <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/05/20/bidens-bungled-response-on-the-israeli-palestinian-conflict/>
17. The Abaraham Accords Declaration. *U.S. Department of State*. 2021. September 15. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/10/Abraham-Accords-signed-FINAL-15-Sept-2020-508-1.pdf>
18. Trump Says Saudi Arabia among 7-9 countries Expected to Make Peace with Israel. *The Times of Israel*. 2020. September 16. URL: <https://www.timesofisrael.com/trump-says-saudi-arabia-among-7-9-countries-expected-to-make-peace-with-israel/>

КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: УЧАСТЬ В МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ, ПРОБЛЕМИ СИСТЕМ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

CENTRAL ASIA COUNTRIES: PARTICIPATION IN INTERNATIONAL ORGANIZATIONS, PROBLEMS OF COLLECTIVE SECURITY SYSTEMS AND REGIONAL INTEGRATION

Микитчук Н.М.,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті автор аналізує участь країн Центральної Азії в міжнародних організаціях ООН, ОБСЄ, ШОС, Організації економічного співробітництва, ОДКБ, Міжнародній організації тюркської культури ТЮРКСОЙ, Раді співробітництва тюркомовних держав. Характеризуються фактори, які активізують та ускладнюють взаємодію на міждержавному регіональному рівні. Розглядається процес регіональної інтеграції в Центральній Азії. Центральноазійське економічне співтовариство представлено як приклад неефективної регіональної інтеграції. Відзначається, що економічна інтеграція у межах регіону сповільнюється через несумісність окремих економічних режимів, постійну політичну напруженість, тривалі конфлікти у сусідньому регіоні (Афганістан) та частково закриті кордони. Мають місце спроби організувати прийнятний формат міждержавної взаємодії у межах регіону, однією з яких стала Консультативна зустріч глав держав Центральної Азії. Активізація внутрішньорегіонального співробітництва також була зумовлена пандемією коронавірусу, коли держави регіону надавали одна одній допомогу. Заснування нового формату регіональної взаємодії активізувало вже наявні регіональні організації: у 2018 р. вперше за 10 років у Туркменістані відбулося засідання Міжнародного фонду порятунку Аралу; на початку 2019 р. в Ташкенті відбулася конференція начальників генеральних штабів країн Центральної і Південної Азії. Визначаються безпекові загрози для центральноазійських держав (посилення напруженості в Афганістані і ризик трансформації ісламістського екстремізму, контрабанда наркотиків та зброї, нелегальна міграція). Для забезпечення національної безпеки країнам Центральної Азії слід взаємодіяти між собою для створення регіональної системи безпеки та інтегруватись в існуючі міжнародні безпекові організації. Однак, відзначається фактична неготовність країн Центральної Азії до системного об'єднання зусиль з метою протидії загрозам регіональній безпеці. Це обумовлено нестабільністю міждержавних відносин, тим, що країни дотримуються диференційованих підходів до розвитку співпраці із конкуруючими за вплив на регіон глобальними центрами сили.

Ключові слова: Центральна Азія, міжнародні організації, системи колективної безпеки, регіональна інтеграція.

In the article the author analyzes the participation of Central Asian countries in international organizations of the UN, OSCE, SCO, Organization for Economic Cooperation, CSTO, International Organization of Turkic Culture TURKSOY, Council for Cooperation of Turkic-speaking states. Factors that intensify and complicate cooperation at the interstate regional level are characterized. The process of regional integration in Central Asia is considered. The Central Asian Economic Community is presented as an example of ineffective regional integration. It is noted that economic integration within the region is slowing down due to incompatibility of certain economic regimes, constant political tensions, protracted conflicts in the neighboring region (Afghanistan) and partially closed borders. Attempts are being made to organize an acceptable format of interstate cooperation within the region, one of which was the Consultative Meeting of Central Asian Heads of State. The intensification of intra-regional cooperation was also due to the coronavirus pandemic, when the countries of the region provided assistance to each other. The establishment of a new format of regional cooperation has intensified existing regional organizations: in 2018, for the first time in 10 years, Turkmenistan hosted a meeting of the International Fund for Saving the Aral Sea; At the beginning of 2019, a conference of the Chiefs of General Staff of Central and South Asia was held in Tashkent. Security threats to Central Asian states are identified (increasing tensions in Afghanistan and the risk of the transformation of Islamist extremism, drug and arms smuggling, illegal migration). To ensure national security, Central Asian countries should work together to establish a regional security system and integrate into existing international security organizations. However, there is a de facto unwillingness of Central Asian countries to join forces systematically to address threats to regional security. This is due to the instability of interstate relations, the fact that countries adhere to differentiated approaches to the development of cooperation with competing global centers of power for influence in the region.

Key words: public administration Central Asia, international organizations, collective security systems, regional integration.

Постановка проблеми. Регіону Центральної Азії належить особливе місце в архітектурі сучасних міжнародних відносин і геополітики. Відносно невеликий, але багатий на енергоносії регіон є ключовим для геополітичного майбут-

нього і стабільності Азійського континенту. Перетворення країн Центральної Азії – Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану – на повноправних членів світової спільноти стало позитивним моментом зміцнення

їхньої національної державності. На сучасному етапі особливо активізувалася проблема систем колективної безпеки та регіональної інтеграції у Центральній Азії, їх участі в міжнародних організаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідницька увага до проблем трансформації країн Центральної Азії, їх залучення до загальносвітових та регіональних процесів, вступ до міжнародних організацій простежується в середовищі українських вчених практично у весь період незалежності розвитку. Українські вчені особливу увагу звертають на геополітичні впливи на трансформацію країн Центральної Азії [2; 4; 7]. Важливий блок робіт присвячений дослідженням безпекової та регіональної політики пострадянських держав Центральної Азії, окремим аспектам регіональної інтеграції [1; 5]. Безпекові, економічні аспекти регіональної інтеграції частково розглянуті в працях західних дослідників [10; 11]. Однак є потреба цілісного дослідження щодо участі країн Центральної Азії в світових міжнародних організаціях, регіональної інтеграції в різних сферах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Стаття присвячена аналізу проблем систем колективної безпеки та регіональної інтеграції у Центральній Азії, їх участі в міжнародних організаціях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Країни Центральної Азії входять до ООН, ОБСЄ, ОІС, Організації економічного співробітництва (Economic Cooperation Organization). Встановлені зв'язки зі Світовим банком, МВФ, ЄБРР, Азійським банком, Ісламським банком розвитку та іншими ключовими міжнародними фінансовими установами. Для країн Центральної Азії є нормою паралельна участь і співпраця в кількох міжнародних організаціях. Усі країни регіону у 1992 р. стали членами ООН. У 1992 р. Казахстан, Узбекистан і Киргизстан стали членами ОБСЄ, а через рік було створено Фонд ОБСЄ для підтримки Центральної Азії і відкрито першу Місію ОБСЄ після початку громадянської війни в Таджикистані. У 1995 р. Казахстан, Киргизстан і Таджикистан взяли участь у створенні Шанхайської організації співробітництва (ШОС), до якої у 2001 р. приєднався Узбекистан. У період 1994-1996 рр. розпочалась співпраця республік Центральної Азії з НАТО в рамках програми «Партнерство заради миру» [4, с. 88].

Особливе значення серед міжнародних та регіональних організацій, з якими співпрацюють держави Центральної Азії, належить ООН. У 2007 р., з ініціативи п'яти центральноазійських країн, у м. Ашгабат (Туркменістан) Рада безпеки ООН створила Регіональний центр Організації Об'єднаних Націй з превентивної дипломатії в Центральній Азії (РЦПДЦА ООН).

Головною причиною створення цього центру стала політична нестабільність в регіоні, але для країн Центральної Азії потрібна була також міжнародна підтримка у боротьбі з міжнародним тероризмом і екстремізмом, незаконним обігом наркотиків, організованою злочинністю і проблемою погіршення якості навколишнього середовища [8, с. 166].

До Організації економічного співробітництва (Economic Cooperation Organization, ECO) входять всі країни Центральної Азії та їхні південні сусіди (Азербайджан, Афганістан, Іран, Пакистан, Туреччина). Проте вона не відіграє активної ролі у просуванні регіональної торгівлі [9, с. 304].

У 1992 р. Казахстан, Узбекистан і Киргизстан стали членами Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), а у 1994 р. до цієї організації приєднався Таджикистан. Участь держав Центральної Азії в ОДКБ дає змогу закуповувати військову техніку та озброєння на російському ринку за низькими цінами, готувати військові кадри в російських навчальних закладах, тобто є економічно вигідною. Статут ОДКБ передбачає втручання у внутрішні справи держави з метою захисту існуючого ладу. Для цього можуть бути використані коаліційні сили ОДКБ (КСОР – Колективні сили оперативного реагування), утворені на базі Колективних сил швидкого реагування (2001-2009 рр.) за участю Росії, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану. Оперативний штаб КСОР у Центральній Азії розміщений у Бішкеку (Киргизстан). Також з ініціативи ОДКБ на пострадянському просторі було створено регіональні системи безпеки: Східно-Європейську, Кавказьку та Центральноазійську, об'єднані в одну систему безпеки ОДКБ [4, с. 88]. У 2007 р. у Душанбе між Секретаріатами ОДКБ і ШОС було підписано меморандум про взаєморозуміння, що поклало початок їхній співпраці в боротьбі з тероризмом. У цьому питанні вони налагоджують співробітництво з НАТО. Водночас ОДКБ і ШОС поступово витісняють американську присутність із Центральної Азії [4, с. 88].

Казахстан, Киргизстан, Туркменістан та Узбекистан входили до числа країн, які у 1993 р. утворили Міжнародну організацію тюркської культури – ТЮРКСОЙ (TÜRKSOY). Метою цієї організації стало зміцнення відносин між тюркськими державами, а також збереження і поширення загальної тюркської культури. Культурні програми ТЮРКСОЙ мають наукову та просвітницьку спрямованість: мова, література, культура та мистецтво тюркських народів. Ці питання висвітлені в книгах, збірниках та періодиці ТЮРКСОЙ, що видаються різними мовами. ТЮРКСОЙ відзначає особистий вклад в культурну скарбницю, щороку оголошуючи рік пам'яті того чи іншого діяча тюркської культури [6].

У 2009 р. Казахстан і Киргизстан, разом з Азербайджаном та Туреччиною, підписали Нахчиванську угоду, що поклала початок існуванню Ради співробітництва тюркомовних держав (Тюркської ради, *Turkic Council*). З того часу вже відбулося сім самітів Тюркської ради, кожен з яких був присвячений обговоренню певної проблеми співробітництва. У 2019 р. до Тюркської ради приєднався Узбекистан. У межах організації країни Центральної Азії долучилися до співробітництва галузі економіки, транспорту і шляхів сполучення, інформаційно-комунікаційних технологій, біорізноманіття та водних ресурсів, туризму, культури та молодіжної політики [12, с. 13-14]. Одним з напрямів співробітництва країн-членів Тюркської ради є сфера зовнішньої політики та безпеки. З часу утворення Тюркської ради спостерігається більш консолідована позиція Казахстану та Киргизстану, спрямована на політичну підтримку Азербайджану та Туреччини у міжнародних відносинах [12, с. 75-77].

Держави Центральної Азії мають стійкі розбіжності в орієнтирах, стратегіях, моделях модернізації, інституційних засадах економіки, вони не можуть ефективно використовувати можливості регіонального співробітництва для цілей свого економічного розвитку. В регіоні тривалий час велику роль відіграють фактори, що ускладнюють взаємодію на міждержавному рівні. Головним з цих факторів є якість правлячих еліт центральноазійських країн, оскільки вони мають різні, часом діаметрально протилежні, уявлення про регіональну інтеграцію та національні інтереси.

Проте регіональна інтеграція залишається однією з найчастіше обговорюваних тем при формуванні економічної політики країн центральноазійського регіону. В регіональній інтеграції найбільше зацікавленим є Казахстан, оскільки він має амбіції регіонального лідерства та ресурси для здійснення цих амбіцій. Інші держави регіону або знаходяться в стані вибору пріоритетів національного розвитку, або вже йдуть шляхом традиціоналізації чи перетворення в периферію світової політики.

Для зовнішньої політики держав Центральної Азії властива суперечливість та непослідовність, що посилюються внутрішньополітичними системами пострадянських країн, які легко піддаються соціальним, етнічним та релігійним потрясінням [10, с. 104]. Ефективність зовнішньополітичної діяльності центральноазійських держав залежить від їхньої здатності відмовитися від політики внутрішньорегіональної конфронтації та прагнення знайти загальнорегіональні орієнтири розвитку. Адже розвиток співпраці з сусідніми державами в рамках регіону, через яку реалізується співпраця зі світовим співтовариством та міжнародними організаціями, є одним з найважливі-

ших інструментів захисту національних інтересів і забезпечення національної безпеки кожної держави регіону. Необхідність відмови від політики внутрішньорегіональної конфронтації та пошуку загальнорегіональних орієнтирів розвитку обумовлена прагненням кожної з цих держав проводити ефективну зовнішню політику.

Спроби запустити процес регіональної інтеграції в Центральній Азії почалися за декілька років після розпаду СРСР, коли стало очевидно, що більшість ухвалених у межах СНД угод не виконується і не має для країн регіону привабливих довгострокових перспектив. У 1994 р. Казахстан, Киргизстан та Узбекистан підписали Договір про створення єдиного економічного простору (Центральноазійський Союз), а у 1997 р. – Договір про вічну дружбу. Згідно цих угод, Киргизстан мав забезпечувати країни-учасниці електроенергією, Казахстан – нафтою та нафтопродуктами, а Узбекистан – природним газом. У зазначених договорах також враховувалося питання розрахунків за питну воду, що постачається з Киргизстану в інші країни Центральної Азії. У 1998 р. до об'єднання приєднався Таджикистан, таким чином було утворене Центральноазійське економічне співтовариство (ЦАС). Проте це об'єднання не розвинулося у повноцінний регіональний інтеграційний проєкт, оскільки у 2004 р. до організації приєдналася Росія. Після цього ЦАС перестало бути альтернативним СНД форматом співпраці держав регіону і було ліквідоване у 2005 р. у зв'язку зі створенням ЄврАзЕС [2, с. 125].

ЦАС є прикладом неефективної регіональної інтеграції, оскільки організація не досягла тих амбітних цілей, які були поставлені з самого початку. Зокрема, ЦАС повинна була стати новою формою колективного пошуку економічних та геополітичних рішень, прийнятних для всіх держав регіону. Серед першорядних завдань ЦАС були такі регіональні ініціативи, як створення в Центральній Азії без'ядерної зони, відродження Великого Шовкового шляху, рішення Аральської екологічної проблеми тощо [8, с. 168]. На сьогодні всі спроби держав Центральної Азії налагодити ефективне внутрішньорегіональне співробітництво через різні регіональні структури (Центральноазійське економічне співтовариство, Організація Центральноазійського співробітництва) не мають позитивних результатів. На думку експертів, окремі проблеми внутрішньорегіональних відносин (водокористування, енергетики та екології) неможливо буде вирішити на рівні регіону в перспективі найближчих десятиліть.

Істотно проявляється різниця між індивідуальними національними інтересами кожної з країн Центральної Азії. Це значно ускладнює процес внутрішньорегіональної інтеграції, необхідної для вирішення таких питань, як проблеми водопоста-

чання, розширення наркотрафіку, рух радикальних ісламістських угруповань. Країни Центральної Азії страждали і страждають від політичної нестабільності (підкріпленої етнічними, релігійними, клановими та регіональними конфліктами та авторитарними режимами) [9, с. 300].

Було зроблено спробу створення нового інтеграційного об'єднання. Так, у 2018 р. з ініціативи Узбекистану, засновано регіональну платформу для обговорення питань співпраці та сталого розвитку – Консультативну зустріч глав держав Центральної Азії, яка має відбуватися щороку. У цій зустрічі бере участь навіть представник нейтрального Туркменістану [3]. Проте корективи у строки проведення зустрічей внесла пандемія коронавірусу. Водночас представники зовнішньополітичних відомств країн Центральної Азії підкреслюють, що коронавірусна інфекція і викликані нею проблеми активізували співпрацю між країнами регіону, зокрема, у наданні одна одній гуманітарної допомоги. Також вимушений перехід в онлайн-режим пришвидшив підготовку та обговорення документів, що регулюють відносини між державами. Заснування нового формату регіональної взаємодії активізувало вже наявні регіональні організації. Так, у 2018 р. вперше за 10 років у Туркменістані відбулося засідання Міжнародного фонду порятунку Аралу. У цій зустрічі навіть брав участь президент Киргизстану в статусі спостерігача, незважаючи на вихід держави з цього фонду кілька років тому і відсутність практичної потреби для Киргизстану у цій участі. На початку 2019 р. в Ташкенті відбулася конференція начальників генеральних штабів країн Центральної і Південної Азії, на якій обговорювалися проблеми забезпечення стабільності, протидії тероризму і екстремізму [3].

Економічна інтеграція у межах Центральної Азії наразі не належить до першочергових питань, принаймні, не спостерігається наполегливого бажання урядів держав регіону до цього. Економічні експерти відзначають низьку взаємодоповнюваність виробництва та слабку конкурентоспроможність як основні проблеми, що заважають розвитку торгівлі між державами регіону [11]. Крім цього, на внутрішньорегіональні торговельні відносини істотно впливає відсутність належної транспортної інфраструктури. Економічна інтеграція у межах регіону сповільнюється також через несумісність окремих економічних режимів, постійну політичну напруженість, тривалі конфлікти у сусідньому регіоні (Афганістан) та частково закриті кордони [9, с. 297].

Серед основних загроз безпеці у Центральній Азії дослідники називають тривалу (з середини 1970-х рр.) громадянську війну в Афганістані, сепаратистський рух в Синьцзянському районі Китаю, суперечку Індії та Пакистану в Кашмірі,

перманентні конфлікти на Південному Кавказі та тривалу економічну і політичну ізоляцію Ірану [9, с. 300]. Слід зазначити, що протягом тривалого часу у Центральній Азії не було міждержавних військових конфліктів. Натомість виникла низка внутрішніх збройних конфліктів, що, як правило, мали етнорелігійний, іноді клановий, характер [4, с. 86]. Зокрема, за останні 30 років у межах регіону відбулися громадянська війна у Таджикистані 1992-1997 рр., етнічні заворушення в Оші (Киргизстан) 1990 та 2010 рр., повстання в Андижані (Узбекистан) 2005 р., дві революції в Киргизстані (2005 р. та 2010 р.). Крім цього, регіон потерпав від періодичних набігів джихадистів з Афганістану наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. [9, с. 300].

Особливою загрозою для центральноазійських держав дослідники вважають радикальний ісламський фундаменталізм і ваххабізм, політизацію ісламу, неконтрольоване поширення проісламських громадських організацій та політичних партій ще на початку 1990-х рр., розвиток зв'язків з ісламським світом, появу у Центральній Азії нових політичних акторів, таких як Пакистан та Саудівська Аравія (які фінансують запровадження мусульманських цінностей у повсякденне життя), а також інтеграцію ісламських принципів у законодавство центральноазійських країн [4, с. 86]. Афганський фактор є тим чинником, що впливає на регіональну безпеку, оскільки через афганотаджицький кордон до Центральної Азії відбувається проникнення міжнародного тероризму, релігійного екстремізму, контрабанди наркотиків та зброї, нелегальної міграції. Отже, оцінка проблеми регіональної безпеки в Центральній Азії не може бути об'єктивною без врахування цього чинника [4, с. 87]. Кардинальним чином змінила безпековий баланс на всьому пострадянському просторі анексія Криму Російською Федерацією на початку 2014 р. Приєднання півострова спонукало керівництва держав регіону переглянути виклики та загрози власній безпеці, оскільки створило потенційну небезпеку державному суверенітету п'яти країн Центральної Азії, на територіях яких проживають компактні меншини російськомовного населення, на їх території розташовані російські військові бази [5, с. 14-15].

Безпекові виклики, зокрема, посилення напруженості в Афганістані і ризик трансформації ісламістського екстремізму, є реальною загрозою для стабільності правлячих режимів і суспільства у центральноазійських державах. Загрозу регіональній безпеці Центральної Азії становить перебування воєнізованих ісламістських угруповань у північних та північно-західних районах Афганістану, а також взаємодія та об'єднання «Талібану» і «Ісламського руху Узбекистану» з бойовиками «Ісламської держави» (ІД), в лавах яких

воює значна кількість вихідців із країн Центральної Азії, насамперед з Узбекистану, Таджикистану і Киргизстану [7].

Експерти вважають, що для забезпечення національної безпеки країнам Центральної Азії слід взаємодіяти між собою для створення регіональної системи безпеки та інтегруватись в існуючі міжнародні безпекові організації. Також потрібно розширювати двосторонні стратегічні відносини з провідними країнами світу. Зокрема, для збереження стабільних відносин в регіоні та протистояння міжнародному тероризму і організованій злочинності країни Центральної Азії мають створювати нові зв'язки в системі міжнародних відносин з такими державами, як США, Японія, Іран, Туреччина, Пакистан, Саудівська Аравія, Південна Корея і країни Євросоюзу. Проте створення регіональної системи безпеки на сьогодні не вдалося сформувати в центральноазійському форматі через різні концептуальні підходи та неоднакове економічне становище країн регіону [4, с. 87].

Ситуація в регіоні ускладнюється через фактичну неготовність країн Центральної Азії до системного об'єднання зусиль з метою протидії загрозам регіональній безпеці. Це обумовлено **нестабільністю міждержавних відносин**, тим, що країни дотримуються диференційованих підходів до розвитку співпраці із конкуруючими за

вплив на регіон глобальними центрами сили [7].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Держави Центральної Азії зміцнюють свою міжнародну суб'єктність, беручи участь у роботі міжнародних організацій. В умовах відсутності у межах Центральної Азії потужного регіонального об'єднання участь у міжнародних організаціях дає можливість вирішувати масштабні внутрішньорегіональні проблеми. Процеси регіональної інтеграції у Центральноазійському регіоні відбуваються значно повільніше, ніж інтеграція країн регіону до різних міжнародних структур. Держави Центральної Азії наразі віддають перевагу вирішенню регіональних проблем не в межах регіону, а у міжнародних організаціях. Проте останнім часом мають місце спроби організувати прийнятний формат міждержавної взаємодії у межах регіону, однією з яких стала Консультативна зустріч глав держав Центральної Азії. Активізація внутрішньорегіонального співробітництва також була зумовлена пандемією коронавірусу, коли держави регіону надавали одна одній допомогу. Перспектива нового інтеграційного об'єднання спонукає також до спільного вирішення проблем безпеки регіону, оскільки масштаб і транскордонний характер цих проблем не дозволяє державам регіону подолати їх самотійно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волошенко І. О. Дослідження безпекової політики пострадянських держав Центральної Азії в українській та зарубіжній політології міжнародних відносин. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2016. № 12. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2960/2650
2. Геополітичні впливи на трансформацію країн Центральної Азії // Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору: монографія / за ред. А. Г. Бульвінського. К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. С. 121-135. URL: <http://elibrary.ivinas.gov.ua/3370/1/Neopolitychni%20vplyvy%20na%20transformatsiiu.pdf>
3. Каражанов З. «Договорились встречаться накануне Навруза». Страны ЦА становятся ближе друг к другу. 2019. *Ритм Евразии*. URL: <https://www.ritm Eurasia.org/news--2019-03-31--dogovorilis-vstrechatsja-nakanune-navruza-strany-ca-stanovjatsja-blizhe-drug-k-drugu-41882>
4. Левик Б. Геополітика нових незалежних держав Центральної Азії в пострадянський період. *Схід*. 2014. № 2. С. 85-91.
5. Мінгазутдінов І. Виклики та загрози безпеці країн Центральної Азії у зв'язку з російською анексією Криму 2014 року. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2017. Випуск 130. С. 13-23
6. О ТЮРКСОЙ. *TÜRKSOY: Международная организация тюркской культуры*. URL: <https://www.turksoy.org/ru/turksoy/about>
7. Тенденції розвитку ситуації в країнах Центральної Азії. *Борисфен Інтел*. 09.02.2015. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/centrasia/>
8. Чжоу Цзюнь. Значение государств Центральной Азии в мировой политической системе. *Управленческое консультирование*. 2017. № 3. С. 164-171. URL: <https://www.acjournal.ru/jour/article/download/544/545>.
9. Batsaikhan U., Dabrowski M. Central Asia – twenty-five years after the breakup of the USSR. *Russian Journal of Economics*. 2017. № 3. С. 296-320. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405473917300429>
10. Bazarbayev K. K. Central Asian Knot Of World Politics. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2013. Volume 89. Pp. 98-111. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813029480> ; <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.08.817>
11. Burunciuc L., Izvorski I. Encouraging transformations in Central Asia. The Brookings Institution. 2019 URL: <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2019/12/13/encouraging-transformations-in-central-asia/>
12. Turkic Council: 10th Anniversary of the Nakhchivan Agreement: Special Publication. URL: <https://www.turkkon.org/assets/pdf/yayinlar/ozel-yayin-turk-konseyi-nahcivan-anlasmasin-10-yil-donumu-11-en.pdf>

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ЕКСТРЕМІЗМУ

FEATURES OF MODERN POLITICAL EXTREMISM

Стичинська А.Б.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті автор аналізує теоретичні підходи до розуміння поняття екстремізму та розглядає основні причини його виникнення. Актуальність цього питання полягає у тому, що у сучасному світі екстремізм у будь-яких його проявах складає небезпеку не просто державі, у можливості зміни її політичної системи, політичного режиму, скинення державної влади, а є найбільш небезпечною загрозою людському здоров'ю та життю. Кризовий стан суспільства, наслідком якого є руйнація ціннісно-нормативної системи суспільства, різке зниження впливу соціальних норм на поведінку людей, відсутність нормативного регулювання певних сфер суспільного життя, типів соціальних відносин або небажання значної частини населення дотримуватись чинних норм, у тому числі й правових, є однією з істотних об'єктивних причин екстремізму.

Мета статті полягає у визначенні поняття «екстремізм», його основних видів, виокремлення політичного екстремізму та його характерних ознак. Для більш детального дослідження поняття екстремізму та екстремістської діяльності, як найбільшої загрози сучасного світу були використані методи аналізу, порівняння та синтезу. Політичний екстремізм, розглядається у статті як один з найпоширеніших на сьогодні видів і який ставить собі за мету захоплення державної влади, знищення або дискредитування існуючих державних інститутів та радикальну зміну державного ладу, політичного режиму чи політичного курсу держави. Окрім цього, визначено, що екстремізм у будь-яких проявах потребує дієвих та ефективних методів протидії, через загрозу яку він несе не лише державі, а й життю та здоров'ю людини, які не можливі без закріплення на законодавчому рівні єдиного універсального визначення понять «екстремізм», «екстремістська діяльність» та їх основних ознак.

Ключові слова: політичний екстремізм, державний терор, державна політика, безпека держави, політичне насильство, ідеологія.

Author analyzes some theoretical approaches to understanding the concept of extremism and considers the main reasons for its emergence in this article. The urgency of this question is that extremism in all its forms is a modern danger not only to the state, as the possibility of changing its political system, political regime, radical changing of state power, but it is the most dangerous threat to human health and life. The crisis of society, resulting in the destruction of the value-normative system of society, a sharp decrease in the impact of social norms on human behavior, lack of regulation of certain spheres of public life, types of social relations or unwillingness of a large part of the population to comply with current norms, including legal one of the significant objective causes of extremism.

The purpose of the article is to define the concept of «extremism», its main types, highlighting political extremism and its characteristics. for a more detailed study of the concept of extremism and extremist activity as the greatest threat to the modern world were used methods of analysis, comparison and synthesis. Political extremism is considered in the article as one of the most common types today and which aims to seize state power, destroy or discredit existing state institutions and radically change the state system, political regime or political course of the state. In addition, it is determined that extremism in all its forms requires effective and efficient methods of counteraction, because of the threat it poses not only to the state but also to human life and health, which are impossible without enshrining in law a single universal definition of «extremism», «extremist activity» and their main features.

Key words: political extremism, state terror, state policy, state security, political violence, ideology.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день питання екстремізму набуває особливого значення, так як його прояви виходять за рамки кордонів однієї держави і можуть проявляти себе у різних формах. Найбільш радикальним проявом можна вважати створення і функціонування незаконних збройних формувань, які стають загрозою як для суб'єктів міжнародних відносин, так і для міжнародної безпеки в цілому. Екстремістські злочини набувають з кожним днем ще більш гібридної форми і стають новими викликами перед державами і перед цілою міжнародною спільнотою щодо збереження людського життя. Екстремізм несе в собі величезну небезпеку для політичної і правової системи державного і міжнародного

рівнів, позбавляючи її захисту і стабільного існування. Саме це викликає потребу розробки засобів протидії екстремізму, які є складними і багатоплановими, і потребують пошуку нових можливостей і ресурсів. За таких умов всебічне дослідження екстремізму стає надважливою потребою. Неможливо протидіяти чомусь не знаючи детально що саме несе загрозу. Отже, необхідним є наукове розуміння його сутності і поняття. Саме це спонукає до нових наукових пошуків фахівців різних спеціальностей. Українські дослідники та фахівці визнають серйозність небезпеки екстремізму. В.І. Тимошенко стверджує, що сьогодні екстремізм присутній в усіх сферах суспільного життя, він чинить деструктивний вплив на розвиток суспіль-

ства, перешкоджає встановленню громадянської злагоди, втіленню в життя конкретної державної політики, у тому числі й проведенню соціально-економічних перетворень [1, с. 24]. А.В. Павлінов у своїй монографії зазначав: «...як можна протистояти цій небезпеці, яка загрожує державі, громадянам, які її населяють, якщо не знати точно того, з чим необхідно боротися» [2, с. 20].

Метою статті є дослідження теоретичних підходів до розуміння поняття «екстремізм» та його видів.

Виклад основного матеріалу. Однозначного трактування поняття «екстремізм», як і «політичний екстремізм» у науковців немає. Можна зустріти абсолютно різні варіанти. Вперше екстремізм був визначений у Шанхайській конвенції з питань боротьби з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом як «певне діяння, спрямоване на насильницьке захоплення влади чи насильницьке її утримання, а також на насильницьку зміну конституційного ладу держави або насильницьке посягання на громадську безпеку, у тому числі організація в зазначених цілях незаконних збройних формувань та участь у них».

Найпоширенішим, а не вичерпним визначенням екстремізму можна вважати що це – схильність до крайніх поглядів і дій, переважно в політиці. Для посилення державної протидії екстремізму на правовій основі, насамперед, слід чітко визначити це явище в законодавстві. У 2003 році Парламентська асамблея Ради Європи визначила екстремізм як це форму політичної діяльності, яка безпосередньо чи опосередковано ігнорує або відкидає принципи парламентської демократії. Більш детальне визначення зазначається у п. 2 Плані дій з попередження насильницького екстремізму Генеральної Асамблеї ООН 2015 р., насильницький екстремізм – це явище багатопланове, яке не має чіткого визначення. Воно не є ані новим, ані властивим тільки конкретному регіону, національності або системі вірувань [3].

Екстремізм у різних його проявах є однією з актуальних проблем як для України, так і для всього світового співтовариства. Екстремізм деструктивно впливає на розвиток суспільства, підриває стійкість всієї політичної системи та стабільність політичного курсу, призводить до ослаблення авторитету державних інститутів, недовіри до законодавчих актів, порушення прав і свобод людини, соціальної напруги і найголовніше, несе загрозу здоров'ю та життю людини. Розуміння сутності екстремізму є надзвичайно важливим як в теоретичному, так і в практичному значенні, а також залишається визначальним при вирішенні будь-яких питань щодо його протидії, оскільки саме від правильного його розуміння залежить формування стратегії і тактики такої діяльності, постановка її цілей, визначення засо-

бів їх досягнення тощо [4, с. 143]. Законодавство України, на жаль, не містить визначення поняття «екстремізм» та похідних від нього понять. Відсутність законодавчо встановленої дефініції екстремізму однозначно розцінюється як негативна обставина, яка створює проблеми для правозастосовчої практики [5, с. 20].

Узагальнюючи основні тлумачення екстремізму, його можна трактувати як посягання на основи конституційного ладу та безпеку держави, а також порушення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, які здійснюються внаслідок заперечення правових або загальноприйнятих норм і правил соціальної поведінки.

Сутність екстремізму розкривається через ряд його ознак. Основними ознаками можна визначити такі: нетерпимість до прихильників інших поглядів у будь-якій сфері; способи обґрунтування застосування насильства до будь-кого за допомогою певної ідеології; звернення будь-яких ідеологічних чи релігійних догм через призму власного трактування; перевага емоційного впливу у пропаганді екстремістських ідей; визнання єдино правильного переконання за собою. Більшість з таких ознак як: крайність, категоричність, безапеляційність у намірах і діях, подання власної позиції як єдино правильної, прагнення досягти бажаного будь-якими способами і за допомогою будь-яких засобів – може бути у будь-якого екстремістського руху. Таке ідеологізовано виправдане насильство може бути застосоване проти людей або для знищення суспільних інститутів та матеріальних цінностей.

Екстремізм є прямим наслідком соціальних і культурних протиріч суспільства. Посилення екстремістських настроїв спостерігається там, де є нерівність і протиставлення інтересів соціальних груп у політичних, економічних, соціальних, духовних, міжрасових, міжрелігійних, геополітичних та інших відносинах. Особливо помітне загострення екстремізму можна спостерігати під час економічних чи соціальних криз, коли набуває поширення безробіття, збіднілість населення, збільшується розрив між багатими і бідними. Соціальним осередком екстремізму стають мало-забезпечені люди, рівень життя яких є значно нижчим від забезпечених верств населення. Екстремістським настроєм також сприяє криза легітимності державної влади викликана корупцією, низькою ефективністю діяльності правоохоронних органів, зростанням криміналізації суспільства, відсутність у державі ідеологічної концепції, яку визнає і підтримує більшість населення.

Небезпека екстремізму, як зазначає О. Писаренко, полягає в тому, що, оперуючи простими й зрозумілими для пересічних людей поняттями та схемами, він здатний сформувати відповідну масову свідомість з метою подальшого маніпу-

лювання. Під зовнішньою простотою запропонованих ним шляхів розв'язання проблем приховується прагнення підмінити існуючі закони, системи морально-етичних цінностей і культурних норм [6].

Враховуючи вищевикладене, екстремізм можна визначити не лише як діяльність, але також як публічно проголошені погрози чи наміри, які можуть порушити встановлені законом права і свободи громадян, загальноприйняті норми національних, конфесійних чи інших суспільних відносин, встановлений порядок діяльності органів влади. Щодо самої екстремістської діяльності, то тут розуміється діяльність громадського або релігійного об'єднання, засобів масової інформації або іншої організації чи фізичної особи з планування, організації підготовки та вчинення дій, спрямованих на: насильницьку зміну конституційного ладу, порушення територіальної цілісності та суверенітету держави; публічне виправдання тероризму або заклик до здійснення терористичної діяльності; пропаганду виключності, вищості або неповноцінності окремих соціальних груп за ознаками расової, національної, релігійної чи мовної належності; порушення прав і законних інтересів людини та громадянина залежно від його соціальної, расової, національної, релігійної чи мовної належності. Визначення тих чи інших дій як екстремістських може відрізнятися у різних країнах, народах, суспільних групах чи класах і здійснюється відповідно до прийнятих у суспільстві політичних, моральних і етичних норм. В ідеологічній сфері екстремізм проявляється у переважанні людиноненависницьких поглядів та ідей, реалізація яких може призвести до зростання нестабільності у суспільстві та до виникнення соціальних катастроф. При цьому категорично заборонено будь-яке вільнодумство, жорстко регламентована система політичних і релігійних поглядів, етичних і моральних норм, нав'язуваних опонентам; від прибічників вимагається сліпа покора та виконання будь-яких наказів і вказівок [5].

Політичний екстремізм, можна визначити як насильницьку зміну основ конституційного ладу та порушення цілісності держави, а також як:

- перешкоджання здійсненню громадянами їх виборчих прав чи порушення таємниці голосування за допомогою прямого насилля чи загрози його використання;
- перешкоджання законній діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, виборчих комісій, громадських та релігійних об'єднань, пов'язане з застосуванням насильства чи загрозою його застосування;
- публічне виправдання тероризму та іншого роду терористична діяльність;
- провокація соціального, расового, національного чи релігійного несприйняття;

- пропаганді винятковості, переваги чи неповноцінності особи за ознаками соціальної, расової, національної, релігійної чи мовної приналежності;

- пропаганда та публічна демонстрація нацистської чи фашистської символіки;

- публічні заклики до здійснення вказаних дій чи масове розповсюдження екстремістських матеріалів, а також їх виготовлення чи зберігання;

- організація і підготовка вказаних дій, а також заклик до їх здійснення;

- фінансування вказаних дій чи будь-яке інше сприяння в їх організації, підготовці та здійсненні.

На сьогоднішній день особливостями сучасного політичного екстремізму є: збільшення його масштабності, тобто перетворення окремих екстремістських угруповань на впливові структури політичного життя; вихід екстремістської діяльності за межі однієї держави; посилення жорстокості й безоглядності дій екстремістів; розмаїття форм екстремістської діяльності; використання новітніх технічних досягнень, засобів масового ураження (компонентів хімічної, бактеріологічної зброї, радіоактивних матеріалів); прагнення досягнути суспільного резонансу шляхом залякування населення.

Кризовий стан суспільства, наслідком якого є руйнація ціннісно-нормативної системи суспільства, різке зниження впливу соціальних норм на поведінку людей, відсутність нормативного регулювання певних сфер суспільного життя, типів соціальних відносин або небажання значної частини населення дотримуватись чинних норм, у тому числі й правових, є однією з істотних об'єктивних причин екстремізму.

Щодо видів екстремізму, то тут також існує багато думок. Наприклад, Р. М. Афанасьєва пропонує класифікацію екстремізму за характером діяльності і сферами його прояву: особистісно-побутовий, економічний, політичний, національний, релігійний [7]. У залежності від об'єктів і суб'єктів впливу екстремізм можна виділити зовнішній і внутрішній та державний, організаційно-груповий, індивідуальний екстремізм відповідно. О. О. Хоровінніков розглядає екстремізм національного характеру, пов'язаний з дестабілізацією національних відносин; екстремізм у сфері культури; мовний екстремізм у сфері культури; екологічний; політичний екстремізм, який включає в себе «лівий» і «правий», за засобом впливу запропоновано поділ на явний і прихований екстремізм, а також прихований екстремізм зовнішнього характеру [8].

Для різних видів екстремізму властиві такі загальні риси: насильство або загроза насильства; відсутність альтернатив для вирішення існуючих суспільних проблем; фанатизм, одержимість у прагненні нав'язувати виключно свої принципи, погляди і переконання опонентам; беззаперечне виконання всіх наказів та інструкцій не зважаючи

на можливі наслідки; керування у діях емоціями, інстинктами, віруваннями, а не розумом; нездатність до толерантності, компромісів, або ігнорування їх. Майже завжди екстремізм поєднується з крайнім радикалізмом та тероризмом.

Найпоширенішим видом екстремізму все-таки є саме політичний. Він охоплює крайні погляди щодо політичної системи й організації форми управління державою, пропаганди насильницьких або агресивних (заснованих на страху й підпорядкуванні силі) способів встановлення обстоюваної форми влади, аж до політичного терору, непримиренності і безкомпромісності щодо інших політичних партій і позицій опонентів. Особливістю політичного екстремізму є те, що його лідери й чимало активних adeptів є інтелектуально розвиненими, успішними людьми, які рішуче прагнуть досягти поставленої мети та усвідомлюють наслідки своїх дій. Вдало використовуючи соціально-економічні й політичні проблеми, кризи легітимності органів публічної влади, екстремісти намагаються неправовим способом змінити політичний курс держави на такий, який вважають правильним. Сучасний політичний екстремізм, як стверджує С. Юрчевський, націлений на формування політичного устрою суспільства, легітимізованого виключено цінностями одного порядку. Формою легітимації такого політичного устрою виступає політичний режим, у якому терор щодо інакомислячих вважається актом справедливості [9].

Політичний екстремізм – це ідеологізована, організована, деструктивна і систематична політична діяльність як окремих осіб, так і партій, суспільних рухів, держав, міжнародних організацій, що суперечить офіційно проголошеному курсу країни та чинному законодавству, або навіть загрожує виживанню цілих спільнот чи всієї людської цивілізації.

Зазвичай об'єктом політичного екстремізму є існуючий державний лад, політична система чи політичний режим, окремі політичні лідери чи політичні партії, а також найважливіші системи життєзабезпечення суспільства. Основною метою політичного екстремізму є захоплення політичної влади, кардинальна зміна державного ладу шляхом знищення існуючих державних структур, встановлення диктатури тоталітарного порядку лівого чи

правого гатунку. При цьому можуть бути застосовані будь-які засоби, у тому числі і фізичне знищення противника. Необхідною ознакою політичного екстремізму є також категоричне ігнорування суб'єктами конфлікту законних правил боротьби та реалізація проголошеної мети будь-якими способами і за допомогою будь-яких засобів, – від фізичного насилля і знищення до морального примусу та економічного тиску.

Політичний екстремізм є характерною і крайньою ознакою політичної злочинності. Як відомо, політична злочинність демонструє суспільно небезпечні форми боротьби за владу або її неправомірне утримання, що реалізують правлячі чи опозиційні політичні еліти, партії, суспільні групи і окремі особи [10]. Сама злочинність у будь-якій формі є величезною загрозою існування сталого державного устрою, а найголовніше, виступаючи у формі екстремізму – завдає шкоду психічному та фізичному здоров'ю і життю людини.

Висновки. Першочергова необхідність у законодавчому закріпленні понять «екстремізм» та «екстремістська діяльність», а також активізації діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, юридичних і фізичних осіб щодо захисту основ конституційного устрою, прав і свобод людини та громадянина, забезпечення цілісності й національної безпеки держави, виявлення і ліквідації причин та умов, що сприяють проявам екстремізму, а також попередження виявлення та зупинення екстремістської діяльності й ліквідації її наслідків залишаються пріоритетними напрямками політики державного та міжнародного рівнів. Також законодавчого закріплення потребують: визначення основних понять у сфері протидії екстремізму та основних принципів протидії екстремізму; класифікація екстремістської діяльності через її види та форми; основні напрями та способи протидії екстремізму, суб'єкти такої протидії; загальні положення про відповідальність за здійснення екстремістської діяльності та відповідальність за окремі види протиправних дій. Протидія екстремізму повинна поєднувати зусилля та співпрацю на державному та міжнародному рівні, і тим самим це дасть змогу зменшити його прояви та мінімізувати його наслідки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тимошенко В.І. Політико-правова характеристика екстремізму. *ScienceRise Juridical Science*. 2017. № 2. С. 21-25.
2. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т./ Т.4./ Київ : Атіка, 2007. 966 с.
3. План дій по предупреждению насильственного экстремизма. Документ ГА ООН A/70/674 от 24 декабря 2015. URL: <http://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/70/674> (дата звернення: 31.12.2021).
4. Бабій А.Ю. Поняття, ознаки та сутність екстремізму. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. № 4. С. 143-153.
5. Долгова А.И., Гуськов А.Я., Чуганов Е.Г. Проблемы правового регулирования борьбы с экстремизмом и правоприменительной практики. Москва, 2010. 244 с.

6. Писаренко, О. Н. Экстремизм как социальное явление. *Научные проблемы гуманитарных исследований*, 2010. № 9. С. 212-218.
7. Афанасьева Р.М. Социокультурные условия противодействия экстремизма в молодежной среде (социо-философский анализ): автореф. дис. на получение науч. степени канд. филос. наук: 09.00.11 / Москва, 2007. 22 с.
8. Юрчевский С.Д. Содержание и формы проявления политического экстремизма. *Вопросы российского и международного права*. 2012. № 5–6. С. 8–23.
9. Філь П. Що таке екстремізм? / ОУН: веб-сайт. URL: <http://kmoun.info/news/view/138.html>
10. Шутій М. В. Нормативне забезпечення протидії екстремізму в Україні та забезпечення громадської безпеки / *Актуальні проблеми державного управління*, 2014. № 4 (60). URL: <http://www.oridu.odessa.ua/9/buk/Zbirnik%20%2860%29%204.pdf>
11. Петренко Б.М. Політичний екстремізм в системі прав і свобод людини і громадянина. *Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки»*, 2009. № 46, С. 646–650.
12. Сенин И. Н. Экстремизм: понятие и виды. *Инновационное образование и экономика*, 2008. № 2, С. 78-81.
13. Телешун С. Чи існує замовлення на політичний екстремізм в Україні. *День*, 2001. № 118. С. 4.
14. Політологічний енциклопедичний словник / В. П. Горбатенко та ін. Київ, 2004. 736 с.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА СВЯТОГО ПРЕСТОЛУ У ПОСТ-БІПОЛЯРНУ ДОБУ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

FOREIGN POLICY OF THE HOLY SEE IN THE POST-BIPOLAR ERA: TRANSFORMATIONAL CHANGES AND MODERNIZATION TRENDS

Тихоненко І.В.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

Тамарянська С.В.,

*студентка VI курсу факультету політичних наук
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

Стаття присвячена аналізу трансформаційних змін та тенденцій модернізації зовнішньої політики Святого Престолу у пост-біполярну добу. Підкреслено, що Святий Престол має характерні риси позиціонування у міжнародних відносинах та дотримується нейтралітету, що сприяє його залучення у міждержавну взаємодію з позиції посередницьких послуг у врегулюванні конфліктів, миротворчості та гуманізму. У свою чергу, підтверджено вплив та вагомість постаті Папи Римського як суб'єкта та представника Святого Престолу у міжнародних відносинах.

Авторами виявлено еволюційні зміни зовнішньої політики Святого Престолу за допомогою проведеного компаративного аналізу діяльності понтифікатів Івана Павла II, Бенедикта XVI та Франциска. Детермінантами проведеного аналізу став розгляд територіального, функціонального вимірів зовнішньої політики Понтифіків, а також інструментів її реалізації.

Акцентується увага на важливості візитів Папи Римського у реалізації зовнішньої політики та визначення пріоритетів у регіональному вимірі міждержавної взаємодії для Святого Престолу. Проведено контент-аналіз енциклік виданих Папою Іваном Павлом II, Папою Бенедиктом XVI та Папою Франциском, який дозволив стверджувати про вагомість для Святого Престолу питань миру і війни, врегулювання конфліктів та глобальних проблем сучасності, а також виявити деякі відмінності у політиці Понтифіків, що підтверджує трансформаційні зміни у діяльності Святого Престолу.

Виявлено, що основною тенденцією модернізації дипломатичної діяльності Святого Престолу є перехід від традиційних форм дипломатії до «нових». Зазначена тенденція найбільш виразною є за понтифікату Папи Франциска. Авторами проведено історичну аналогію між Папою Франциском та Папою Григорієм VII у підходах до реалізації реформ та модернізації інструментів та методів зовнішньої політики Святого Престолу.

Ключові слова: Святий Престол, Папа Іван Павло II, Папа Бенедикт XVI, Папа Франциск, зовнішня політика.

The article is devoted to the analysis of transformational changes and tendencies of modernization of the Holy See's foreign policy in the post-bipolar era. It was emphasized that the Holy See has specific characteristics of positioning in international relations and adheres to neutrality, which contributes to its involvement in interstate cooperation from the standpoint of mediation services in conflict resolution, peacekeeping and humanism. In turn, the influence and importance of the figure of the Pope as a subject and representative of the Holy See in international relations was confirmed.

The authors have identified evolutionary changes in the foreign policy of the Holy See through a comparative analysis of the pontificates of John Paul II, Benedict XVI and Francis. The determinants of the analysis are the consideration of the territorial and functional dimensions of the foreign policy of the Pontiffs, as well as tools for its implementation.

The attention was paid on the importance of the Pope's visits in the implementation of foreign policy and setting priorities in the regional dimension of interstate cooperation for the Holy See. A content analysis of the encyclicals published by Pope John Paul II, Pope Benedict XVI and Pope Francis, allowed to assert the importance of peace and war questions for the Holy See, conflict resolution and global issues and consider some differences in the policies of the Pontiffs. The results of content analysis confirm changes in the international activities of the Holy See.

It was found that the main trend in the modernization of diplomatic activities of the Holy See is the transition from traditional forms of diplomacy to "new". This tendency is most implemented during the pontificate of Pope Francis. The authors draw a historical analogy between Pope Francis and Pope Gregory VII in their approaches to the implementation of reforms and modernization of instruments and methods of foreign policy of the Holy See.

Key words: Holy See, Pope John Paul II, Pope Benedict XVI, Pope Francis, foreign policy.

Постановка проблеми. Сучасна доба міжнародних відносин характеризується низкою змін, що безпосередньо прослідковується у системі інструментів та механізмів реалізації зовнішньої політики держав на міжнародній арені. У пост-біполярну добу Ватикан проявляє неабияку активність зважаючи на те, що зовнішня політика

Святого Престолу також значно змінюється та пристосовується до нових викликів, які перед ним ставить міжнародна спільнота. Варто зазначити, що Святий Престол керується загальносвітовою ідеєю миру через єднання вірян та впливу Папи Римського як постаті у католицькому світі, намагається реагувати на усі світові процеси, існуючі

конфлікти, глобальні проблеми. Наразі, за понтифікату папи Франциска, можна спостерігати розширення дипломатичного впливу Святого Престолу, зокрема, використання нових методів дипломатії, комунікаційних технологій, що стає приводом до виявлення трансформаційних змін у позиціонуванні Ватикану на міжнародній арені у пост-біполярну добу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Різним аспектам зовнішньої політики все більше приділяється увага серед вітчизняної наукової школи. Варто відзначити дисертаційні дослідження – І. В. Данилюка [5] щодо особливостей миротворчої діяльності Святого Престолу у регіоні Латинської Америки, а також І. Ф. Ощипка [7] щодо загального аналізу позиціонування Святого Престолу у світовій політиці з акцентом на понтифікат папи Франциска, а також розвідки Т. Динь [6] та О. Волинець [3].

Серед російських науковців особливості папської дипломатії, зокрема, у сучасних міжнародних відносинах та з акцентом на політику папи Франциска стають об'єктом наукових розвідок Є. О. Шебаліної [9; 10]. У монографії Г. Бикової [2], проаналізовано основні дипломатичні пріоритети Святого Престолу у пост-біполярну добу щодо Європейського континенту.

Серед західної наукової школи, відзначимо дослідження М. Каравале щодо сучасного напрямку розвитку Ватикану, його зовнішньополітичних пріоритетів. Т. Бернс [11] та Дж. Трой [19] розглядають «м'яку силу» в дипломатії Папи Франциска як інструмент вирішення конфліктів – папські послання, енцикліки, ЗМІ, активне використання соціальних мереж.

Зважаючи на існуючий науковий доробок щодо зовнішньої політики Святого Престолу, виявляється доцільним проведення певної систематизації та компаративного аналізу структурного та функціонального виміру політики понтифіків у пост-біполярну добу міжнародних відносин.

Формулювання цілей статті. Основним завданням дослідження є виявлення та обґрунтування змін у векторах та пріоритетах зовнішньополітичної діяльності Святого Престолу у пост-біполярну добу та з'ясування модернізації інструментів її реалізації, зокрема елементами «м'якої сили» та нових форм дипломатичної діяльності за допомогою проведення компаративного аналізу понтифікатів Івана Павла II, Бенедикта XVI та Франциска, зокрема, із використанням інструментарію контент-аналізу у міжнародних відносинах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для міжнародної спільноти Святий Престол – це центр Вселенської Католицької Церкви на чолі якої стоїть Папа Римський. Незважаючи на існу-

ючі особливості реалізації зовнішньої політики та дипломатії Святого Престолу, можна помітити значну її еволюцію та трансформацію із завершенням «холодної війни» та формування нового порядку денного міжнародно-політичного життя.

Святий Престол здійснює управління міжнародними відносинами з певними відмінними характеристиками: активне використання церкви для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей на рівні з центральними органами управління і дипломатичними представництвами; основне завдання папських нунцій є підтримання зв'язку між Папою Римським та єпископами в інших з метою єдності церкви та привнесення миру; функція розвитку двосторонніх відносин між Святим Престолом і державами є другорядною; в силу релігійної правосуб'єктності Святого Престолу одним із пріоритетних напрямлень зовнішньополітичної діяльності є захист Католицької церкви, захист прав та свобод людини; на основі статті 24 Латеранського договору 1929 р. було визнано нейтралітет Ватикану [18, р. 833]. Відповідно до цього, Святий Престол засуджує будь-які форми військового втручання, вирішення конфліктів та спорів немирними засобами, надає посередницькі послуги лише з метою вирішення конфлікту мирними засобами. Святий Престол виступає певним регулятором всіх сфер життя, а особливо: релігійної та гуманітарної.

На міжнародній арені Святий Престол реалізує свою політику через три канали: 1) заходами, що здійснює Папа Римський (повчання, проповіді, апостольські поїздки по різних країнах; 2) через апостольські дії Державного Секретаріату, що відповідають за зовнішню політику; 3) через Папське Представництво за кордоном, що забезпечує інструментарій для забезпечення щоденного перебування Папи при окремих Церквах та державах [1, с. 133].

Пост-біполярна доба міжнародних відносин у діяльності Святого Престолу представлена понтифікатами Івана Павла II, Бенедикта XVI та Франциска, яким притаманні певні особливості у імплементації функціонального та територіального виміру зовнішньої політики.

Територіальний вимір пріоритетів реалізації зовнішньої політики Святого Престолу можна прослідкувати на основі аналізу візитів Понтифіків (Таблиця 1)

Варто зазначити, що Папа Іван Павло II був активним співучасником процесів перебудови у Східній Європі, які стали детермінантою завершення «холодної війни» та відкрили нову еру міжнародних відносин. Політика Папи Івана Павла II включала в себе не тільки відновлення впливу Ватикану в католицьких країнах колишнього соцтабору, а й його затвердження в цих країнах.

Таблиця 1

Візити Понтифіків у пост-біполярну добу міжнародних відносин

Назва регіону	Кількість візитів		
	Іван Павло II	Бенедикт XVI	Франциск
Європа	39	14	20
Азія	11	5	15
Африка	23	3	8
Латинська Америка	16	6	12
США	4	1	1

Джерело: таблиця складена на основі даних з офіційного сайту Святого Престолу: <https://www.vatican.va/content/vatican/en.html>

Інтерес Папи Івана II був прикутий спочатку до Польщі. 14-15 серпня 1991 р. він виступає з промовою на Міжнародному дні молоді в Польщі. 25 березня 1992 р. була реорганізована польська церковна ієрархія. 31 травня – 10 червня 1997 р. – п'яте паломництво. Значно вплинув Ватикан за понтифікату Івана Павла II на події в Угорщині та особливо в Югославії, Ватикан розгорнув активну діяльність, спрямовану на їх міжнародне визнання, після проголошення ними незалежності [14].

Папа Бенедикт XVI продовжив глобальний тур Папи Івана Павла II і подав сам у відставку. Європа та Близький Схід становили епіцентр розкладу подорожей Папи Бенедикта XVI, що виправдано певною стратегічністю для Святого Престолу – Біблійний Левант та його околиці, а також Західна, Південна та Центральна Європа стали провідними напрямками понтифікату Бенедикта XVI.

Ще одним пріоритетним регіоном для зовнішньої політики Ватикану є Азія, насамперед, Близький Схід. Ще 30 грудня 1993 р. було підписано угоду між Святим Престолом та Державою Ізраїль. Папа Франциск, як і Папа Іван Павло II, надав пріоритетного значення відновленню мирного процесу на Близькому Сході між Ізраїлем і Палестиною. У травні 2015 р. Ватикан підписав договір з квазі-державою Палестина, який закріплює офіційне визнання Палестини Святим Престолом та встановлення дипломатичних відносин [17].

Функціональний вимір зовнішньої політики Святого Престолу проявляється у основних векторах та пріоритетах діяльності Папи Римського, які втілюються у посланнях, проповідях та енцикліках.

Активна участь Святого Престолу в сфері міжнародних відносин втілюється у поставленій меті: головною місією є встановлення миру, дотримання принципів міжнародного права, що виражається в мирному співіснуванні держав, що будується на юридичній основі [21].

Одним із основних векторів політики Святого Престолу є питання захисту прав і свобод людини, насамперед у віросповіданні, а також діяльність щодо запобігання міжнародних конфліктів. Святий Престол бере активну участь у наданні допомоги біженцям і мігрантам, особливо під час

військових конфліктів. З появою нової загрози міжнародній безпеці – тероризму, після 11 вересня 2001 р., Папа Іван Павло II закликав вирішити все мирним шляхом, також Понтифік звернувся до всього Західного світу, закликаючи дотримуватися принципу миру та справедливості [16].

Одним зі способів комунікації Папи Римського зі світом, вірянами виступають енцикліки, які втілюють певний план дій Святого Престолу на міжнародній арені та підтверджують вище зазначені пріоритетні питання. Більшість енциклік Папи Івана Павла II є соціальними, оскільки так чи інакше зачіпають питання життя суспільства. За час свого понтифікату Папа Бенедикт XVI, окрім наукових праць та Папських послань, видав три енцикліки Католицької Церкви. Зазначимо, що четверта енцикліка Папи Бенедикта XVI «Lumen Fidei» – 2013 р. була написана Бенедиктом XVI, але опублікована за підписом його наступника – Папи Франциска. У червні 2015 р. Папа Франциск видав другу енцикліку «Laudato si» [13], яка була присвячена проблемам екології та захисту навколишнього середовища. У квітні 2017 р. в посланні «Urbi et Orbi» [20] основною метою звернення Понтифіка стало засудження військових конфліктів.

Понтифікат Папи Бенедикта XVI може бути охарактеризований як такий за якого політика делегована компетентним особам та Апостольському Престолу, а функціонал Папи – проповіді, певні праці та видані енцикліки у яких піднімаються важливі соціальні та етичні питання, зокрема, енцикліка «Caritas in Veritate», була відповіддю на фінансову кризу 2008 року. Варто звернути увагу, що окремі послання Папи Бенедикта XVI піднімають актуальні проблеми світового співтовариства [4, с. 80].

Зазначимо, що Папа Франциск досить велику увагу приділяє питанням війни та миру, а також конфліктам. Зокрема, наразі увага Папи Франциска прикута до війни між Україною та Російською Федерацією, яка розпочалася 24 лютого 2022 р. Папа Франциск заявив: «В Україні течуть річки крові та сліз. Це не лише військова операція, а й війна, яка веде до смерті, руйнувань та страждань» [15].

На основі проведеного кількісного контент-аналізу енциклік, що наведено у Таблиці 2. можна стверджувати наступне. Дійсно, проблеми війни та миру є актуальними для Святого Престолу. Зокрема, за Понтифікату Папи Івана Павла II проблеми питання стабільності найбільш яскраво представлені у енцикліці 1991 р. як року повного розпаду СРСР та становлення нової системи міжнародних відносин. Для Папи Франциска найбільш актуальною щодо питань війни та миру стала енцикліка 2020 р. У свою чергу, папа Бенедикт XVI у своїй зовнішньополітичній риториці у форматі енциклік – найменше акцентував увагу на категоріях «мир», «війна» та «конфлікти». У свою чергу, усі Понтифіки у пост-біполярну добу приділяли питання глобальним проблемам людства через категорії «глобальні проблеми», «бідність», «клімат».

Важливим елементом змін у зовнішньополітичній діяльності Святого Престолу стають інструменти її реалізації. У цьому контексті варто акцентувати увагу на всеосяжній модернізації діяльності Святого Престолу за понтифікату Франциска. Якщо, Папа Іван Павло II та Папа Бенедикт XVI зважаючи на певні історичні особливості використовували традиційну дипломатію,

як інструмент реалізації зовнішньої політики, то Папа Франциск – прихильник нових форм дипломатії – публічної, цифрової тощо.

Наразі Папа Франциск – відомий як реформатор, намагається провести нові реформи як у внутрішньому, так і в зовнішньому напрямі. Він, як і колись Папа Григорій VII прийшов зі своїм баченням, який порівнює Ватикан та Римську Курію з живим організмом, який еволюціонує, а проблеми притаманні йому та світові називає хворобами з якими ведеться боротьба. Головною метою понтифікату папи Григорієм VII було оновлення католицької церкви, яке за його ім'ям здобуло назву григоріанської реформи. У свою чергу, Папа Франциск 22 грудня 2014 р., видав відповідний документ у якому зазначалося, що Римська Курія, як і кожний організм, повинна жити та лікуватись; саме тому, беручи приклад з Святих Отців, складено список «курйальних хвороб», які потрібно вилікувати [12].

27 червня 2015 р. папським Motu Proprio було утворено Секретаріат у справах комунікацій, до якого ввійшли різні медійні інституції Ватикану; чи 21 листопада 2017 року засновано третю секцію Державного Секретаріату Апостольської Столиці, відповідальну за персонал дипломатичного

Таблиця 2

Контент-аналіз (кількісний) енциклік Понтифіків – Івана Павла II, Бенедикта XVI та Франциска

Понтифік	Енцикліки (назва/рік видання)	Peace (мир)	War (війна)	Conflicts конфлікти	Terrorism (тероризм)	Global problem (poverty) (глобальні проблеми – бідність, клімат)
Папа Іван Павло II	Centessimus annus 1991	17	14	10	1	12 “poverty” 1 “climate”
	Veritatis Splendor 1993	2	1	2	0	1 “poverty”
	Evangelium Vitae 1995	9	2	6	0	6 “poverty” 7 “climate”
	Ut Unum Sint 1995	8	0	4	0	1 “climate”
	Fides et Ratio 1998	2	1	1	0	0
	Ecclesia de Eucharistia 2003	2	0	0	0	1 “poverty”
Папа Бенедикт XVI	Deus caritas est 2005	0	1	1	1	5
	Spe salvi 2007	0	1	1	1	2 “problem”
	Caritas in Veritate 2009	20	1	6	2	19 “poverty”
Папа Франциск	Evangelii gaudium 2013	27	2	11	0	6 “poverty”
	Lumen Fidei 2013	2	0	5	0	1 “poverty”
	Laudato si’ 2015	19	2	6	0	2 “global problem” 7 “poverty” 13 “climate”
	Fratelli Tutti 2020	42	22	17	4	11 “poverty” 1 “climate”

Джерело: Таблиця складена на основі аналізу тексту енциклік англійською мовою, які розміщені на сайті La Santa Sede
URL: <https://www.vatican.va/content/vatican/it.html>

корпусу Святого Престолу; 17 серпня 2016 р. створено Дикастерію для служіння цілісному розвитку людини, до якої ввійшли чотири Папські Ради: Справедливість і Мир, *Cor Unum*, Душпастирства мігрантів та Душпастирства охорони здоров'я. Метою реформи є сприяння дедалі більшій гармонії у роботі різних Дикастерій та Бюро задля ефективної співпраці [8].

Папа Франциск відомий як новатор, не тільки своїми реформами, але й методами ведення своєї політики та намаганням бути ближче до народу в усьому світі, тому він дуже активно веде інформаційну політику, використовуючи усі блага XXI ст. Маючи сторінки у найпопулярніших соціальних мережах: Facebook, Twitter, Instagram, Telegram, Папа Франциск інформує світову спільноту про свої плани та досягнення, просуюючи свої погляди в суспільство через глобальну мережу – Інтернет [8]. Реалізуючи цифрову дипломатію, Святий Престол сприяє підняттю іміджа Папи Римського, актуалізує свою позицію у міжнародних відносинах.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. На основі вище згаданих фактів, можна стверджувати, що зовнішня політика Святого Престолу у пост-біполярну добу (за понтифікатів Івана Павла II, Бенедикта XVI та Франциска) характеризується трансформацією та модернізацією напрямів, форм та методів реалізації, що проявляється у наступному.

По-перше, у територіальному вимірі зовнішньополітична активність Святого Престолу проаналізована на основі візитів Понтифіків. Осно-

вним регіоном є Європа, проте, з огляду на релігійний чинник вагомим є регіон Латинської Америки. Наразі, за понтифікату Папи Франциска, все більше зростає активність на азієському напрямку.

По-друге, пріоритетними сферами реалізації зовнішньополітичних ініціативи Святого Престолу є питання війни та миру, врегулювання конфліктів, захист прав людини та глобальні проблеми сучасності. Зазначені сфери активно лобіюються у відповідних енцикліках Пап, які демонструють динаміку вагомості відповідних проблем, що підтверджується проведенням кількісним контент-аналізом тексту документів.

По-третє, основною тенденцією модернізації дипломатичної діяльності Святого Престолу є перехід від традиційних форм дипломатії до «нових». Папа Іван Павло II використовував традиційну дипломатію, яка включала в себе зустрічі з головами держав світу, дипломатичні місії, написання листів та енциклік, Папа Бенедикт XVI продовжив його діяльність. Кардинальний перехід до нових форм дипломатії здійснив Папа Франциск, який модернізує інформаційну політику Святого Престолу у XXI ст., використовуючи цифрову дипломатію. Слід зазначити, що автор проводить аналогії між новаторськими методами ведення політики Папи Франциска та папи Григорія VII у історичній ретроспективі. Обидва Папи можуть бути охарактеризовані як реформатори дипломатичної служби та методів дипломатичної діяльності Святого Престолу у відповідному періоді історичного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богомазов В. М. Диалог Россия-Ватикан и нравственные ориентиры XXI века. *Современная Европа*. 2014. № 1. С. 131-143.
2. Быкова Г. Внешняя политика Ватикана в европейском регионе в 1990-2012 гг. Из истории современных международных отношений. Москва: Экон-Информ. 2014. 315 с.
3. Волинець О. Концепція миру та безпеки в магістеріумі Католицької Церкви. *Humanitarian vision*. 2015. Vol. 1, Num. 2. С. 7-12.
4. Данилюк І.В. Папа Бенедикт XVI: філософ, політик, дипломат. *Грані*. 2018. Т. 21. № 5. С. 76-83.
5. Данилюк І. В. *Миротворча дипломатія Святого Престолу в Латинській Америці*: дис. канд. іст. наук: 032. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2020. 250 с.
6. Динь Т. Дипломатична діяльність Святого Престолу в сучасних міжнародних відносинах. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. 2010. Випуск 14. С. 161-165.
7. Ощипок. І. *Діяльність Святого Престолу у світовій політиці*: дис. канд. наук: 052 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2020. 257 арк.
8. Папа Римський Франциск розповів про мету реформи Римської курії УНІАН. 2015. URL: <https://religions.unian.ua/catholicism/1044052-papa-rimskiy-frantsisk-rozpoviv-pro-metu-reformi-rimskoj-kuriji.html> (дата звернення 18.02.2022).
9. Шебалина Е. О. Внешняя политика Святого Престола в современных международных отношениях: истоки, методы, инструментарий. *Международная аналитика*. 2021. № 12(4). С. 153-168.
10. Шебалина Е. О. *Приоритеты внешней политике Святого Престола в период понтификата Папы Франциска (2013-2018 гг.)*: дис. канд. наук: 07.00.15 / Московский государственный институт международных отношений (университет) Министерства иностранных дел Российской Федерации». Москва, 2019. 178 с.
11. Byrnes T. Sovereignty, supranationalism, and soft power: The Holy See in international relations. *The Review of Faith & International Affairs*. 2017. № 15(4). P. 6-20.

-
12. Donadio R. Pope Francis, the Revolutionary, Takes On the Traditionalists. *The Atlantic*. 2019. October 27. URL: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2019/10/pope-francis-revolutionary-culture-war/600877/> (дата звернення 21.02.2022).
  13. Encyclical letter "Laudato si" of the Holy Father Francis. *The Holy See*. URL: https://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html
  14. Events in the Pontificate of John Paul II. *The Holy See*. URL: https://www.vatican.va/beatificazione_gp2/documents/pontificato_gp2_en.html (дата звернення 12.02.2022).
  15. Pope Francis says "rivers of blood" flowing in Ukraine war. *Reuters*. 2022. URL: https://www.reuters.com/world/europe/pope-francis-says-ukraine-conflict-is-not-military-operation-war-2022-03-06/?taid=6224a4999fa2ce00010fd9c6&utm_campaign=trueAnthem:+Trending+Content&utm_medium=trueAnthem&utm_source=twitter_ (дата звернення 11.03.2022).
  16. Rivera A. F. S. The Holy See and International Conflict Resolution and Peacekeeping. *University of Santo Tomas*. 2016. URL: <http://graduateschool.ust.edu.ph/wp-content/uploads/2016/11/The-Antoninus-Vol2-09AFSRivera.pdf> (дата звернення 10.02.2022).
  17. Rudoren J., Hadid D. Vatican to Recognize Palestinian State in a New Treaty. *New York Times*. 2015. May 13. URL: <https://www.nytimes.com/2015/05/14/world/middleeast/vatican-to-recognize-palestinian-state-in-new-treaty.html> (дата звернення 4.03.2022).
  18. Rynjaert C. The Legal Status of the Holy See. *Goettingen Journal of International Law*. 2011. No. 3. P. 829-859.
  19. Troy J. The Pope's own hand outstretched: Holy See diplomacy as a hybrid mode of diplomatic agency. *The British Journal of Politics and International Relations*. 2018. № 3 P. 521-539.
  20. "Urbi et Orbi" message of His Holiness Pope Francis. *The Holy See*. 2017. URL: https://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/urbi/documents/papa-francesco_20171225_urbi-et-orbi-natale.html (дата звернення 25.02.2022).
  21. World Synod of Catholic Bishops. *The Holy See*. 2013. October 1. URL: http://www.vatican.va/roman_curia/synod/index.htm (дата звернення 15.02.2022).

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ В СВІТЛІ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ

EUROPEAN INTEGRATION AND EURO-ATLANTIC PERSPECTIVES OF UKRAINE IN THE LIGHT OF CURRENT GEOPOLITICAL CHALLENGES

Чупрій Л.В.,

*доктор політичних наук,
професор кафедри соціальної філософії та управління
Державного податкового університету,
головний науковий співробітник відділу новітніх технологій,
національно-патріотичного виховання та лідерства
Державного інституту сімейної та молодіжної політики*

У статті висвітлюються особливості становлення геополітичних орієнтацій України. Зазначається, що довгий час Україна не могла чітко визначити геополітичний вектор і коливалася між євразійською та європейсько-євроатлантичними орієнтаціями. Підкреслюється, що після 2014 року, в умовах захоплення Криму та частини Донбасу Російською Федерацією і особливо в умовах повномасштабної військової агресії із боку Російської Федерації, що розпочалася 24 лютого 2022 року, європейська та євроатлантичні орієнтації посилилися, що засвідчують дані соціологічних досліджень. Зазначається, що українці хочуть жити за демократичними правилами, захищаючи права і свободи людини і принципи верховенства права. Вказується, що вступ до ЄС передбачає системне і комплексне реформування більшості сфер суспільного життя, що в Україні поступово й відбувається. Було зазначено, що країни Східного партнерства й надалі будуть працювати над зміцненням верховенства права та реалізацією реформ у різних галузях суспільного життя для досягнення відповідності Копенгагенським критеріям. Вказується, що геополітичні орієнтації українського населення є суперечливими, але останніми роками значно переважає тяжіння у бік європейської та євроатлантичної орієнтації. При подальшій активній роботі у цьому напрямку і за вдалої мобілізації соціальної підтримки державою її може вистачити для проведення ефективної політики щодо негайного вступу до ЄС та в перспективі до НАТО. Підкреслюється, що в умовах повномасштабної військової агресії із боку Російської Федерації Україна претендує на прискорену процедуру вступу до Європейського союзу, оскільки наша країна ціною життів найкращих своїх громадян захищає демократичні цінності, європейську та світову систему безпеки.

Ключові слова: Україна, Європейський союз, європейська, євроатлантична інтеграції, Східне партнерство, агресія Росії проти України.

The article highlights the peculiarities of the formation of geopolitical orientations of Ukraine. It is noted that for a long time Ukraine could not clearly define the geopolitical vector and fluctuated between Eurasian and Euro-Euro-Atlantic orientations. It is emphasized that after 2014, in the conditions of occupation of Crimea and part of Donbass by the Russian Federation and especially in the conditions of full-scale military aggression by the Russian Federation, which began on February 24, 2022, European and Euro-Atlantic orientations intensified. It is noted that Ukrainians want to live by democratic rules, defending human rights and freedoms and the principles of the rule of law. It is pointed out that accession to the EU involves a systematic and comprehensive reform of most spheres of public life, which is gradually taking place in Ukraine. It was noted that the Eastern Partnership countries will continue to work to strengthen the rule of law and implement reforms in various spheres of public life to meet the Copenhagen criteria. It is pointed out that the geopolitical orientations of the Ukrainian population are contradictory, but in recent years there has been a significant tendency towards European and Euro-Atlantic orientations. With further active work in this direction and successful mobilization of social support by the state, it may be enough to pursue an effective policy of immediate accession to the EU and in the future to NATO. It is emphasized that in the context of full-scale military aggression by the Russian Federation, Ukraine claims an accelerated procedure for joining the European Union, as our country defends democratic values, European and world security at the cost of the lives of its best citizens.

Key words: Ukraine, European Union, European, Euro-Atlantic integration, Eastern Partnership, Russian aggression against Ukraine.

Питання геополітичного вибору було ключовим у політичних процесах та громадській думці України після здобуття незалежності. Основний зміст політичних дискусій, які велися в Україні протягом останніх десятиріч, найчастіше полягав у виборі між геополітичними орієнтаціями на Росію та на країни Заходу.

Наявність такої суперечливої дилеми в суспільній свідомості України пояснюється низкою чинників. Серед них слід виокремити успадковану

з радянських часів нерозвиненість національної ідентичності населення України. Це тривалий час заважало значній частині населення України розглядати Україну як унікальну і самодостатню політичну одиницю. З огляду на це, в Україні існує певний прошарок людей, які не мають вираженої національної ідентичності і керуються у своєму геополітичному виборі насамперед звичкою, культурною чи мовною близькістю, бажанням досягти певного рівня добробуту або ситуативним впливом груп чинників.

З іншого боку, прихильники української національної ідентичності найчастіше розглядають інтеграцію до Європи та євроатлантичну інтеграцію як єдиний варіант розвитку України, наголошуючи на належності України до європейського геополітичного простору. В Україні існує також певна кількість прихильників вибору "третього шляху", тобто тлумачення України як самодостатнього суб'єкта міжнародної політики, віддаленого і від Європи, і від Росії.

Метою статті є дослідження особливостей становлення геополітичних орієнтацій України в умовах сучасних викликів зокрема повномасштабної агресії Російської Федерації проти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичним підґрунтям аналізу геополітичних орієнтацій України стали праці вітчизняних та закордонних вчених та політологів В. Горбуліна, А. Дацика, В. Дергачова, А. Зленка, В. Ішука, В. Копійки, Р. Ларсона, Б. Парахонського, Г. Перепелиці, І. Тишкевича, І. Тодорова, А. Шинкаренка, Г. Яворської, Е. Хантінгтона, З. Бжезінського. Так останній ще 1997 року у своїй книзі «Велика Шахівниця» підкреслював значення України для безпеки ЄС і всього світу. Професор Бжезінський зазначав у ній, що в разі тісної співпраці в рамках Веймарського трикутника (Франція, Німеччина та Польща), розширеного приєднанням України, така вісь держав становитиме фундамент безпеки [1].

Виклад основного матеріалу дослідження.

Останнім часом світ переживає складні часи оскільки посилюється цілий ряд глобальних загроз і викликів зокрема кліматичні зміни, що кардинально впливають на навколишнє середовище і збільшують кількість різноманітних стихійних лих. Останніми роками значної шкоди світовій економіці завдало поширення коронавірусної інфекції. Досить серйозними є ризики пов'язані з технологічним розвитком людства, зокрема техногенні катастрофи; кібернетичні війни; системні збої інформаційної інфраструктури; втрата баз даних; втручання в інформаційний приватний сектор тощо. Також посилюються загрози геополітичного характеру: міжнародний тероризм; несанкціоноване розповсюдження технологій масового ураження; гостра ситуація у «країнах осі нестабільності» (Сирія, Північна Корея, Афганістан, Ірак, Іран, Ізраїль-Палестина); транснаціональна злочинність і корупція. Серед останніх однією з найбільш актуальних для світового співтовариства і особливо України є імперські прагнення Російської Федерації, яка за будь яку ціну хоче зберегти сфери свого впливу на пострадянському просторі. Для цього вона розв'язує локальні конфлікти і сприяє створенню на їх територіях псевдодержавних утворень (Придністров'я, Нагірного Карабаху, Південної Осетії та Абха-

зії, ЛНР, ДНР), які не визнаються міжнародним співтовариством. Досить яскраво це проявилось на прикладі України коли після повалення злочинної влади В. Януковича, Росія, щоб завадити європейським і євроатлантичним прагненням України, розв'язала проти України гібридну війну, спочатку анексувала Крим і захопили частину території Донецької і Луганської областей України, а потім у кінці лютого 2022 року розпочала повномасштабне вторгнення на територію України. У зв'язку з тим, що позаблоковість України не змогла гарантувати їй безпеку і забезпечити надійний захист національного суверенітету й територіальної цілісності, актуальним є негайна інтеграція оборонного потенціалу нашої держави в існуючу систему євроатлантичної безпеки. Відтак слід констатувати, що найбільш оптимальним для України на сьогодні є європейська та євроатлантична інтеграція.

Як ми знаємо одним із найпотужніших міжнародних об'єднань на сьогодні є Євросоюз. Він є найбільшим спільним ринком в світі. Кожне його розширення автоматично підвищує сукупний ВВП. За даними Міжнародного валютного фонду у 2020 році ВВП ЄС (за паритетом купівельної спроможності) складав 18 трлн. дол., наздоганяючи ВВП США 20 трлн. дол. і ВВП Китаю 24 трлн дол [2]. Це робить ЄС привабливою економічною зоною, про що передусім свідчить його перше місце за обсягом прямих іноземних інвестицій на своїй території. Сьогодні Європейський Союз є одним з найпотужніших геополітичних гравців у світі. Разом зі США та іншими союзниками країни Євросоюзу намагаються протидіяти геополітичному зростанню Китаю, послаблювати впливи Ірану, інших радикально налаштованих ісламських держав, активно боротися проти експансіоністських зазіхань Російської Федерації.

Слід зазначити, що становлення Європейського Союзу відбувалося поступово. Ідея єдиної Європи довгий час була популярною серед європейських політиків і нарешті у другій половині XX ст. вона була реалізована. Сучасний Європейський Союз – це результат тривалої інтеграційної діяльності в Європі, коли європейські країни через створення спільного економічного ринку, зони вільної торгівлі, валютного союзу, формування спільних галузевих політик змогли досягнути значного економічного зростання, забезпечити високий рівень матеріального добробуту населення та його ефективний соціальний захист.

Європейський Союз має стратегічне значення для України. Завдяки посиленню торгівлі та встановлення безвізового режиму економіки ЄС і України за останні декілька років значно зблизилися. Відсоток Євросоюзу в українському експорті у 2020 році зріс до 45% порівняно з 35% чотирма роками раніше. За цей же період значно

збільшилася кількість українських заробітчан в ЄС і становить не менше 60% всіх працюючих за кордоном. Українські заробітчани активно працюють на економіку ряду європейських країн, особливо Польщі [3].

Україна сьогодні також прагне долучитися до Європейського союзу. Процес європейської інтеграції посідає особливе місце серед вітчизняних пріоритетів у системі міжнародних відносин. Останнім часом Україна чітко визначила свій зовнішньополітичний курс як орієнтація на ЄС та НАТО. Так 7 лютого 2019 року Верховна Рада ухвалила закон "Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)" [4].

Європейська інтеграція України – це складова частина інтеграції України у світовий економічний та політико-правовий простір, яка передбачає її чітко визначену проєвропейську позицію.

Європейська інтеграція буде сприяти демократизації українського суспільства України через:

- розвиток громадянського суспільства;
- активізацію ринкових економічних реформ;
- популяризацію серед населення західних ціннісних орієнтирів;
- адаптацію нормативно-правової бази України до законодавства ЄС;
- гарантування конституційних прав і свобод людини та громадянина;
- посилення економічної та торговельної співпраці між Україною і ЄС;
- активізацію науково-освітніх, технологічних, інформаційних, культурних, регіональних інтеграційних зв'язків;
- посилення міждержавної співпраці в галузі охорони здоров'я, захисту навколишнього середовища тощо.

Слід констатувати, що вступ до ЄС – це довготривалий процес. Якщо враховувати всі процедури, зокрема спочатку – це заключення Угоди про асоціацію, потім – це подання заявки для отримання статусу кандидата на вступ, потім – ведення переговорів про отримання вже статусу члена ЄС, то це може зайняти багато часу. Так, наприклад, вступ Хорватії до ЄС тривав 9 років, Болгарії – 10. Чорногорія стала кандидатом у 2010 році і ще рухається по цьому шляху. Як ми знаємо, 13 липня 2017 на саміті Україна-ЄС в Києві було здійснено ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і досягнуто домовленостей про встановлення безвізового режиму з Євросоюзом для громадян України.

Звичайно вступ до ЄС передбачає системне і комплексне реформування більшості сфер суспільного життя. Можливі й певні проблеми на цьому шляху. Так на думку деяких експертів зближення

з ЄС може призвести до занепаду агропромислового виробництва. Проте на прикладі польських фермерів ми можемо побачити, що ці страхи здебільшого безпідставні. Вони також хвилювалися, турбуючись за польський агросектор. Проте ситуація у цій галузі після приєднання до ЄС тільки покращилася. Вони продають свою агропродукцію за брюсельськими цінами і отримують дотації із європейського сільськогосподарського фонду. Слід також згадати, що після року перебування в ЄС Польща мала найвищий ріст ВВП, динамічний ріст експорту, зростання зарубіжних інвестицій (інвестиції зросли приблизно на 50% і склали понад 6 мільярдів доларів США). Крім того у 2005 році ЄС надало Польщі 25 мільярдів злотих допомоги (5 мільярдів євро), яка пішла на розвиток інфраструктури, підтримку регіонів, запровадження енергоощадних технологій, підтримку освітніх, екологічних проєктів інше. Яскравим прикладом є також Ірландія, яка завдяки допомозі Євросоюзу перетворилася на "кельтського тигра". Допомога ЄС для Ірландії з часу вступу (1999 рік) становила 18,5 мільярдів євро.

Але говорячи про євроінтеграційні та євроатлантичні прагнення України, потрібно враховувати дані громадської думки. Так слід зазначити, що ключовою проблемою демократизації України в її зв'язку з євроатлантичною інтеграцією було те, що євроатлантична інтеграція довгий час не користувалася підтримкою більшості населення України. Так, до 2014 року рівень євроатлантичної орієнтації не був достатньо високим. Зокрема у 2012 році за даними групи Рейтинг НАТО як джерело безпеки розглядали тільки 13% українців, пізніше у квітні 2014-го таких було вже 38%, у листопаді 2014 року – 51 %, а в листопаді 2015-го – 46%. Отже після подій 2013-2014 року рівень підтримки українцями євроатлантичної інтеграцією зріс

Останніми роками і євроатлантичні і європейські прагнення українців значно посилюлися. Дані останніх соціологічних опитувань підтверджують, що український народ готовий до входження в Євросоюз. За даними дослідження соціологічної служби Центру Разумкова, що тривало з 5 до 9 березня 2021 року понад дві третини (59% опитаних) проголосували б на загальноукраїнському референдумі «за» вступ України у Євросоюз. Проти проголосували б 26%, інші респонденти не визначилися з відповіддю. Слід зазначити, що кількість тих, хто підтримує вступ до ЄС, загалом по країні перевищує кількість тих, хто виступає проти. Так на Заході країни (відповідно 84% і 8,5%), у Центрі (відповідно 63% і 19%), на Сході дещо більше тих, хто виступає проти (відповідно 38,5% і 46%), на Півдні їхній відсоток статистично значуще не відрізняються (відповідно 41,5% і 42%).

Щодо вступу України до НАТО, то його б підтримали близько половини респондентів (49,8%). Проти висловилося 29,8% опитаних, решта не визначилися.

За даними соціологічної групи Рейтинг вступ України в НАТО підтримують 58% українців, проти виступають 35% респондентів. Натомість приєднання до ЄС хочуть 62% людей, а 32% мають протилежну думку.

Особливо посилюються євроінтеграційні та євроатлантичні прагнення українців після початку повномасштабної агресії Росії проти України, коли російські війська бомбардують українські міста і села, масового знищуючи цивільну інфраструктуру і вбиваючи мирне цивільне населення. Росія показала своє справжнє обличчя оскільки вона воює не за права російськомовного населення, як кричать на весь світ російські пропагандисти, оскільки міста які сьогодні найбільше бомбардуються: Маріуполь, Северодонецьк, Харків, Суми, Чернігів інші є переважно саме російськомовними, вона хоче знищити Україну як державу, оскільки українці вибрали європейський шлях розвитку і не хочуть бути рабами у тоталітарного путінського режиму.

Так опитування, проведене соціологічною групою "Рейтинг" 1 березня 2022 року у перший тиждень війни Росії проти України, засвідчило значне підняття рівня європейських та євроатлантичних прагнень українців. Так вступ до Європейського союзу підтримують 86% респондентів, вступ в НАТО – 76% (див. рис. 1).

Тобто, як ми бачимо, українці в переважачій більшості підтримують європейську та євроатлан-

тичну інтеграцію, оскільки хочуть жити за демократичними правилами, захищаючи права і свободи людини і принципи верховенства права.

В умовах російської агресії Президент України В. Зеленський у кінці лютого 2022 року подав заявку на вступ до Європейського Союзу. В першу чергу нас підтримали наші найближчі сусіди – Польща, Словаччина, Чехія, Румунія, Латвія, Естонія, Литва, Болгарія, які виступили із заявами про надання Україні членства в ЄС за особливою прискореною процедурою, що буде значним ударом по злочинному путінському режиму, який всіма силами намагається не допустити вступ України в ЄС. На початку березня Європейський парламент підтримав резолюцію, яка рекомендує інституціям Європейського союзу якнайшвидше надати нашій країні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС [5].

Слід зазначити, що для того щоб стати членом ЄС потрібно пройти цілий ряд процедур, які можуть тривати роками. Так спочатку приймається рішення про перспективи членства, потім країна визнається кандидатом у члени ЄС, потім починаються переговорні процедури, узгоджується законодавство, здійснюється реформування країни кандидата, щоб вона відповідала всім європейським вимогам. Так, наприклад Литва почала перемовини про вступ до ЄС у 1999 році, а стала членом ЄС тільки у 2004. Україна не може так довго чекати, ми ціною життів наших воїнів підтверджуємо відданість демократичним європейським цінностям [5].

Як ми знаємо, Європейський Союз дуже довго не надавав нам перспективи членства в ЄС, але

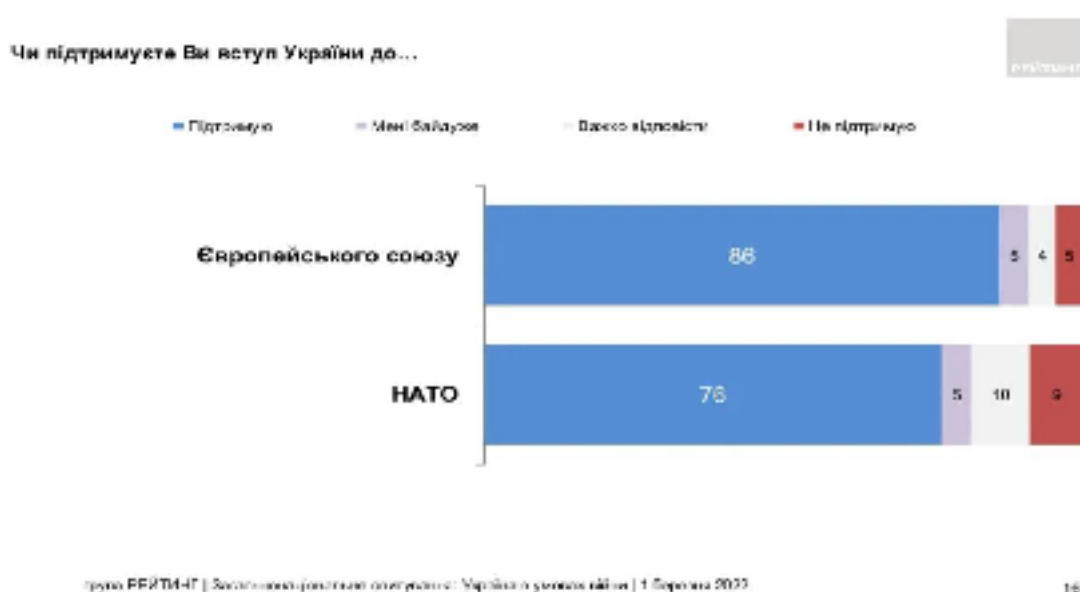

Рис. 1. Зовнішньополітичні прагнення українців за даними соціологічної групи «Рейтинг» (2022 рік)

під тиском масових виступів мешканців більшості європейських країн на підтримку України європейські лідери йдуть назустріч нашій країні. Навіть міністр іноземних справ Угорщини П. Сіятро, який виступала проти членства України в ЄС та НАТО, виступив із заявою що його країна підтримує процедуру прискореного вступу України в ЄС. Президент Чехії Мілош Земан, який завжди був проросійським політиком, змінив свою позицію і також підтримав вступ України в ЄС. Відтак В. Путін, сам того не бажаючи, своєю агресією значно прискорив рух України до ЄС та НАТО [5].

Звичайно ми повинні ще пройти певний переговорний шлях щодо входження в ЄС, але в умовах коли Україна ціною життя своїх найкращих синів захищає європейські демократичні цінності, європейську та світову системи безпеки, будемо сподіватися що євроінтеграція нашої країни буде максимально прискорюватися. Як тільки офіційно розпочнуться перемовини Європейський Союз надасть нашій країні значну фінансову допомогу для відбудови та розвитку української економіки, реформування більшості сфер суспільного життя. Україна вже від'єдналася від російської та білоруської енергосистем і приєднується до європейської енергетичної системи, оскільки це питання української та європейської енергетичної безпеки. В перспективі ЄС може створити «Фонд розвитку України» в який направлятимуть кошти всі зацікавлені країни та бізнес структури і з якого фінансуватиметься відбудова української економіки після війни. А як тільки Україна стане членом ЄС, останній повинен буде надати Україні структурну фінансову допомогу не меншу 4 % ВВП країни, а це близько 6 млрд Євро [5].

Щодо вступу до НАТО то Україна звичайно дуже б хотіла це здійснити, але в умовах військового конфлікту це є неможливим. Керівництво НАТО постійно декларує, що двері альянсу від-

криті для України, але коли справа доходить до перемовин то ряд європейських країн виступають проти, оскільки вони бояться Росії [6]. Проте українська армія довела, що вона є однією з найпотужніших не тільки в Європі а й в світі, оскільки успішно відбиває атаки російського агресора, завдаючи йому непоправних втрат. Тому як тільки ми виженемо окупантів за межі країни то будемо знову розпочинати перемовини щодо вступу України до НАТО. І тут буде потрібне політичне рішення всіх країн учасників НАТО. Звичайно ці перемовини будуть тривати деякий час, тому що всі 30 країн НАТО повинні будуть підтвердити свою згоду на вступ України у Північноатлантичний альянс, але це завдання є цілком реальним [5].

Підсумки

Підсумовуючи, слід зазначити, що ключові дослідження суспільної думки, проведені з 2014 року фіксують низку важливих процесів. Головним з них стало практичне зникнення євразійської орієнтації та усвідомлення суспільством важливості й актуальності європейської та євроатлантичної інтеграції України

Отже, геополітичні уподобання населення України мають наступні властивості:

- геополітичні орієнтації українського населення є суперечливими, але останніми роками значно переважає тяжіння у бік європейської та євроатлантичної орієнтації. При подальшій активній роботі у цьому напрямку і за вдалої мобілізації соціальної підтримки державою її може вистачити для проведення ефективної політики щодо негайного вступу до ЄС та в перспективі до НАТО.

- здійснення геополітичного вибору населенням України перебуває під суттєвим впливом зовнішньополітичних чинників, зокрема повномасштабної агресії Російської Федерації та потужної підтримки нашої країни з боку країн Євросоюзу, США та інших демократичних країн світу;

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. / З англ. переклада Олена Фешовець. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 368 с.
2. World Economic Outlook Database, April 2020. IMF. Процитовано 22 April 2021. URL: https://www.macrobond.com/products?utm_source=Website&utm_medium=Paid%20Search%20PPC&utm_campaign=economic-databases&gclid=EAlaQobChMIYfstGC9QIVjJeyCh2KcQCUEAAYASAAEgl1QvD_BwE
3. Бутейко Антон розповідав у Європарламенті про досягнення України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/931538.html>
4. Закон України "Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору" URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text>
5. Чупрій Л.В. Коли Україна стане членом Європейського Союзу? URL: <https://matrix-info.com/koly-ukrayina-stane-chlenom-yevropejskogo-soyuzu/>
6. Біль Іренеуш. Оборонний союз ЄС: що зміниться в системі безпеки Європи. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2017/11/22/7073944/>

КИТАЙ У СВІТЛІ ГЕОПОЛІТИКИ (ТЕОРЕТИКО-РЕТРОСПЕКТИВНИЙ РАКУРС)

CHINA IN THE LIGHT OF GEOPOLITICS (THEORETICAL AND RETROSPECTIVE VIEW)

Шульга М.А.,

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри державного управління
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Китай сьогодні – безсумнівний регіональний і глобальний гравець. Такий його статус можна пояснювати по-різному – і як «диво», і як результат вмілого і послідовного керівництва країною, і як продукт відвічної китайської мудрості-хитрості.

Але якщо скористатися методом ретроспективи і помістити цей метод у геополітичну площину, то можна дійти висновку, що так зване вивіщення Китаю є закономірним процесом з огляду на передбачення і застереження класиків геополітики. Генрі Кіссінджер (2014 рік) пов'язує його із залученням Китаю до Вестфальської системи всупереч правилам цієї системи, наслідком чого є прагнення Китаю стати самостійним гравцем, тобто учасником вироблення правил уже нового світового порядку. Збігнев Бжезінський (1997 рік) – із потенціалом «геостратегічного гравця», здатного створювати критичні для глобальної першості Сполучених Штатів Америки регіональні комбінації.

Знову ж таки Г. Кіссінджер фактично випереджає Зб. Бжезінського, називаючи ще у 1957 році найбільш небезпечною такою комбінацією «радянсько-китайський блок». І, тим самим, лише повторює тезу Ніколаса Спайкмена (1942 рік) про неприпустимість для США виникнення радянсько-китайського союзу після Другої світової війни. Знову ж таки, лише обігравши у нових історичних умовах застереження Хелфорда Маккіндера (1904 рік) про неминуче перетворення Китаю на «жовту небезпеку для світової свободи» у випадку отримання доступу до ресурсів Росії. Що, у свою чергу, є лише продовженням думки Альфреда Мехена (1900 рік) про так звану «проблему Азії», зумовлену можливістю поєднання «природних умов», які дають Росії «переваги на межі виключності», з «величезною прихованою силою Китаю».

Для унеможливлення використання цієї сили проти Росії Петро Бадмаєв у тому ж 1900 році пропонує програму «вітання і ласки», елементом якої має стати торгівельно-політичне зближення Росії та Китаю. А от сам А. Мехен визначає способом попередження актуалізації сили Китаю з боку США «політику відкритих дверей», що й запускає увесь процес «раптового» піднесення Китаю, у якому цивілізаційна пам'ять про «китайський ключ» (Михайло Петров) використовується Китаєм для набуття сьогочасного статусу потужного регіонального і глобального гравця.

Ключові слова: Китай, геополітика, ретроспектива, «китайський ключ», глобальний гравець, новий світовий порядок.

Today, China is an apparent regional and global player. Different explanations may be offered for this status: a «miracle», a result of skillful and sequential governance of the country, and a product of eternal Chinese wisdom and ingenuity.

But the use of a retrospective method placed in the geopolitical plane leads us to the conclusion suggesting that the so-called rise of China is a natural process given the geopolitics classics' predictions and reservations. Henry Kissinger (2014) associates it with China's involvement in the Westphalian sovereignty, contrary to the rules of this system, which results in China's desire to become an independent player, that is, to take part in the development of rules for a new world order. Zbigniew Brzezinski (1997) points at the potential of a «geostrategic player» capable of creating regional combinations that are critical for the global supremacy of the United States.

Here again, Kissinger was actually ahead of Zb. Brzezinski when already in 1957 he called the «Soviet-Chinese block» the most dangerous combination. And, thus, he only echoed Nicholas Spykman's point (1942) of the inadmissibility of the Soviet-Chinese alliance after World War II for the United States. Once again, it was based on Halford Mackinder's warning (1904) put in the new historical conditions that brought a focus on the inevitable transformation of China into a «yellow danger to the world freedom» in the event of access to Russia's resources. Which, in turn, only continued Alfred Mahan's (1900) view of the so-called «Asian problem» resulting from the possibility of combining «natural conditions» that provided Russia with the «advantages on the verge of exclusivity» and ensured «China's enormous hidden power».

In the same 1900, Peter Badmayev, while speaking of preventing the use of this force against Russia, proposed a program of «welcoming and favors» including the trade and political rapprochement of Russia and China. As for Mahan, he identifies an «open door policy» as a way for the USA to prevent China from escalating its power that launches the whole process of a «sudden» rise of China, in which the civilized memory of the «Chinese key» (Mikhail Petrov) is used by China to gain its current status as a powerful regional and a global player.

Key words: China, geopolitics, retrospective, «Chinese key», global player, new world order.

Постановка проблеми. Китай став рядком «номер 1» у порядку денному сучасної міжнародної політики. Причому це його «почесне місце» навіть зафіксоване в опублікованому у березні

2021 року на сайті Білого дому США документі з показовою назвою «Тимчасове стратегічне керівництво з національної безпеки». Зокрема, тут зазначено, що Китай став напористим і є «єдиним

конкурентом, що потенційно здатний об'єднати свої економічні, дипломатичні, воєнні й технологічні зусилля і створити стійкий виклик стабільній та відкритій міжнародній системі» [1, с. 8]. А держсекретар США Ентоні Блінкен прямо назвав відносини США і Китаю «найбільшим геополітичним випробуванням ХХІ століття» [Цит. за: 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Китаєзнавчі студії є невід'ємною складовою українського наукового дискурсу, потужність якої засвідчена, поміж іншим, існуванням ГО «Українська асоціація китаєзнавців» та фаховим журналом «Китаєзнавчі дослідження». У наукових розвідках вітчизняних вчених переважають такі напрямки китаєзнавства, як: економічний (О. Дроботюк, Н. Рябець, О. Хоменко, Ю. Чалюк); політичний (П. Несененко, О. Артеменко, В. Явір); історичний (С. Капранов, В. Кіктенко, М. Кучерук); міжнародний (О. Кондратенко, О. Кукалець, Д. Татакі) культурний (О. Гандзюк, К. Рахно, Г. Фесенко).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, геополітичний ракурс, необхідність якого диктується визначенням Китаю як «геостратегічного гравця» (Збігнев Бжезінський), – держави, якій під силу створення загрозливих для глобальної першості США регіональних комбінацій, – лишається дещо на периферії вітчизняного китаєзнавства.

Тож **метою статті** є відповідь на наступне питання. А саме: якщо звернутися до самої геополітики і спробувати ретроспективно проаналізувати «її думку» з приводу потенційної ваги Китаю на міжнародній арені, чи буде констатована тим же Е. Блінкеном ситуація «найбільшого геополітичного випробування», зумовлена «напористістю Китаю», такою вже несподіванкою?

Для відповіді на це питання скористаємося таким **методом дослідження** як метод ретроспективного аналізу, суть якого, наприклад, у шахах полягає у побудові баз даних ендшпіль для з'ясування об'єктивної оцінки позиції на основі оцінок всіх заключних позицій, які можуть бути отримані з даної. Якщо ретроспективний аналіз застосувати для вивчення людської історії, то ми отримаємо ситуацію, описану свого часу німецьким істориком Райнгартом Козеллеком: «Існує досвід, з яким неминуче доводиться мати справу кожному професійному історичу: якщо абстрагуватися від збагачення наших знань окремими дослідженнями, в них немає нічого такого, що не було б сформульовано раніше» [3, с. 251]. Оце «сформульоване раніше» (теоретико-ретроспективний ракурс) стосовно Китаю як «найбільшого геополітичного випробування ХХІ століття» і буде в центрі нашої уваги. (До речі, звернення до прикладу шах є виправданим, адже геополітика доволі часто послуговується концептом «Великої гри», що подібна до гри шахами. Сама назва програмної

праці Зб. Бжезінського, – «Велика шахівниця», – є чудовим тому підтвердженням.)

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочнемо з Генрі Кіссинджера, за твердженням якого «“Піднесення” Китаю до вершин у двадцять першому столітті є відновленням історичних закономірностей» [4, с. 296]. Яких саме? Китай є «спадкоємцем древньої цивілізації», яка з моменту свого політичного оформлення «бачила себе єдиною у деякому сенсі суверенною державою світу» [4, с. 287, 296]. У сенсі держави, що «надихає і веде за собою решту людства» [4, с. 287]. До чого тут геополітика? До того, що цивілізаційні чинники – є такими ж ресурсом держави у справі організації простору, що й географічне її положення. «Китайський ключ» як спосіб організації простору, а точніше спільного життя людей не певній території («життя разом»), про який свого часу писав Михайло Петров [Див.: 5], отримав абсолютно логічний зовнішньополітичний вимір, який і акцентував Г. Кіссинджер.

Згадаємо, «китайський ключ» був націлений, у першу чергу, на «нормалізацію» державою «вкрай нестійких кліматичних умов» з тим, щоб забезпечити «нормальний» перебіг господарсько-виробничих процесів. Тому основне завдання китайської державності – «помістити стихійні коливання природних явищ у рамки, що забезпечують нормальне функціонування сільськогосподарських технологій, і робить вона це за рахунок регулювання стоку річок, огороження річок дамбами, експлуатації іригаційних систем і т.д.» [5, с. 198]. Тим самим, у «китайському ключі» «життя разом» обумовлене необхідністю спільного регулювання природних процесів, причому у такий спосіб, що основні елементи цього «життя разом», – «технологічний ритуал» і «бюрократія» контактують між собою лише у випадку «збоїв» у їхньому функціонуванні з метою якомога швидше усунути «будь-яке відхилення від норми», або ж «поставити «талант і винахідливість на службу стабільності». «Нормально функціонуючий ритуал з такою ж необхідністю виявляється на сліпій плямі адміністративного ока, з якою і бюрократична машина – на сліпій плямі общини: доки усе йде гладко, вони просто не бачать одне одного і байдуже одне до одного» [5, с. 203]. Сама ж ідея «активної зміни усталеної норми» для «китайського ключа» є чимось «зловмисним і дивним», адже норма міститься у «горизонті стихійних сил природи», які, якщо відбуваються «правильно» потребують «ідеї невтручання», а якщо дають «збій», то підлягають усуненню силами адміністрації чи державної науки.

Поширений на стосунки з іншими народами, «китайський ключ» і визначив відвічну форму китайської дипломатії як «набору детально продуманих церемоній» [4, с. 287], а сама дипломатія,

відповідно, «потрапила під нагляд міністерства церемоній» і була націлена на «повчання “варварів” у мистецтві управління» [4, с. 288]. Причому, прагнучи психологічного домінування за рахунок «своїх досягнень і протоколу», Китай і до воєнних походів вдавався виключно з тим, «щоб продемонструвати непокірним варварам “урок” і переконати у повазі» [4, с. 289]. Тобто, навіть воєнні походи у випадку порушення «нормально функціонуючого ритуалу» мали, у першу чергу, забезпечити повагу, і не переслідували мети якихось кардинальних політичних перетворень у тій чи іншій країні. В цьому сенсі, зауважує Г. Кіссинджер, Китай не стільки прагнув експортувати свою політичну систему, скільки бажав дарувати її іншим як таку, що має бути прийнята на підставі її безперечної «універсальної ієрархії» [4, с. 287, 290]. До речі, така поведінка по відношенню до решти країн і до сьогодні лишається нормою зовнішньої політики Китаю, на що, наприклад, вказує синолог Франсиско Хав'єр Аро Навехас, професор університету міста Коліма у Мексиці, характеризуючи кроки Китаю на теренах латиноамериканського простору: «...якщо мова йде про довгострокові терміни, то метою є переформатування місцевого суспільства, по меншій мірі, частково, зробивши власну модель привабливою для місцевих політичних еліт» [Цит. за: 6].

За дивною іронією долі, ця логічна, бо продиктована специфікою «китайського ключа», норма зовнішньополітичної поведінки, яка робила Китай «світовим порядком самим по собі» [4, с. 294], свого часу була грубо порушена втягуванням Китаю у Вестфальську систему світового порядку силою зброї в епоху опіумних війн. Китай, пише Г. Кіссинджер, не просто був залучений до Вестфальської системи способами, які суперечать її принципам, а й змушений був дотримуватися тих «правил гри» на міжнародній арені, у розробці яких він не брав участі [4, с. 302]. З цього моменту увесь подальший політико-економічний розвиток Китаю фактично відбувався під знаком повернення собі «центрального місця у подальшій нормотворчості (з можливістю перегляду деяких існуючих правил)» [4, с. 302]. «Нормально функціонуючий ритуал» знову мав стати виключним витвором самого Китаю, але вже в умовах його існування в якості не «центру усієї Піднебесної», а «держави, яка подібна до інших і входить у міжнародну систему» [4, с. 294]. Знову ж таки за іронією долі саме у цьому пункті Китай, як це не дивно, демонструє свою схожість зі Сполученими Штатами Америки. А саме: Китай у ХХІ століття претендує на роль «окремої крупної держави серед рівних», не маючи досвіду такого існування, а США, не маючи досвіду співіснування зі співрозмірною собі за розміром та подібною до них економічною ефективністю країною, пре-

тендують на те, щоб «розповсюджувати свої цінності по всьому світу» [4, с. 302, 303]. Китай тому прагне стати учасником написання нових правил світового порядку, але, керуючись своєю цивілізаційною пам'яттю, «перебуває у власній “реальності”» [4, с. 303]. А США – наполягають на універсальності реальності власних цінностей, яку й належить покласти в основу світового порядку. І тому: «З американського боку є побоювання, що новий Китай буде систематично оспорювати вищість США і тим самим підважувати безпеку Америки» [4, с. 306]. І виходить так, що робить він це за рахунок того, що своїм прагненням ключової, поряд із США, ролі у витворенні правил світового порядку, ставить під сумнів претензії США на універсальність їхніх власних цінностей.

Своєрідне передбачення такого пункту розбіжностей між Китаєм і США міститься у віднесенні Збігневим Бжезінським Китаю до категорії «геостратегічних гравців» у своїй відомій праці «Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи» (1997 рік). Геостратегічні гравці, за визначенням Зб. Бжезінського, – це країни, що здатні змінити існуючий геополітичний стан речей до міри, що зачіпає інтереси США [7, с. 40]. «...вони критично зважають силу Америки, визначають міру, до якої їхні інтереси частково збігаються або ж стискаються з Америкою, і формують власні обмеженіші євразійські сили, подеколи у злагоді, а деколи й у конфлікті з політичним курсом Америки» [7, с. 41]. І якщо Г. Кіссинджер вже у 2014 році назве Китай ще одним, поряд із США «якорем» системи міжнародних відносин [4, с. 302], то Зб. Бжезінський у 1997 році поки ще класифікує його як «далекосхідний якір Америки», хоча й зауважує, що «за якихось два десятиліття Китай стане глобальною силою приблизно на рівні Сполучених Штатів і Європи» [7, с. 159, 193]. Але обидва зійдуться у тому, що «історія національної величі» (Зб. Бжезінський) чи «древня традиція» (Г. Кіссинджер) і бачення Китаєм себе як ще одного «глобального центру» (Зб. Бжезінський) чи «центру сили, який виникає» (Г. Кіссинджер) є вагомими рушійними силами Китаю [7, с. 44, 158; 4, с. 303, 305]. Причому, за висновком Зб. Бжезінського, – рушійними силами його просування, у першу чергу, до отримання статусу «верховної регіональної влади у Східній Азії», статусу, який, зрештою, дозволить досягнути і центральної мети – «постання глобально могутнього Китаю» [7, с. 164, 171].

Останнє, однак, значною мірою визначатиметься не стільки фактом присутності США у Південно-Східній Азії як таким, скільки фактом того, що ця присутність «базована на домінуючій позиції в Японії» і за рахунок цього й «працює на стримування впливу Китаю» [7, с. 169]. Відповідно: «Щоб домогтися центральної мети, Китай

спочатку намагається перешкодити зміцненню і поширенню американо-японської співпраці в ділянці безпеки» [7, с. 172]. І мова тут не лише про здатність Китаю «підіграти у протистоянні Америки і Японії одній проти одної» [7, с. 173], а й про потенціал «китайсько-японської осі», виникнення якої б означувало б «крах американської позиції на Далекому Сході» [7, с. 55]. Виходить так, що глобальне вивищення Китаю не в останню чергу обумовлене не лише зростанням «американсько-японських розходжень», а й зміною політикою вибудовування ним різного роду регіональних комбінацій, що є критичними для утримання США своєї глобальної першості.

Якщо у Зб. Бжезінського такими комбінаціями є і згадувана «китайсько-японська вісь», і «велике згрупування Китаю, Росії і, можливо, Ірану» за лідерства Китаю [7, с. 55], то Г. Кіссінджер, розмірковуючи у 1957 році про стратегію обмеженої війни, чітко зазначає, що її головним завданням є «роз'єднання Радянського Союзу і Китаю» [8, с. 219]. Тобто такою критичною комбінацією є саме китайсько-радянське групування. Існують два шляхи, йдучи якими ми зможемо примусити радянсько-китайський блок повернути у зворотному напрямі без розв'язування всезагальної ядерної війни. Такими шляхами є добровільна відмова від тих чи інших позицій і внутрішній розкол. Перше є малоймовірним і залежить від багатьох факторів <...> а останнє заслуговує нашої присклипливої уваги та вивчення» [8, с. 218]. І зворотний шлях було пройдено – від радянсько-китайського «Договору про дружбу, союз і взаємну допомогу» (1950) до прикордонного конфлікту на острові Даманський і таємного візиту до Китаю у червні 1971 року помічника президента США з національної безпеки Генрі Кіссінджера (!).

Та чи був оригінальним Г. Кіссінджер, не кажучи вже про Зб. Бжезінського, відмічаючи важливість руйнування радянсько-китайського блоку, а отже і принципову неприпустимість цієї комбінації для США? Аж ніяк! Ніколас Спайкмен ще у 1942 році попереджав: «США мають забезпечити збереження воєнних потенціалів Німеччини і Японії, щоб запобігти виникненню радянсько-китайського союзу у післявоєнний час. У противному випадку можливий англо-американо-японський союз буде мати достатньо сил, щоб захищатися, але недостатньо, щоб контролювати світ» [9, с. 460]. Корейська війна (1950-1953) продемонструвала неабияку потужність передбачуваного Н. Спайкменом «радянсько-китайського союзу», визнану Марком Кларком, третім командуючим Армією ООН, який у червні 1953 р. підписав перемир'я. «Я отримав незavidне звання першого в історії головнокомандуючого армією США, який підписав перемир'я без перемоги. Я відчуваю біль розчарування!» – писав Кларк у своїх мемуарах [10].

Корейська війна і стала вихідною точкою міркувань Г. Кіссінджера у 1957 році про доконечність руйнування цього союзу з точки зору інтересів США. Міркувань, що фактично були розвинені у 1997 році Зб. Бжезінським у тезі про небажані регіональні коаліції, які «намагаються виштовхнути Америку з Євразії, тим самим загрожуючи статусові Америки як глобальної сили» [7, с. 55].

А чи був оригінальним Н. Спайкмен, застерігаючи від вивищення Китаю, хай навіть і у складі «радянсько-китайського союзу»? Теж ні! У 1904 році Хелфорд Маккіндер, завершуючи свою відому «Географічну вісь історії», зауважить: «Якби, наприклад, китайці за допомогою Японії розгромили Російську імперію і завоювали її територію, вони б утворили жовту небезпеку для світової свободи тим, що додали до ресурсів великого континенту океанічні простори, отримавши тим самим перевагу, що їй до цього часу не має російський господар цього осьового регіону» [11, с. 30]. З міркувань Х. Маккіндера випливає, що Китай здатний утворити «жовту небезпеку» «світової свободі» (ліберально-демократичному світу) лише у випадку отримання доступу до ресурсів «великого континенту». Останні, укупі з «океанічними просторами», вихід до яких Китай має завдяки географії, й дозволяють йому встановити свій контроль над цими просторами і, як наслідок, поставити під сумнів монополію такого контролю з боку носіїв «світової свободи». Японія, за припущенням Х. Маккіндера, тут може відіграти допоміжну роль. І, оскільки роль допоміжна, то скористатися нею можна й проти Китаю, що фактично й констатує Зб. Бжезінський у 1997, ведучи мову про Японію як про регіональну союзницю США, але вже у справі «сходження Китаю вгору» [7, с. 173]. До речі, чи не додала ваги припущенню Х. Маккіндера денонсація російсько-китайських домовленостей 1896 року (Російсько-китайський союзний договір, за якими Росія отримала право на будівництво залізниці через територію Маньчжурії (Китайсько-східна залізниця) і 1898 року (Російсько-китайська конвенція стосовно оренди Порт-Артуру і Дальнього) після поразки Росії у війні з Японією (1904-1905 р. р.)? Росія геополітично була відкинена з тихоокеанського бережжя, але географічно Китай там лишався.

Можливість Китаю отримати доступ до ресурсів «великого континенту», про яку пише Х. Маккіндер у 1904 році, констатує у 1900 році Петро Бадмаєв у своїй роботі «Росія та Китай» [12], пропонуючи план протистояння їй. Те, що прийнято вважати далеким Сходом, пише П. Бадмаєв, є передусім Сходом монголо-тибето-китайським, стосовно якого Росія має виробити чітку послідовну позицію, бо найменша помилка, якої припуститься тут російська держава, фатальним чином відобразиться на її майбутній долі. Це

багато у чому зумовлене тим, що справжнє східне питання локалізоване не на берегах Мармурового моря, а на побережжі Тихого океану, а ключ до його вирішення буде в руках тієї держави, яка раніше і ближче за решту країн встигне познайомитися з політико-економічним становищем Китаю, що за своїм стратегічним положенням та природними багатствами є справжньою Серединою державою далекого Сходу і в такій якості становить «ласий шматок» для західних держав. Не випадково, пише П. Бадмаєв, Англія розпочала підпорядкування своєму впливу Тибету з боку Кашміру, що фактично є початком оволодіння всім південним Китаєм. Франція розповсюджує свій політико-економічний вплив у останньому, пов'язуючи свої залізничні з китайськими, а Німеччина постачає китайцям своїх інструкторів, що безперечно наперед визначить дух усієї проектованої китайської армії [12, с. 48].

Зважаючи на це, стійке положення Росії на монголо-тибето-китайському Сході та дружні стосунки з Китаєм є важливими не лише з огляду на заплановане будівництво залізної дороги на території Маньчжурії з метою забезпечення підтримки боєздатності російського тихоокеанського флоту. Необхідність такого положення диктується ще й тим безсумнівним фактом, що безмежні багатства Китаю в руках європейських країн перетворюються на страшну зброю проти Росії, а сама Росія підпадає під одночасний жорсткий тиск як з боку Заходу, так і з боку Сходу. «Для Росії ж питання про політико-економічний вплив на Китай будь-якої держави має фатальне значення, особливо за умови великого сибірського рейкового шляху з його значною протяжністю по чужій території» [12, с. 56].

Тому Росія має забезпечити свою присутність на далекому Сході не стільки за рахунок нарощування тут свого військового впливу, – не одне лише постачання російській окраїн збройними силами є потребою дня, – скільки за рахунок перебирання на себе активної ролі по далекосхідним питанням [12, с. 22]. Переслідуючи в цих питаннях виключно власні інтереси, Росія в той же час повинна пропонувати їх вирішення в «дусі євангельського вчення», посилаючи країнам монголо-тибето-китайського Сходу «привіт і ласку» [12, с. 15, 16]. Це, в свою чергу, на думку П. Бадмаєва, було можливим за декількох умов. По-перше, за досконалого вивчення усіх сторін життя Китаю і всього далекого Сходу. По-друге, за створення російського самобутнього дипломатичного корпусу, до складу якого мали входити лише ті особи, які не лише були детально ознайомлені з мовою, побутом, звичаями і положенням монголо-тибето-китайського Сходу, а й добре розуміли історичні завдання Росії на ньому. По-третє, за висунення в прикордонні з далеким Сходом російські землі

«свіжих російських сил» для експлуатації цих земель у науковому, сільськогосподарському, торгово-промисловому, політико-економічному і загалом культурному відношеннях [12, с. 64-66]. По-четверте, за енергійного використання торгівельної політики на монголо-тибето-китайському Сході з тим, що у такий спосіб досягти торгово-політичного зближення Росії та Китаю. Отож, «привіт і ласка» мають протистояти «жовтій небезпеці», активізація якої фактично є питанням часу.

І у цьому пункті міркування П. Бадмаєва збігаються з тезами Альфреда Мехена, викладеними у роботі «Проблема Азії та її вплив на міжнародну політику» у тому ж 1900 році! Визначаючи «проблемою Азії», з одного боку, «пряму політичну перевагу на межі виключності», що її має тут Росія завдяки своїм «природним умовам» [Цит. за: 13, с. 57], а, з іншого, – «величезну приховану силу Китаю», А. Мехен визнає: «Навряд чи бажано, щоб така величезна частина людства, що її утворюють китайці, у одному пориві рухалася як одна людина» [Цит. за: 14]. Саме А. Мехен, багато у чому, причетний до започаткування стосовно Китаю політики «відкритих дверей» у 1899 році. І саме «політика відкритих дверей», що стала своєрідним підсумком «опіумних війн», багато у чому, і запустила довгий процес сучасного «раптового» піднесення Китаю, у якому архетип «Серединної держави» як центру і осередку «Усієї Піднебесної» [4, с. 287] був уміло використаний ним для набуття статусу «геостратегічного гравця» (Зб. Бжезінський).

І знову не обійшлося без іронії долі. За визнанням експертів, сучасна воєнно-морська стратегія теж багато у чому керується філософією морської могутності, автором якої є А. Мехен [Див., наприклад: 15]. «Існує деяка двоїстість об'єктів, над створенням яких працює Китай у іноземних портах і які є нібито комерційними, але можуть швидко бути модернізованими для здійснення необхідних воєнних місій», – зазначає, зокрема, Абхіджит Сінгх, старший науковий співробітник Observer Research Foundation у Нью-Делі [Цит. за: 16]. Та чи не Мехену належить теза про те, що морська стратегія передбачає використання всієї суми випадковостей для утвердження позицій держави на певному береговому пункті й означає здатність перетворювати на постійну таку окупацію, яка спочатку була лише тимчасовою [17, с. 199]? І що вона існує як спокійне й наполегливе оволодіння позиціями в різних морях, куди проникають кораблі великих морських держав [17, с. 199]?

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи, зазначимо, що у подальшому дослідженні Китаю в статусі геостратегічного гравця вихідним видається положення А. Мехена про безпеку його руху в «єдиному пориві» і «як однієї людини». Мова тут йде

фактично про організацію як елемент і умову геополітичної суб'єктності держави. Згадаймо, Рудольф Челлен пише, що без організації країна втрачає ознаки держави [18, с. 130]. Х. Маккіндер визначає «відносну чисельність, мужність, оснащеність і організацію» як один із елементів «справжнього балансу політичної могутності» поряд з «географічними, а також економічними і стратегічними умовами» [11, с. 29]. У Реймона Арона організація є тим ресурсом зовнішньої політики, який визначає спосіб використання природних і людських ресурсів [19, с. 237]. Геополітика – це теж спосіб організації простору під знаком певної ідеї. До речі, у переліку пан-ідей К. Хаусхофера є і пан-китайська ідея [20, с. 315].

І, зважаючи на традицію «китайського ключа» (М. Петров), так просто її з рахунків не скинути.

Загалом же, геополітична ретроспектива від узагальнень Г. Кіссинджера щодо світового порядку до концепції морської могутності А. Мехена (безперечно ретроспектива не повна, бо тут немає і Едварда Люттвака [21], і дослідження того ж Г. Кіссинджера, присвяченого Китаю [22]) чудово демонструє певну закономірність вивчення Китаю, яке може здаватися раптовим, незрозумілим, дивовижним і т. д. Чи не є це аргументом на користь і того, що не варто зневажати геополітику? Інколи її ретроспективні проєкції здатні висвітлити нюанси, про які ми, навіть, не здогадуємось.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Interim National Security Strategic Guidance. URL: www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf?fbclid=IwAR2GODKICARswtNE9hd-1msVNOaiOyhZkrT2LulFBqPZJ9_6hPb_7QC2OqE (дата звернення: 18 липня 2021).
2. Стратегия нацбезопасности США: главным соперником назван Китай. URL: <https://rus.azattyq.org/a/31132802.html> (дата звернення: 19 липня 2021).
3. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. Пер. з нім. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2006. 436 с.
4. Кіссинджер Г. Мировой порядок. Москва: Издательство АСТ, 2019. 544 с.
5. Петров М.К. Искусство и наука. Пираты Эгейского моря и личность. М.: РОССПЭН, 1995. 238 с.
6. Гашков И. Столкновение интересов: Китай вытесняет США из Южной Америки. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/10508621> (дата звернення: 20 липня 2021).
7. Бжезінський Зб. Велика шахівниця. Львів-Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.
8. Кіссинджер Г. Ядерное оружие и внешняя политика. М.: Изд. иностр. лит., 1959. 508 с.
9. Spykman, N.J. America's strategy in world politics. The United States and the balance of power. N.Y., Harcourt, Brace inc., 1942.
10. Эхо истории: Китай и Советский Союз в Корейской войне. Аналитика. URL: <https://vostokmedia.com/article/general/22-07-2020/eho-istorii-kitay-i-sovetskiy-soyuz-v-koreyskoj-vojne> (дата звернення: 18 липня 2021).
11. Маккіндер Х. Географическая ось истории. *Классика геополитики, XX век: Сб.* / сост. К. Королёв. М. ООО «Издательство АСТ», 2003. С. 9-30.
12. Бадмаев П.А. Россия и Китай. СПб., 1900. 89 с.
13. Андрианова Т.В. Геополитические теории XX века: Социально-философское исследование. Москва: РАН ИНИОН, 1996. 178 с.
14. Косырев Д. Азия как проблема. Чем объясняется вспышка ненависти США к Китаю? URL: www.kommersant.ru/doc/4259006 (дата звернення: 16 липня 2021).
15. Holmes, James R. Yoshihara, Toshi Chinese Naval Strategy in the 21st Century: The Turn to Mahan. London: Routledge. Taylor & Francis, 2008.
16. Кинг Дж., Кемпбелл К., Казмин Э., Бокари Ф. Темная сторона инвестиций: Зачем Китай строит порты по всему миру URL: https://cfts.org.ua/articles/temnaya_storona_investitsiy_zachem_kitay_stroit_porty_po_vsemu_miru_1171 (дата звернення: 16 липня 2021).
17. Мэхэн А. Влияние морской силы на историю (1660-1783). *Классика геополитики, XIX век: Сб.* / сост. К. Королёв. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. С. 183-274.
18. Челлен Р. Государство как форма жизни. М.: РОССПЭН, 2008. 319 с.
19. Арон Р. Мир і війна між націями / Пер. з фр. К.: МП «Юніверс», 2000. 688 с.
20. Хаусхофер К. О геополитике. Работы разных лет. Москва: Мысль, 2011. 426 с.
21. Luttwak, Edward N. The rise of China VS. the logic of strategy Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts. London, England 2012.
22. Кіссинджер Г. О Китае. Москва: АСТ, 2014. 635 с.

РОЗДІЛ 5

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ

УДК 32.019.5/321

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.28.24>

МОВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ

LANGUAGE POLICY OF UKRAINE IN TODAY'S REALITIES

Сергєєв В.С.,*доктор політичних наук,**Голова Придніпровського центру міжнародних досліджень та співробітництва***Литвинчук О.В.,***кандидат філософських наук,**доцент кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту
Державний університет «Житомирська політехніка»***Загурська-Антонюк В.Ф.,***доктор наук з державного управління,**завідувач кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту
Державний університет «Житомирська політехніка»*

Досліджено розвиток і реалізацію державної мовної політики, що сформувалася у відповідності до національних та культурних традицій, історичного, політичного, економічного й соціального досвіду України. Наголошено на тому, що мовна політика – частина національної політики, органічна складова певного політичного курсу держави. Ґрунтовно проаналізовано особливості мовної політики України в контексті ретроспективного аналізу.

Підкреслено, що мова виконує функцію національної ідентичності особистості, а також виступає засобом соціальної взаємодії, підтримки та розвитку національної культури країни.

Зазначено, що протягом усієї історії незалежності нашої країни вектор мовної та загальнонаціональної політики зазнавав постійних змін не через запити суспільства, а через зовнішньополітичні орієнтири тих політичних сил, які перебували при владі, зазнаючи протилежного сприйняття загальнонаціональної політики в цілому й мовної політики зокрема.

Зосереджено увагу на необхідності здійснити аналіз сучасної мовної політики щодо її змін у теоретико-практичній площині, які продиктовані жорсткими реаліями воєнного стану і вимагають нових відповідей та практичних проваджень.

Перелічені слабкі позиції державної мовної політики, через які країна залишається неспроможною відповідати на актуальні запити сучасного суспільства. Наголошено на кроках, що сприятимуть зміцненню становища держави і, окресливши шляхи розвитку мовної політики, формуватимуть стійку мовну політику з чітким українськомовним пріоритетом.

Ключові слова: мовна політика, українська ідентичність, самоідентичність особистості, мовно-національний чинник.

The development and implementation of the state language policy, which was formed in accordance with the national and cultural traditions, historical, political, economic and social experience of Ukraine, was studied. It is emphasized that language policy is a part of national policy, an organic component of a certain political course of the state. The peculiarities of the language policy of Ukraine are thoroughly analyzed in the context of retrospective analysis.

It is emphasized that the language performs the function of the national identity of the individual, and also acts as a means of social interaction, support and development of the country's national culture.

It is noted that throughout the entire history of our country's independence, the vector of language and national policy underwent constant changes not because of society's demands, but because of the foreign policy orientations of those political forces that were in power.

Attention is focused on the need to carry out an analysis of modern language policy regarding its changes in the theoretical and practical plane, which are dictated by the brutal realities of the martial law and require new answers and practical procedures.

Listed are the weak positions of the state language policy, due to which the country remains unable to respond to the urgent demands of modern society. The steps that will contribute to strengthening the state's position and, outlining the ways of language policy development, will form a sustainable language policy with a clear Ukrainian-language priority are emphasized.

Key words: language policy, Ukrainian identity, self-identity of the individual, linguistic and national factor

Постановка проблеми. Мовна політика – невід’ємна складова суспільних відносин. Від побудови державної мовної політики, її цілей та пріоритетів, залежить стабільність, цілісність, самодостатність, розвиток та ефективність функціонування суспільства.

Ми маємо чітко усвідомлювати, що мова відображає мислення, світогляд, а також свідомість не лише окремого індивіда, а всієї нації. Мова постає потужним стимулом для зміцнення національної свідомості та культури, забезпечуючи розвиток здорового менталітету всього народу. Державна мовна політика є визначальним чинником регулювання мовних відносин у суспільстві, який має вагомий вплив на розвиток мовної системи. Провідним для її формування мають бути запити суспільства, проте досить важливу роль відіграє вектор інтересів владних політичних сил, тому мовна політика України непослідовна, а мовна ситуація розбалансована на тлі протистояння української та російської мов. Причини цього варто шукати як в політичних особливостях українського сьогодення, що призвели до активних бойових дій в країні, так і в історико-культурному вимірі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями мови в міжнародній науці займалася значна кількість науковців, серед яких Б. Ажнюк, Дж. Бертон, В. Горбатенко, І. Кон, І. Кресіна, В. Кулик, В. Малахов, Л. Нагорна, Дж. Ротман, Е. Сміт та інші. А от серед робіт сучасних учених значна увага приділяється дослідженню мовної проблеми в глобалізаційних умовах прискорених темпів життя та швидких змін: А. Коваленко, Т. Лильо, О. Панаріна, В. Сухарева, К. Тищенко, С. Удовик, О. Уткіна та ін.

Щодо мовної політики країни, то її досліджували О. Данилевська, Г. Євсєєва, Р. Лозинський, Ю. Макарець, Я. Радевич-Винницький, О. Рудь, С. Савойська, О. Ткаченко та інші.

Проте, не зважаючи на значний науковий доробок, проблема мовної політики не втрачає актуальності. Мовно-національний чинник у становленні будь-якої держави відіграє одну з найважливіших функцій. Особливо дана проблема набуває актуальності, враховуючи воєнні реалії сьогодення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Війна рф проти Української держави активізувала чимало запитань у теоретико-практичній площині мовної політики, які вимагають нових відповідей, напрацювань, пропозицій та кардинальних практичних дій щодо нестандартних ідей та впроваджень у державній мовній політиці.

Таким чином **мета пропонованої розвідки** – дослідити сутність мовної політики України та її законодавче закріплення, проаналізувати її особливості, а також охарактеризувати вплив мовної політики на розвиток країни та на сучасну воєнну

ситуацію, обґрунтувавши теоретичні та практичні пропозиції щодо покращання та вдосконалення державної мовної політики.

Означимо ряд наукових завдань, що постають перед нами в контексті зазначеної мети: по-перше, розглянути сутність мовної політики, по-друге, дослідити еволюцію мовної політики та її законодавче закріплення; по-третє, проаналізувати сучасний стан та проблемні питання мовної політики в умовах війни та сформулювати пропозиції теоретико-практичного характеру щодо змін мовної політики в умовах сучасної ситуації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначальна основа, від якої необхідно відштовхуватися у вирішенні мовного питання, – донесення до кожного громадянина усвідомлення важливості знання державної мови, що сформувалася історично в нашій країні, маючи тисячолітню історію, і якою повинен пишатися кожен громадянин.

Життя будь-якої людини залежить від її вміння включатися в процес виробництва та споживати матеріальні й духовні блага, у зв’язку з чим мова стає невід’ємною умовою успішної соціалізації особистості. Роль мови в житті нації надзвичайно велика. Невипадково під час становлення нової суверенної держави мова вважається найважливішим показником державності поряд із гербом, гімном, прапором та іншими атрибутами.

У багатьох країнах світу знати державну мову та говорити нею – обов’язок кожного корінного мешканця або будь-якої людини, яка мігрувала жити, навчатися чи працювати. Пошук балансу, що дозволяє враховувати інтереси всіх мовних груп у багатонаціональних державах, постає одним із найважливіших завдань. Визначальною дана проблема є для пострадянських країн, які отримавши незалежність, зіштовхнулися з проблемою мовного самовизначення.

Спілкуючись певною мовою, у процесі індивідуального розвитку кожна людина долучається до національної свідомості, завдяки чому формується самоідентичність особистості. Для того, щоб дитина успадкувала національно-духовні якості власного народу, його ментальність, її слід виховувати лише рідною мовою. «Не можна виховати повноцінного поляка англійською мовою, так само й духовно багатого українського патріота – російською. Рідна мова впливає на формування тих, хто нею говорить, навіює їм певні погляди на світ, на взаємини між людьми, що вироблені нацією за довгий шлях її формування. У мові сконцентровано спільний світогляд народу, набутий досвідом багатьох поколінь» [4, с. 227–228].

На даному етапі важливо зрозуміти особливості державної внутрішньої мовної політики. Найважливіше завдання держави щодо мовної політики – контроль за конфліктогенним потенціалом. Україна успадкувала постколоніальну мовну

ситуацію, тобто співвідношення носіїв української та російської мов не відповідало співвідношенню етнічних українців і росіян. «Колонізатори перетворили українську мову в допоміжний засіб комунікації, чим порушили її природний функціональний стан». Модель стосунків між російською та українською мовами формувалася владою так, щоб вони сприймалися в суспільстві не як стосунки між двома мовами, а як стосунки між мовою та діалектом.

Як зауважує вітчизняна науковиця Ю. Макарець, «державна мовна політика є виразом загальнополітичної орієнтації влади. Для України характерне її роздвоєння на західний і східний напрями з відповідним центруванням навколо української та російської мов. Мововжиток і мовна ідентичність – чинники, які дали змогу політичним силам, що боролися за владу, поляризувати український електорат. Чергування періодів перебування при владі політичних сил, одні з яких відстоювали ідеї українізації, а інші мали на меті продовжити русифікацію населення, призвело до наростання дисбалансу і напруги навколо мовних відносин у суспільстві» [6, с. 54]. На жаль, така ситуація спостерігається протягом усієї історії незалежності нашої країни і, як бачимо, дала свої плачевні результати.

Пріоритетом мовної політики в Україні має бути утвердження й розвиток української мови – головної ознаки ідентичності української нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення та дала офіційну назву державі.

Перш за все, історичні передумови стали причиною загострення мовного питання. Саме після розпаду Радянського Союзу мовна політика більшості нових незалежних держав зазнала кардинальних змін. У зв'язку з цим після набуття пострадянськими республіками незалежності керівництво країн, у першу чергу, прагнуло підтримати місцеві мови, надаючи їм статусу єдиної державної мови. У цих країнах мовна політика набула чіткого змісту щодо становлення та розвитку державних мов.

Ще за радянських часів у більшості національних республік проводилася політика русифікації. Даний процес призвів до підвищення статусу й поширеності російської мови, проте істотно послабились позиції місцевих мов. Завдяки Горбачовській перебудові в багатьох постсоціалістичних республіках національні мови було проголошено державними. Якщо згадати ситуацію, що склалася на теренах українського простору, то ми пам'ятаємо, що в Україні діяв «Закон про мови Української РСР», проте статус російської мови від цього суттєво не постраждав.

Закон України «Про мови в Українській РСР» [2], прийнятий 28 жовтня 1989 року, коли

вперше на державному рівні українську мову було визнано державною і Україна повинна була створити громадянам сприятливі умови для поглибленого вивчення мови. Проте хоч було зазначено, що українській мові й надано статус державної, через її важливу роль, яку вона відіграє в «усебічному розвитку духовних творчих сил українського народу», але російська залишалася мовою міжнародного спілкування і переважала в усіх публічних сферах життя тогочасного суспільства. Леонід Кравчук, будучи першим президентом України, політику українізації активно реалізовував лише в галузі освіти, особливо не акцентуючись на інших сферах суспільного життя. Більшість публічних сфер, як і засоби масової інформації, надалі зазнавали русифікації. Разом із тим не було зроблено жодних змін щодо мовного законодавства. Кількість шкіл із викладанням українською мовою була збільшена у відповідності до відсотка етнічних українців. Звісно, що така ситуація не подобалася й не сприймалася східними та південними регіонами України, де зазначені дії були оцінені, як примусова українізація. На жаль, минуло тридцять років незалежності нашої країни, проте ситуація суттєво не змінилася. У цих регіонах реакція залишається аналогічною на будь-які прояви підтримки української мови. Звісно, що перераховані обставини суттєво вплинули і на сучасні воєнні дії, які активно відбуваються не лише в східних регіонах, а й по всій Україні.

Зрозуміло, що мовна політика після закінчення війни в країні має суттєво змінитися, набути стійкості не лише для даних регіонів, але в цілому для всієї країни.

Більш складною стала ситуація в 1994 році, після дострокових виборів президента Леоніда Кучми, який одним із пунктів власної програми зробив гасло про захист російської мови і надання їй статусу офіційної. Проте передвиборчої обіцянки щодо офіційного статусу російської мови він не виконав, але своїми діями активно простимулював суперечки щодо статусів української та російської мов. «Кучма одночасно сигналізував повернення до ідеї «одна нація – дві мови», яку не випадково в модифікованій формі «дві мови – один народ» ми бачили в програмі Партії регіонів» [1, с. 90].

У 1996 році було прийнято Конституцію України [3], у 10 статті якої саме українська мова проголошувалася державною, проте це не вплинуло на захист статусу української мови, оскільки мовне законодавство не зазнало змін.

У 1999 році Л. Кучма, балатуючись вдруге на посаду президента, у черговій передвиборчій агітаційній кампанії знову підняв питання двомовності та впровадження другої офіційної мови. Дана ситуація простимулювала звернення депутатів до Конституційного Суду України з про-

ханням пояснити сутність 10 статті Конституції. У «Рішенні Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року було вказано, що офіційна та державна мови – це єдині поняття і державна мова лише одна – українська, а також зазначено умови застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її в навчальному процесі в навчальних закладах України» [7].

У 2003 році було ратифіковано Європейську хартію регіональних мов і мов меншин, що з більшою силою розбалансувало мовну ситуацію в державі.

На жаль, державна мовна політика двохтисячних, не зважаючи на те, що більшість українських школярів відвідували україномовні школи, не змінила мовну ситуацію в державі на користь української мови, освіта залишалася двомовною.

Мовна політика за часів президентства Віктора Ющенка з його україноцентризмом суттєво не змінилася, оскільки орієнтованість на Європейський Союз вимагала дотримання норм ратифікованої Європейської хартії регіональних мов, серед яких була і російська.

У 2006 році підписується Універсал національної єдності, в якому держава мала забезпечити «всебічний розвиток і функціонування української мови як державної та мови офіційного спілкування в усіх сферах суспільного життя на всій території України – як основи самоідентифікації народу і держави» [8]. Проте на вимогу представників Партії регіонів гарантувалося право вільного користування російською чи іншою рідною мовою.

Як зауважує Ю. Бестерс-Дільгер, «мовна політика України протягом 1991–2009 років позначена, з одного боку, постійним прагненням України досягти збалансованості в питаннях українізації та захисту прав національних меншин, а з іншого – ускладненням творення української нації на основі української мови у зв'язку з наближенням до ЄС» [1, с. 88–89].

Проте варто також наголосити на позитивних змінах цього періоду. Перш за все було зацентовано увагу на засобах масової інформації – найвпливовішому інструменті суспільної свідомості. Проте відповідно до Європейської конвенції про транскордонне телебачення, ратифікованої в 2008 році, Україні заборонялося протидіяти потужній російській медійній пропаганді.

Після 2009 року ситуація щодо статусів української та російської мов дещо змінилася. Якщо до цього часу розмови здебільшого стосувалися передвиборчих агітацій, то з 2010 року розпочалася зміна мовного законодавства.

У 2010 році на президентських виборах перемогла отримала політична сила з протилежним сприйняттям загальнонаціональної політики в цілому і мовної політики зокрема. За президентства Віктора Януковича відбувся перехід до

офіційного визнання двомовності. Таким чином державну підтримку української мови було припинено. «Чинна на той час влада намагалась юридично закріпити особливі повноваження російської мови, реалізуючи передвиборчі гасла та констатуючи лояльність до сусідньої держави» [6, с. 56].

Закон про мови втратив чинність після прийняття ініційованою владою президента В. Януковича нового закону, що викликав хвилю обурень та протестів, оскільки містив суперечність – визначав особливе становище так званих регіональних мов, не зважаючи на існування єдиної державної – української мови.

Посилаючись на європейські підходи до проблем мовного планування, народні депутати Сергій Ківалов та Вадим Колесніченко розробили закон «Про засади державної мовної політики» (з неофіційною назвою «Закон Ківалова-Колесніченка»), що при незмінності визнання української мови як державної в Україні, істотно розширював використання регіональних мов. Ні автори, ні їхні опоненти та інші учасники дебатів із питань мовної політики, які також апелювали до європейських цінностей у сфері мовної політики, не змогли сформулювати справжніх європейських засад.

У 2010 році розпочалася підготовка до змін щодо мовного законодавства. Мовний законопроект «Про мови в Україні», поданий цього ж року до Верховної Ради України набув неабиякого суспільного резонансу через необхідність захисту прав російськомовних громадян та проголошення «українсько-російської двомовності, що склалася історично. Потужним консолідуючим чинником багатонаціонального українського суспільства» став кількомісячний мовний майдан, який зібрався біля Українського дому з вимогою не розглядати документ. Разом з тим на той час опозиція подавала і власні законопроекти («Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні»), але вони не були розглянуті.

Тогочасний Голова Верховної Ради України В. Литвин, розуміючи, що прийняття законопроекту «Про мови в Україні» значно похитне позиції української мови, відправив його на перевірку українським науковим інституціям, які визнали даний закон як такий, що суперечить Конституції та її 10 статті, надаючи значну підтримку саме російській мові. Законопроект зняли з розгляду в 2011 році, зареєструвавши змінений варіант – законопроект «Про засади державної мовної політики», який і був прийнятий у 2012 році.

У 2014 році Верховна Рада більшістю проголосувала за втрату чинності діючого закону, проте ця ініціатива не була підтримана ні О. Турчиновим, який на той час виконував обов'язки президента, ні новообраним президентом Петром Порошен-

ком. Боячись суспільного протистояння, за президентства П. Порошенка влада практично не втручалася в мовну ситуацію.

У 2015 році було створено Раду з питань національної єдності, яка займалася напрацюваннями пропозицій щодо державної мовної політики. У 2016 році нарешті заговорили про законодавство, коли за поданням народних депутатів Конституційний Суд України відкрив провадження щодо неконституційності Закону України «Про засади державної мовної політики». Розгляд справи тривав до 2018 року. Закон, через порушення процедури ухвалення, було визнано неконституційним.

З 2016 по 2018 роки можна говорити про поштовх уперед, було прийнято ряд законів, які зміцнювали статус української мови в сфері засобів масової інформації та освіти.

У 2017 році набрав чинності новий Закон України «Про освіту», у якому українська мова визнається мовою освітнього процесу.

Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» було ухвалено в квітні 2019 року після двох місяців розгляду поправок, а в травні його підписав президент П. Порошенко. Закон набрав чинності три роки тому – 16 липня 2019 року, проте за поданням 51 депутата – переважно від Опозиційного блоку – оскаржували закон у Конституційному Суді України, який 14 липня 2021 року визнав мовний закон таким, що повністю відповідає основному закону.

Частина норм закону активно працювала, зокрема державна мова була обов'язковою в діловодстві, документообігові, звітності, науці, медицині, технічній і проєктній документації та в рекламі, проте від 16 липня 2021 року набула чинності низка нових норм закону: чинності набула стаття 30 Закону про мову.

Розпочався новий етап, який має забезпечити збільшення присутності державної мови в публічному просторі та зміцнити її статус як державної. По-перше, «усі концерти, культурно-мистецькі, розважальні, видовищні заходи мають проводитися державною мовою. Супровід усіх концертів, шоу, перформансів, розважальних і видовищних заходів має відбуватися виключно українською мовою. По-друге, оголошення, афіші, буклети інші інформаційні матеріали про культурно-мистецькі та видовищні заходи і вхідні квитки на них мають виготовлятися державною мовою. По-третє, усі вистави іншою, ніж державна, мовою в державних та комунальних театрах мають супроводжуватися перекладом державною мовою за допомогою субтитрів. Разом з тим, мовою музейної справи та мистецьких виставок є державна мова. Уся інформація у тому числі аудіовізуальна в музеях, галереях, на виставках, має подаватися українською мовою. По-четверте, мовою туристичного та екскурсійного обслуговування стає державна

мова. Іноземною мовою може здійснюватися туристичне чи екскурсійне обслуговування лише іноземців та осіб без громадянства. Мовою поширення та демонстрування фільмів в Україні залишається тільки державна мова. По-п'яте, українські видавництва зобов'язані видавати державною мовою не менше 50 відсотків усіх виданих упродовж року назв книжкових видань, а частка книг державною мовою, наявних у продажі в кожній книгарні, має становити не менше 50 відсотків [5].

Звісно, що даний закон утвердив позиції української мови, проте за умови російсько-української війни та трактування початкової її причини («визволення російськомовного населення») його необхідно доопрацювати, викоринивши мову агресора з повсякденного вжитку українських громадян. До прикладу, якщо в законі зауважено, що «виступи осіб, які не володіють державною мовою, повинні супроводжуватися синхронним або послідовним перекладом», то, звісно, тут ми не повинні говорити про переклад російськомовної продукції.

Державна мовна політика в умовах сьогодення має зосереджуватися на таких пріоритетних теоретико-практичних напрямках: необхідно звести до спільного знаменника мовне законодавство та практику його застосування відповідно до Конституції України та Рішення Конституційного Суду України. Має бути чітке утвердження української мови як державної в усіх сферах суспільного життя та на всій території нашої країни. Також необхідно виробити дієві засоби захисту від публічної дискредитації української мови та актів зовнішньої мовно-культурної експансії.

Не менш важливим у контексті сучасного воєнного стану є сприяння щодо підвищення загальної культури громадян України. Також варто створити окрему систему контролю за дотриманням мовного законодавства, встановивши юридичну відповідальність за порушення законів, які регулюють питання використання державної мови.

Щодо Європейської хартії регіональних мов і мов меншин, яка викликала значне розбалансування мовної ситуації в державі, то необхідно переглянути неоднозначність тлумачення її норм. Віднесення російської мови до мов, які потребують захисту і підтримки фактично відкрило шлях для пізнішого проголошення російської як регіональної офіційної мови на значній частині території України. Правки, які мають бути внесені до Європейської хартії мають чітко визначати перелік саме тих мов, що потребують захисту на території нашої країни. Держава повинна забезпечувати знання державної мови як загальнонаціональної в спілкуванні між усіма етнічними спільнотами.

І, нарешті, напевно найважливіше, необхідно припинити маніпуляції навколо мовного питання і зробити все можливе, щоб вжити максимальних

заходів задля протидії потужній російській медійній пропаганді.

Висновки. Звісно, що вирішенням цих питань державна мовна політика не вичерпується. Держава повинна робити реальні кроки. Українське суспільство має усвідомити важливість та першочерговість мовного питання, як і питання формування територіальної цілісності, суверенності держави та національної свідомості. Сучасні воєнні реалії, як ніколи раніше, вимагають виваженої державної мовної політики, яка б забезпечувала захист і підтримку національної мови, оскільки вона є не лише засобом спілкування, а й відіграє ментальну та світоглядну функції. Має сформуватися єдиний вектор регулювання мовних відносин, спрямований на утвердження та розвиток державної мови.

Мовна політика повинна суттєво визначати особливості формування національної ідентичності, а збереження й розвиток української мови має бути запорукою збереження української державності.

Таким чином лише послідовна державна мовна політика має оздоровити мовну ситуацію в Україні й допомогти українській мові реалізувати її інтеграційний потенціал.

Протягом останніх років у нашій країні була прийнята ціла низка законів, яка позитивно сприятиме на розвиток української мови. Варто і надалі докладати максимальних зусиль у напрямку вдосконалення законодавчої бази, тим самим формуючи чітку державну мовну політику, яка зміцнюватиме статус української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бестерс-Дільгер Ю. Українська мовна політика з 1991 по 2009 рік: погляд ззовні. *Мова і суспільство : збірник наукових праць*. Львів : ВЦ Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. Вип. 1. С. 88–94.
2. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР» (28 жовтня 1989 р.). URL: <https://scicenter.online/derjavi-prava-istoriya-scicenter/zakon-ukrajinskoji-radyanskoji-144184.html>.
3. Конституція України [Електронний ресурс]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K>.
4. Лизанчук В. Мовні аспекти в українському державотворенні. *Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи*. Львів: ЛФ УАДУ, 2001. Ч. 2. С. 224–228.
5. 16 липня – новий етап втілення норм Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua>.
6. Макарець Ю.С. Державна мовна політика незалежної України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 2019, № 40, С. 53–58.
7. Рішення Конституційного суду України від 14 грудня 1999 року [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text>.
8. Універсал національної єдності від 03 серпня 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0010100-06>.

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 28

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Світлана Калабухова*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 15,11. Замов. № 0422/139. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709-38-69, +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.